

Barcelona Metròpolis

Capital en transformació

www.barcelonametropolis.cat
Número 106 – 6 €
Gener - Enero 2018

Comunitats estrangeres
Comunidades extranjeras

**Clandestines i insubmises:
dones i ciència a la Barcelona moderna**
Clandestinas e insumisas:
mujeres y ciencia en la Barcelona moderna

Les sales de cinema es reinventen
Las salas de cine se reinventan

Entrevista
Itziar González:
“Rescatar la Rambla és irrenunciable”
“Rescatar la Rambla es irrenunciable”

L'arquitecta Itziar González, que encapçala l'equip guanyador d'un concurs d'idees per a la Rambla, és la protagonista de l'entrevista d'aquest número. A la pàgina de l'esquerra i al centre, dos projectes de reforma de la plaça de Catalunya: el de Pere Falqués de 1891 i el treball de final de carrera de Pau Bajet, alumne de l'Escola d'Arquitectura, datat el 2013.

La imaginació ciutadana

“Tu vares fer-te per mans precipitades, / en profundes, nebuloses centúries”, diu Joan Perucho a l'*Oda a Barcelona*. Sí, les ciutats es construeixen amb la precipitació que dicta la necessitat, però també amb l'ordre que demana la convivència. Barcelona s'ha construït sobre una orografia aturonada, en faldes i replans, túnels i ponts, ara enfilant-se a la muntanya, ara baixant al mar. Una ciutat de palaus i barraques.

Tant si és obra de visionaris il·luminats, com d'especuladors insaciables o de nouvinguts sense llar, una ciutat és la suma d'encerts sedimentats i d'errors impacients. I també tot allò que ha renunciat a ser. Carme Grandas ha recollit a *La Barcelona desestimada* projectes urbanístics i arquitectònics que per raons financeres, polítiques o de canvi de modes van quedar dins un calaix. Us imagineu que hagués prosperat la idea de Rubió i Tudurí de traslladar el zoo de Barcelona al Park Güell? O que avui la Rambla fos un col·lectiu de quioscos dissenyats per Antoni Gaudí? Al seu torn, l'Escola d'Arquitectura de Barcelona ha mirat enrere i ha recopilat els millors treballs de final de carrera dels darrers cinquanta anys. Aquí també la Barcelona imaginada serveix per reflexionar sobre l'esdevenir real de la ciutat. La història de Barcelona és també la dels seus remordiments i recances, la dels seus projectes imaginats i inaplicats.

La feina de polítics i urbanistes és detectar les patologies urbanes i posar-hi remei. Dit d'una altra manera, detectar les xacres que s'han enquistat en els txakres de la ciutat, aquells punts de concentració d'energia i moviment que fan que la ciutat flueixi. El cas de la plaça de les Glòries, convertida als anys seixanta del segle passat en un nus viari de quatre ramals, és un exemple paradigmàtic de patologia urbana, que va consistir a supeditar la Barcelona de les persones a la dels cotxes. La urbanització de Diagonal Mar ha posat en evidència que estàvem sacrificant un punt neuràlgic del moviment ciutadà en benefici de la mobilitat dels vehicles. Un txakra convertit en una xacra.

Aquesta distinció entre moviment i mobilitat és un dels pilars del projecte de remodelació de la Rambla que impulsa el col·lectiu Km_zero, liderat per Itziar González, després de guanyar un concurs públic. Exregidora de Ciutat Vella, arquitecta i terapeuta urbana, González explica a l'entrevista que obre aquest número que cal rescatar la Rambla tant del monocultiu turístic com de la inèrcia desenscisadora. El projecte de Km_zero té la vocació de convertir-se en un laboratori de participació que podria inaugurar una nova relació entre la ciutadania i l'Administració. González té molt clar que gestionar la ciutat no és el mateix que fer ciutat, que és sempre la manifestació de l'expressió col·lectiva. Per propiciar aquesta dinamització comunitària és imprescindible una innovació en la governança que demana unes noves regles del joc i que sol venir acompanyada d'un nou llenguatge.

Als qui heu sentit tantes vegades la paraula “empoderament” sense entendre ben bé què significa, vet aquí un exemple concret. La remodelació de la Rambla és una oportunitat per fer, a petita escala, un exercici de teràpia administrativa que convidi la ciutadania a creure que té molt a dir i alguna cosa a fer per millorar el seu entorn d'una manera no defensiva. El col·lectiu Km_zero ens proposa un mètode horitzontal, que tingui en compte tant l'opinió de les parts implicades (veïns, entitats, empresaris, etc.) com l'observació dels tècnics. És impossible refundar la Rambla sense la cooperació de tots els sectors, però tampoc sense uns valors irrenunciables: la transparència, la finor i la proximitat de l'Administració, i sobretot la urbanitat en el sentit més primigeni de la paraula, que en aquest cas vol dir protecció de l'arbrat, foment del moviment per damunt de la mobilitat, recuperació de la condició marítima i dels nodes (o txakres) que componen el passeig i integració dels barcelonins en el seu ric teixit cultural, sense oblidar els turistes que hi han portat la llum d'altres sols i que una tarda d'agost hi van morir atropellats. ■

Barcelona Metròpolis

ÍNDEX

1 Editorial

4 Entrevista

Itziar González: “Rescatar la Rambla és irrenunciable”
Andreu Barnils

8 Dossier. Les comunitats estrangeres

Ciutat oberta Bernat Puigtobella

La pretesa catapulta per als joves italians
Sergi Escudero

Xinesos: de la platja de Pequín al bar de sota de casa
Jun Chin i Manel Ollé

La gran família pakistanesa Martí Estruch Axmacher

Activisme per la integració de les dones pakistaneses
Komal Naz

Barcelonins d'origen marroquí: dos mons i un objectiu comú
Mohamed El Amrani

La vasta pluralitat de la immigració llatinoamericana
Jessica González Herrera

Bengalins, armenis i hondurenys, els altres immigrants
Marc Piquer

31 Memòries

Josep Puig i Cadafalch, un president incòmode
Joaquim Colominas Ferran

34 Visions urbanes

La mirada dels arquitectes novells Blanca Cia

La Barcelona dels projectes frustrats Aleix Porta

40 Reportatge

Clandestines i insubmises: dones i ciència a la Barcelona moderna

Recerca al bressol
Michele Catanzaro

47 Reportatge

Les sales de cinema es reinventen Gerardo Santos

54 En trànsit

Naomi Klein i Ada Colau. Aprenent a anar més enllà del no Anna Ballbona

57 Llibres

Periodisme gris Jordi Amat

Històries dibuixades que creuen fronteres
Francesc Ginabreda

Un taxi anomenat excés Kiko Amat

61 El relat

El districte subterrani Pau Joan Hernández

Barcelona Metròpolis Número 106. Gener 2018

Editor Ajuntament de Barcelona

Consell d'edicions i publicacions Gerardo Pisarello Prados, Josep M. Montaner Martorell, Laura Pérez Castallo, Jordi Campillo Gámez, Bertran Cazorla Rodríguez, Marc Andreu Acebal, Águeda Bañón Pérez, José Pérez Freijo, Pilar Roca Viola, Maria Truñó i Salvadó, Anna Giralt Brunet

Edició i producció

Direcció de Comunicació. Águeda Bañón, directora

Direcció d'Imatge i Serveis Editorials. José Pérez Freijo, director
Passeig de la Zona Franca, 66. 08038 Barcelona. Tel. 93 402 30 99

Direcció Bernat Puigtobella

Coordinació editorial Marga Pont

Edició de textos Jordi Casanovas

Col·laboradors Jordi Amat, Kiko Amat, Anna Ballbona, Andreu Barnils, Michele Catanzaro, Jun Chin, Blanca Cia, Joaquim Colominas Ferran, Mohamed El Amrani, Sergi Escudero, Martí Estruch Axmacher, Francesc Ginabreda, Jessica González Herrera, Pau Joan Hernández, Komal Naz, Manel Ollé, Marc Piquer, Aleix Porta, Gerardo Santos

Maquetació Gerard Medina

ÍNDICE

63 Editorial

64 Entrevista

Itziar González: "Rescatar la Rambla es irrenunciable"
Andreu Barnils

68 Dossier. Las comunidades extranjeras

Ciudad abierta Bernat Puigtobella

La supuesta catapulta para los jóvenes italianos
Sergi Escudero

Chinos: de la playa de Pequín al bar de debajo de casa
Jun Chin y Manel Ollé

La gran familia pakistaní Martí Estruch Axmacher

Activismo por la integración de las mujeres pakistaníes Komal Naz

Barceloneses de origen marroquí: dos mundos y un objetivo común Mohamed El Amrani

La vasta pluralidad de la inmigración latinoamericana
Jessica González Herrera

Bengalíes, armenios y hondureños, los otros inmigrantes Marc Piquer

91 Memorias

Josep Puig i Cadafalch, un presidente incómodo
Joaquim Colominas Ferran

94 Visiones urbanas

La mirada de los arquitectos noveles Blanca Cia

La Barcelona de los proyectos frustrados Aleix Porta

100 Reportaje

Clandestinas e insumisas: mujeres y ciencia en la Barcelona moderna
Investigación en la cuna
Michele Catanzaro

107 Reportaje

Las salas de cine se reinventan Gerardo Santos

114 En tránsito

Naomi Klein y Ada Colau. Aprendiendo a ir más allá del no Anna Ballbona

116 Libros

Periodismo gris Jordi Amat

Un taxi llamado exceso Kiko Amat

Historias dibujadas que cruzan fronteras
Francesc Ginabreda

120 El relato

El distrito subterráneo Pau Joan Hernández

Fotografía Albert Armengol, Dani Codina, Arianna Giménez, Antonio Lajusticia, Ramon Manent, Pere Virgili, Vicente Zambrano. Arxius i agències: Àrea municipal d'Urbanisme, Arxiu Antonia Fontanillas, Arxiu Contemporani Municipal, Arxiu Fotogràfic de Barcelona, Arxiu Municipal del Prat, Arxiu Nacional de Catalunya, Aster, ETSAB, FilMOTECA de Catalunya, Institut Municipal d'Història, Km_zero, Lychee Film Festival, Fundació Museu d'Història de la Medicina de Catalunya, Càtedra Gaudí
Portada i contraportada Marc Pallarès
Il·lustracions Oriol Malet, Marc Pallarès
Correcció i traducció L'Apòstrof SCCL, Tau Traduccions
Producció Maribel Baños

Administració general Ascensión García
Distribució M. Àngels Alonso
Dipòsit legal B. 37.375/85 ISSN 0214-6223
Adreces electròniques www.bcn.cat/bcnmetropolis – <http://twitter.com/bcnmetropolis> – bcnmetropolis@bcn.cat

Els articles de col·laboració expressen l'opinió dels seus autors, no necessàriament compartida pels responsables de la revista. Els continguts de *Barcelona Metròpolis* es troben disponibles al lloc web de la publicació sota una llicència Creative Commons de Reconeixement-No Comercial-Compartir Igual 2.5 Espanya. Més informació a www.bcn.cat/bcnmetropolis.

Entrevista: **Andreu Barnils** Fotos: **Pere Virgili**

Itziar González:

“Rescatar la Rambla és irrenunciable”

La ciutat semblava haver perdut per sempre el seu passeig per excel·lència, o almenys així ho pensaven moltes persones. L'equip Km_zero va guanyar el concurs d'idees per millorar la Rambla amb un projecte que vol que sigui catalitzador de l'esperança col·lectiva en el seu renaixement.

La Rambla –o les Rambles, com prefereixen anomenar el passeig per destacar-ne la multiplicitat i la diversitat, i alhora respectar la denominació tradicional i encara més estesa– es repensarà gràcies a l'equip Km_zero, que va guanyar el concurs per a la millora integral d'aquesta importantíssima via barcelonina. L'arquitecta Itziar González (1967), exregidora de l'Ajuntament i veïna de Ciutat Vella, lidera el projecte, que detalla en aquesta entrevista. Ens rep en un dels baixos del Palau de la Virreina, on treballa en equip des de fa setmanes i on tots els veïns són benvinguts a col·laborar.

A les pàgines que segueixen, Itziar González ens parla dels canvis que preveu al passeig i del mètode horitzontal que vol fer servir per aconseguir que hi participi tothom que ho vulgui. D'aquí a un any les línies mestres haurien d'estar decidides i s'hi podrien començar les obres.

Comencem pels arbres, els magnífics arbres.

L'element natural de l'arbrat és essencial. Els arbres estan molt a prop els uns dels altres i, per tant, han agafat molta alçada per buscar la llum. Des dels balcons, doncs, pots veure el passeig, perquè les capçades no en tapen la visió. Tenim la intuïció que l'arbre, com a presència, com a generador d'ambient, l'hem d'aproximar als espais d'estada. Ara parlo com a veïna: és una llàstima això d'estar flanquejada d'arbres sense poder-ne gaudir. Disposem ja d'informes molt específics sobre l'estat de l'arbrat, però aquesta informació no ha sortit dels despatxos. Volem que el nostre interlocutor especialitzat en arbrat, Josep Selga, biòleg i tècnic, l'agafi, la valori i la comparteixi amb tothom. I es validarà, o no.

Objectiu: fugir del monocultiu turístic.

Quan diem fugir del monocultiu, ho diem com a repte general: no podem especialitzar tant la nostra ciutat. No hi pot haver parts de la ciutat d'ús exclusiu per a un sol col·lectiu. I ara, sobretot després de l'atemptat, la Rambla és al cor dels barcelonins. El motiu que la gent dona per no venir és precisament que troben la Rambla massa especialitzada en consum turístic. El nostre repte és fer reconnectar els barcelonins amb la idea que les Rambles són el lloc de més expressió col·lectiva de la ciutat, escenari de manifestacions i revoltes, dotat d'un patrimoni arquitectònic impressionant i espai central entre dos barris intensos, el Raval i el Gòtic. Tot això fa que sigui irrenunciable l'objectiu de rescatar el passeig per tornar-hi a fer vida activa com a barcelonins.

Objectiu: fer visible el circuit econòmic i redistribuir beneficis. No sé si serà fàcil.

No sabem prou bé què passa a les Rambles. Estem instal·lats en una sèrie de tòpics: hi ha molts turistes, els restaurants no són gaire bons. Hi ha massa comentaris negatius contra la Rambla i aquest equip té clar que la millor manera de neutralitzar la negativitat és fent un exercici d'objectivitat. No coneixem gaire coses del circuit econòmic que s'hi crea. Ignorem l'activitat real que genera, quin tipus de riquesa s'hi produeix. Els restaurants, compren a la Boqueria? Aquest dispositiu tan brutal i únic de fer ciutat que és la Rambla, com retroalimenta dinàmiques econòmiques per a la resta de la ciutat? Un dels nostres tècnics, Ernest Canyada, és expert en anàlisi de la situació laboral al món del turisme.

Per generar aquest debat col·lectiu podríem aconseguir totes les informacions i endreçar-les, posar-les sobre la taula. Creiem que és la millor manera de combatre la negativitat. Qui es pensi que parlant malament de la Rambla ajuda a canviar-la, s'equivoca.

En el circuit econòmic s'inclouria el lloguer dels pisos?

Al passeig es van plantar plàtans perquè les arrels aguantessin la terra quan hi havia riuades. El fet lineal dels arbres el marca. De la mateixa manera, doncs, el veí, la massa veïnal, garantirà que hi hagi una dinamització comunitària. Vejam, per exemple: què passa amb el Portal de l'Àngel? La normativa impedia obrir grans magatzems si a dalt hi havia veïns. Però, en canvi, què ha passat? Ho recordo de quan era regidora: d'una forma estranya van anar desapareixent aquests veïns. En parlo al meu llibre *Per no perdre peu*, que actualitza el *Barcelona, pam a pam*, d'Alexandre Cirici. Ara, de nit, el Portal de l'Àngel és un espai desolat. I nosaltres no volem que això passi també a la Rambla.

Quants veïns té la Rambla?

Ens consta que n'hi viuen cent vint.

Com diu? Només cent vint?!

Empadronats n'hi ha més. Però comptabilitzats per SOS Rambles n'hi ha molt pocs. Totes aquestes dades s'han de comprovar. Ara ens sentim com uns intermediaris privilegiats. Aquesta feina, la visibilització de dades, també és la nostra feina. Esteve Boix, un dels nostres col·laboradors, es dedica precisament a això.

Parleu de tractar de manera subtil els temes de seguretat. L'article 155 us ha afectat? Us haureu de menjar bol·lards?

Certament, hi ha mesures que ens afectaran en la feina. Ara, el repte de Km_zero és trobar una manera no defensiva de protegir la Rambla. Estem totalment en contra de fer del passeig un recinte tancat.

Anem a l'inici. A la plaça de Catalunya hi ha un problema geològic.

Hi ha la topografia. A la plaça de Catalunya hi ha el que s'anomena un taló geològic. Entre la plana de Barcelona i Ciutat Vella hi ha un desnivell. Es veu molt clarament al carrers d'Estruc i de les Moles, a les connexions respectives amb Fontanella, que són molt empinades. El nostre objectiu és, com deia, garantir i facilitar el moviment de les persones.

La Rambla porta a Colom? No queda clar.

El final més bonic de les Rambles són les Golondrines. Vull fer una picada d'ullet als companys de les Golondrines, que són membres de la junta dels Amics de la Rambla i que sempre han estat molt compromesos amb el passeig. Les Rambles porten al front marítim, i la seva continuïtat no s'obté a la Rambla de Mar, que va al Maremàgnum, sinó vorejant el passeig de Colom mirant cap al mar.

Al front marítim hi ha diversos edificis militars. Se'ls podria quedar la ciutat per donar-los un ús diferent?

Itziar González revisant aspectes del projecte de millora amb membres del seu equip, als baixos del Palau de la Virreina. A la pàgina següent, foto de grup de Km_zero a la Rambla.

És una idea: destinar aquests edificis a usos col·lectius i culturals. Hi podríem posar biblioteques. Tenim també el Govern Civil, Correus. En qualsevol cas, és clar que la Rambla reconnecta amb un passeig marítim i, en conseqüència, ha de ser capaç d'entomar la condició marítima de Barcelona per rescatar-la del mercantilisme d'un port que torna a donar l'esquena a la ciutat.

Quants edificis singulars té la Rambla?

Hi ha més de trenta edificis catalogats individualment: l'Antiga Foneria de Canons, la casa March, el teatre Principal, la casa Xuriguera, la casa Fradera, el Gran Teatre del Liceu, el Palau de la Virreina, la casa dels Paraigües... Des del punt de vista del paisatge urbà és un conjunt que cal protegir i potenciar com a espai cultural i mediambiental. Hi ha moltes anècdotes que podem descobrir als esgrafiats que es feien a les façanes per tal d'amagar les remuntes de les finques originals. Aquí mateix, davant del Palau de la Virreina, hi ha un esgrafiament amb uns angelets que miren cap a baix i diuen "Ja som quatre". Ja som quatre plantes!

Ben curiós!

En quin altre lloc de Catalunya trobes una concentració d'equipaments tal, on es desenvolupen activitats relacionades amb la cultura? Començant pel mateix Institut de Cultura de Barcelona, al Palau de la Virreina, fins a diversos teatres, hotels on s'han allotjat personatges rellevants de la història contemporània –com ara el Continental, el Quatre Nacions o el Lloret–, seus d'entitats culturals, establiments comercials com la Casa Beethoven, etc. Estem fent una cartografia de tots els equipaments que tenen a veure amb la cultura, la ciència i la tècnica. La idea de la Rambla com a espai cultural és fonamental. En aquest sentit, entre altres iniciatives, considerem la preparació d'una estratègia per fer una programació conjunta.

Un dilema clàssic: els cotxes, els traurem o no?

Ara s'està debatent el pla de mobilitat de Ciutat Vella i hi hem d'encaixar la proposta més coherent amb les estratègies generals. Ara bé, el nostre tècnic en mobilitat, Ole Thorson, prefereix que parlem de "moviment", el moviment de les persones. I acabarem decidint entre tots com s'ha de configurar la presència dels cotxes. Hi ha qüestions importants a considerar, vinculades a la logística i al transport públic.

I ara una qüestió de mètode: com aconseguim que la gent cooperi?

Fa uns mesos es presentava el llibre *Vorerres, la memòria subtil*, de Frederic Perers, publicat per l'Ajuntament de Barcelona, sobre els panots amb lletres dels carrers. Per la mateixa època va aparèixer *Escofet, símbol industrial de Barcelona. Arts, disseny i arquitectura en la creació de valor*, d'Emilio Farré-Escofet, publicat per Angle Editorial. En un mateix mes es van presentar dues reflexions de com s'urbanitza la ciutat, i totes dues demostren que hi va haver un moment en què la iniciativa industrial reconeixia l'oportunitat de contribuir a l'interès general mitjançant la millora urbana. Inicialment l'Ajuntament feia pagar als propietaris la despesa d'instal·lar voreres davant les seves finques, però a poc a poc es va fer càrrec del cost de tota la urbanització de la ciutat. I aquí és on Frederic Perers detecta com la maquinària burocràtica de l'Administració sovint esdevé cega. Quan van arribar els ajuntaments democràtics i es va actualitzar el nomenclàtor dels carrers, es van modificar les plaques de les façanes, però no es van tocar els noms del terra, i així, per exemple, trobaves en una façana una placa on posava "Diagonal", però a terra hi deia "Avenida Generalísimo Franco". *Vorerres* recull una de les accions artístiques de Perers, on rescata alguns panots de lletra abandonats i els recompon per escriure el lema "Els carrers seran sempre

nostres”. Aquest és justament l’esperit de treball de Km_zero. Volem retornar a l’Administració una finor i una proximitat que la burocràcia sovint no li permet. La cosa és repartir rols. Jo sempre parlo de la teràpia administrativa; l’Administració necessita teràpia. I necessita posar-se a la pell dels altres agents i no acumular tant poder de decisió. Perquè gestionar ciutat no és el mateix que fer ciutat. Hi ha una gran diferència.

A Km_zero teniu sociòlegs, arquitectes, urbanistes. Un equip multidisciplinari.

El mateix concurs d’idees per a la millora de la Rambla demanava la creació d’un equip interdisciplinari. Volien sociòlegs, economistes, arquitectes, enginyers, ambientòlegs, etc. Hi hem convidat persones que ja porten temps treballant a Ciutat Vella i en són molt coneixedores. Per exemple, l’equip Ekona, de Iolanda Fresnillo, Sergi Cutillas, Pablo Cotarelo i Itziar Giménez, que ha elaborat el pla Queda’t de Ciutat Vella, o Paul B. Preciado, que va col·laborar amb el MACBA com a director dels seus programes públics i fa temps que treballa sobre la funció de la cultura com a constructora d’espai públic. Jo mateixa vaig ser regidora de Ciutat Vella i visc a vint metres de la Rambla. Olga Tarrasó, per la seva banda, és coautora de la reurbanització dels passejos dels molls Barcelona i de la Barceloneta, i l’estudi de Lola Domènech ha firmat la recuperació de l’espai de la font de Carmen Amaya a la Barceloneta i la remodelació del passeig de Sant Joan.

Les Rambles o la Rambla?

A la memòria popular el nom del passeig s’ha fixat en plural, les Rambles. Però per a l’Administració és la Rambla. Nosaltres hem triat dir-ne les Rambles perquè són moltes i diverses. Hi ha les Rambles que volen uns, i les que volen els altres. Finalment, a partir de la nostra anàlisi vam veure que la Rambla és un fora muralla i que a les portes s’hi generaven espais, places. La rambla dels Estudis, la de les Flors, etcètera. Eren les Rambles: àmbits espacialment centrats en ells mateixos que s’encadenaven. La idea nostra, la nostra intuïció, és que hi hagi una concatenació de Rambles, com una mena d’àgores, que ens permeti fugir del passadís central actual dedicat gairebé exclusivament al consum turístic.

Doneu internet gratis a la Rambla! La tindreu plena de veïns.

No n’hi ha prou, amb aquestes coses. És el cas de l’establiment Apple de la plaça de Catalunya, que atrau un munt de gent perquè hi ha un bon Wi-Fi a la vorera. L’altre dia, a la presentació que la regidora Gala Pin va fer als veïns i entitats del nostre equip Km_zero, un home va reivindicar centres de dia per a gent gran i escoles bressol! Nosaltres creiem que, si estudies bé quins són els camins escolars, els espais de joc, els llocs més acollidors per seure, augmenten les possibilitats que els veïns hi vulguin tornar. Si a sobre fas programacions culturals, sens dubte hi tornaran.

Rehabilitació o gran obra? Ressituar o fer cosa nova?

La nostra mirada és integral i alhora respectuosa amb l’entorn patrimonial existent. Si hem de treballar al subsol per

Km_zero

tal de millorar les condicions dels plàtans, es fa. Hi ha túnels i refugis a sota de la cota del carrer que cal tenir en compte. També ens centrarem en l’estudi dels habitatges i de les condicions de les finques, especialment les de propietat pública. Els veïns que van demanar que ens presentéssim al concurs auditaran la nostra feina i vigilaran que al final de tot el procés no hi hagi només millores al carrer, sinó també, per exemple, l’ascensor que des de fa tant temps reclamaven.

El gran perill i la gran esperança del projecte?

La gran esperança és que per fi siguem capaços de fer coses junts, veïns, Administració i tècnics experts, per demostrar que és possible reconduir les actuals dinàmiques de la Rambla. Massa gent l’havia donat per perduda! I veiem aquest projecte com una oportunitat de fer real una esperança col·lectiva, per vèncer una inèrcia desencisadora. Ara és un espai d’unitat. És responsabilitat de l’equip no decebre aquesta il·lusió. El gran obstacle serà l’existència de gent amb una visió privativa del que s’ha de fer, que no accepti les regles del joc cooperatiu. Volem que tot el procés sigui transparent i públic, perquè les preses de decisió siguin col·lectives i es puguin argumentar. Reivindiquem una planificació dinàmica que s’adapti als reptes sempre nous i canviants que sorgeixen en un epicentre de la globalitat com són les Rambles.

S’ho pren com a repte personal?

L’encàrrec és d’un any; precisament li devia encara un any de feina al districte de Ciutat Vella, perquè vaig dimitir com a regidora al tercer any. De manera que hauré acomplert el meu compromís de treballar quatre anys per Barcelona! Es pot dir que s’acaba un cicle. Al cap de poc de començar el meu mandat, coincidint amb les festes del Roser, vaig fer pública la meua proposta d’iniciar els treballs per a una intervenció integral a les Rambles. Era el 28 de setembre de 2007, i mira: deu anys després sembla que podré ajudar que es faci realitat... ■

DOSSIER

Marc Pallarès

Les comunitats estrangeres a Barcelona

La tardor passada el polític búlgar Ivan Krastev explicava en una conferència al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB) que els països d'Europa on la xenofòbia és més accentuada no són precisament aquells que han rebut el contingent més nombrós de refugiats. Al contrari, l'animadversió envers els estrangers que ha despertat l'èxode siriana és molt més acusada en aquelles zones d'Europa que han perdut més població en els darrers vint-i-cinc anys. “La gent que marxa del seu país devalua i desprestigia el seu lloc d'origen. Aquells que es queden sovint es consideren perdedors i viuen amb el sentiment que ja no entenen el lloc on viuen”, observa Krastev.

Barcelona és, simptomàticament, una de les ciutats d'Europa que s'han mostrat més receptives davant del drama dels refugiats i alhora un dels pols d'atracció d'immigració del sud d'Europa. El gresol de comunitats estrangeres d'arreu que avui hi viuen és més gran i divers que mai.

En aquest dossier hem dedicat un espai a investigar, d'una banda, com viuen les comunitats més nombroses d'estrangers: italians, xinesos, marroquins, pakistanesos i llatinoamericans; i, d'altra banda, recollim com s'han fet més visibles nacionalitats fins ara poc representades com els bengalins, els armenis o els hondurenys.

Entrenament del Sant Andreu Cricket Club al camp de beisbol Pérez de Rozas, de Montjuïc, en una imatge presa l'any 2016, amb el capità Sajid al fons. Aquest és un dels equips de criquet format per joves pakistanesos i que rep suport de l'Ajuntament.

Text: **Bernat Puigtobella** Director de *Barcelona Metròpolis* Fotos: **Pere Virgili**

Ciutat oberta

Barcelona acull avui més població estrangera que no pas nousvinguts d'altres zones de l'estat espanyol. La globalització ha alterat de manera irreversible la fesomia demogràfica d'una ciutat que ha estat pol d'atracció dels moviments migratoris d'arreu del món en aquest tombant de segle.

“**T**enim la sort que hem estat receptors de la immigració estrangera des de fa relativament poc temps, si ens comparem amb Londres o París, dues ciutats amb un passat colonial que es troben amb grans dificultats encara avui per gestionar la diversitat”, ens diu Lola López, comissionada d'Immigració a l'Ajuntament de Barcelona. Si a França es va optar per l'assimilació dels forans, a Anglaterra, en canvi, es va apostar pel multiculturalisme. Els anys han demostrat que ni una recepta ni l'altra han evitat la segregació ni han garantit la cohesió social.

L'Ajuntament ha apostat des de fa més de deu anys per la interculturalitat. El Pla Barcelona Interculturalitat ha estat un eix indiscutit de la política municipal en la darrera dècada. “Hem de procurar evitar els errors d'altres models – insisteix Lola López–. Primer de tot, ens cal entendre la

interculturalitat no pas com un model tancat, sinó com un procés. El model està en construcció i hem de convidar la ciutadania a participar-hi. No fem polítiques interculturals, sinó accions amb perspectiva intercultural. És un model tan obert que pel camí podem decidir abandonar-lo.”

La primera premissa de la interculturalitat és no excloure l'opció multicultural ni l'assimilació. “Qui vulgui assimilar-se a la cultura autòctona, ho ha de poder fer. Tampoc posarem traves a la convivència multicultural. Si una comunitat pren l'opció de viure més tancada en el seu espai, sempre dins un context compartit, s'ha de respectar, perquè és una tendència natural que tots tenim quan migrem”, sosté López.

La interculturalitat es desplega en tres nivells. En primer lloc, cal garantir la igualtat de drets i l'equitat en l'accés a

les oportunitats. Aquest primer valor és elemental i seria compartit pel model assimilacionista francès i el multiculturalista britànic. El segon requisit per construir una dinàmica intercultural és el reconeixement de la diversitat cultural i religiosa com una riquesa.

Finalment, el tercer graó de la interculturalitat demana la interacció i el diàleg, per tal que totes les comunitats puguin fer les seves aportacions a la construcció de la ciutat sense renunciar a ser qui són. “El diàleg demana el reconeixement de l’altre com a igual. La interculturalitat no és fàcil, té moltes zones de conflicte –considera López–. Hem d’estar permanentment construint aquest diàleg, reconeixent el valor de la diversitat. Encara no ens hem adonat, per exemple, que els colombians, amb el bagatge bèl·lic que porten a sobre, ens poden donar a conèixer noves eines per a la resolució de conflictes. O que podem aprendre estratègies comunitàries de supervivència dels nousvinguts de l’Àfrica subsahariana, un col·lectiu que no va tornar al seus països d’origen arran de la crisi econòmica del 2008, perquè la va saber suportar millor que altres”, remata la comissionada d’Immigració.

Barcelona és un camp adobat per a la relació intercultural. La celebració de l’Any Nou xinès, que se celebra al barri del Fort Pienc amb una desfilada, incorpora dracs, castellers i diables. L’Ajuntament s’hi ha implicat facilitant-ne la celebració: “Ofereixes a la comunitat xinesa la possibilitat de celebrar una cosa pròpia, de manera real, i ells alhora s’obren a incorporar-hi ingredients del país que els acull –explica Lola López–. Es crea així un sentiment de pertinença en les

dues direccions. La ciutat s’apropia d’una celebració tradicional d’una comunitat que s’empelta d’elements autòctons.”

Un altre exemple reeixit d’interculturalitat s’ha viscut en la comunitat pakistanesa, que ha vist com els seus joves han començat a jugar a criquet en diferents espais de la ciutat fins a arribar a crear el Poble-sec Cricket Club i el Sant Andreu Cricket Club, entre d’altres. L’Ajuntament els ha facilitat espais i ha posat en marxa un programa de formació per a monitors esportius per ensenyar-los a jugar a criquet. La majoria dels monitors són també pakistanesos que veuen com se’ls reconeix una capacitat i se’ls respecta per la feina que porten a terme. D’aquesta manera, els nens pakistanesos troben en aquests monitors una figura en positiu que els serveix per afirmar la seva comunitat. L’Ajuntament, per la seva banda, ha promogut un equip femení d’aquest esport, al qual s’han incorporat també noies d’origen marroquí i sud-americà. El resultat d’això és que la mirada dels altres envers els pakistanesos també canvia, ja que hi ha un reconeixement de les seves capacitats. Amb aquest programa s’abraquen totes les fases de la interculturalitat, ja que, a banda de garantir els drets ciutadans i la igualtat, es posa en valor la diversitat i s’incorpora altres comunitats en aquest espai d’interrelació.

L’exercici de la interculturalitat també té en compte el pluralisme religiós. Durant el ramadà, els musulmans de Barcelona celebren l’Iftar, el trencament del dejuni, en una festa oberta a tothom al carrer en què serveixen plats típics del seu país. La vivència diversa de la mort també comporta maneres diferents de celebrar el ritual funerari. La celebra-

Dues bolivianes a la plaça de Catalunya durant les festes de la Mercè de 2017.

Desfilada de l'Any Nou xinès als barris de la Sagrada Família i el Fort Pienc, el mes de febrer de 2014.

ció mexicana del dia dels morts ens convida a honorar els difunts d'una manera més festiva que la nostra.

Ciutadania i cultura

La identitat cultural és un ingredient important de la ciutadania. El professor de la Universitat de Califòrnia Toby Miller distingeix entre tres tipus de ciutadanes. En primer lloc, la política, que té en compte els drets i deures dels individus en una determinada comunitat. En segon lloc, l'econòmica, que ha de garantir la supervivència i el benestar de la població d'un país. I finalment, la ciutadania cultural, que ha de garantir el sentiment de pertinença cultural.

La ciutadania cultural garanteix el dret de representació cultural i el dret de parlar des de la pròpia identitat. Aquest dret assegura la possibilitat d'expressar-se col·lectivament dins una comunitat sense haver d'integrar-s'hi completament.

Si la ciutadania política ha estat important en els darrers dos segles i l'econòmica ha emergit després de la Segona Guerra Mundial arran de la necessitat de garantir l'estat del benestar, la cultural emergeix després de la crisi postcolonial i les grans immigracions des de països del Tercer Món a les metròpolis occidentals.

La primera onada migratòria de mitjan segle XX a França i Anglaterra tenia un component postcolonial i es va acceptar des d'un cert paternalisme. El sentit de culpa imperial exigia de correspondre amb un discurs d'inclusió davant dels nousvinguts. Les atencions que els britànics van tenir amb negres o hindús no les han dedicat després a la immigració que ha portat la globalització, com la provinent de Polònia o Llatinoamèrica.

La interculturalitat ha de propiciar una convivència real de comunitats diferents sobre la diversitat demogràfica de cada país, basada en el respecte d'uns drets universals i no en una suposada mala consciència dels vells imperis, perquè els moviments migratoris d'avui són el resultat de desequilibris que van més enllà de les antigues constel·lacions colonials. ■

Text: **Sergi Escudero** Periodista Fotos: **Dani Codina**

La pretesa catapulta per als joves italians

Barcelona ocupa un lloc privilegiat en l'imaginari dels italians, per als quals és una ciutat gairebé perfecta. Però darrere d'aquesta imatge s'amaga una realitat que pot arribar a ser dura i difícil per a molts d'ells.

Juan Goytisolo es declarava nacionalista de la Rambla, amb totes les cultures que la trepitgen. Des de fa un temps hi sobresurt la italiana. Unes quantes veus de turistes, immigrants, estudiants Erasmus i viatgers de negocis procedents del país de Francesco Totti t'acompanyen durant un passeig que, en lloc del Liceu, sembla que et prometi el Teatre alla Scala de Milà.

"Barcelona té dues cares: la de la seva identitat pròpia i la de postal. A Itàlia es pensen que aquí em passo tot el dia a la platja o de festa", explica Alessio Arena, cantautor napolità, barrejant el català amb el castellà, igual que, altres vegades, barreja el napolità amb l'italià. Segons dades del Padró Municipal d'Habitants de l'1 de gener de 2017, la comunitat italiana és la que té més residents a Barcelona –constitueix el 10,1 % d'una població estrangera que suma 288.675 persones–, seguida de la xinesa (6,9 %) i de la pakistanesa (6,7 %). "Del que ha passat en els últims quatre anys amb els italians no en diria emigració, sinó directament diàspora cap a Barcelona", explica Davide Perollo, sicilià, investigador sobre refugiats i migrants, i autor de l'estudi *La integració sociolaboral dels joves italians a l'estranger: el cas de la comunitat italiana a Barcelona*, i afegeix: "Els italians que viuen aquí pertanyen majoritàriament a la franja d'edat situada entre els divuit i els trenta-cinc anys i són del nord". La Rambla solament és el millor exemple de la immensa presència d'aquesta comunitat, que es diversifica per la resta de barris, sobretot per Gràcia, Poble-sec i la Barceloneta.

Segons dades oficials, en aquesta circumscripció consular –que inclou, a més de Catalunya, Andorra, l'Aragó, la Comunitat Valenciana, Múrcia i les Balears– l'any 2000 hi havia 13.400 italians inscrits. Ara n'hi ha més de 80.000, tot i que una part són d'origen argentí. D'aquest total, entre 32.000 i 33.000 viuen a l'àrea metropolitana de Barcelona. Perollo, amb tot, qüestiona aquesta xifra: "Hi ha uns 130.000 italians a l'àrea metropolitana –assegura–; el que passa és que la majoria no han anat a inscriure's al consolat", malgrat que per llei és obligatori fer-ho després d'un any de residència. "Els que van arribar a principis de la dècada del 2000 no van tenir problemes per accedir gairebé a qualsevol feina. Barcelona era comparable a Dublín pel que fa a la facilitat amb què els joves podien arribar-hi, aconseguir papers i

començar a treballar en alguna feina temporal –continua explicant–. Però la crisi va fer aflorar tot el que la capital catalana té de dolent i de bo. Qui hi ha arribat ara s’ha trobat amb una situació que ja no és tan fàcil com abans, sobretot per culpa de les condicions que s’exigeixen per obtenir el número d’identificació d’estrangers (NIE) des de la reforma de 2012.”

Una imatge “gairebé perfecta”

Però fem ja la pregunta clau: per què un jove italià marxa del seu país per anar a Barcelona, un lloc del qual pretenen fugir molts joves autòctons per trobar feina en altres punts del mapa? “Jo diria que tots els italians venim a Barcelona per amor, tot i que existeixen diferents tipus d’amor; en el meu cas, va ser amor propi. En aquesta ciutat es viu bé, més que en altres. Té una imatge gairebé perfecta a Itàlia”, opina Claudia Cucchiarato, de Treviso, responsable de comunicació de l’editorial Salamandra i autora de *Vivo altrove*, un reportatge sobre els italians que viuen a l’estranger. Claudia també assegura que al seu país imperen la gerontocràcia, el nepotisme i l’intercanvi de favors.

“Un italià a Itàlia gairebé no és valorat. Per exemple, sabem parlar en públic perquè des de petits hem fet exàmens orals, i això a l’estranger es valora. Per a qualsevol jove del meu país, Espanya és un primer pas en el camí de la millora”, explica Cecilia Ricciarelli, propietària de la llibreria italiana Le Nuvole, situada al barri de Gràcia. “El turisme, la restauració i tot el sector tècnic a Itàlia estan saturats. Per això molts italians venen a Barcelona o a la Costa Brava. Hi arriben com a punt de partida per anar a altres llocs”, apunta per la seva banda l’investigador social Davide Perollo.

Claudio Stassi, dibuixant de còmics de Palerm, va arribar amb la seva dona a Barcelona amb la intenció de provar durant un any el que era viure aquí, i ja en fa vuit que hi són; fins i tot han tingut una filla. “A Barcelona vaig trobar les coses que trobava a faltar a la meua ciutat: més ordre, més control, més neteja, cap dificultat per anar a l’hospital i que t’atengui un metge –cosa que a Sicília és un malson– i facilitat perquè et donin un document a l’Ajuntament o al consolat”, explica.

“Fins i tot vivint una crisi, aquí es respira un clima d’optimisme que no existeix a Itàlia. Això ha atret molta gent”, opina Alessandro Manetti, director de l’Institut Europeu del Disseny (IED) de Barcelona. “Cada setmana rebo tres o quatre peticions d’italians que volen venir a treballar. Però no m’arriben només des d’Itàlia, sinó també des d’altres països, com per exemple de Londres; italians que s’han cansat de no veure el sol.” Així doncs, en resum, la burocràcia i les dificultats per ser atès correctament quan vas al metge són els dos principals malsons italians al seu país. El segueix de prop el mal funcionament dels transports; la majoria dels entrevistats en aquest reportatge considera que els transports públics de Barcelona són bastant eficaços.

Perollo avisa que durant les seves investigacions ha descobert una cosa que el preocupa: s’està produint una divisió entre italians de primera i de segona. “Hi ha italians que van arribar a Barcelona fa deu anys que exploten els compatriotes que hi arriben ara”, assegura. Des de juliol de 2012, per obtenir el NIE és imprescindible disposar d’un contracte de treball i de 5.100 euros en un compte bancari espanyol per demostrar que pots mantenir-te i contractar una assegurança mèdica. I exposa: “Per a molts italians que

A l’esquerra, Salva TVBoy, artista urbà que va començar als carrers de Milà i s’ha consolidat a Barcelona, autor del famós grafit, ja desaparegut, que mostrava Messi i Ronaldo fent-se un petó per celebrar la Diada de Sant Jordi i el Clàssic, que l’any passat van coincidir el mateix dia. A la dreta, Claudia Cucchiarato, responsable de comunicació de l’editorial Salamandra, fotografiada a Gràcia, un dels barris preferits per la comunitat italiana.

venen a Barcelona sense tenir una idea de vida estructurada o cap contacte amb una empresa o una universitat la cosa es complica molt. En tota aquesta situació entren en joc els *capolarati*; és a dir, els italians establerts que exploten laboralment els nouvinguts. Aquests darrers acaben treballant en negre en sectors com la restauració o en activitats industrials petites fins que reuneixen prou diners per obrir un compte al banc”, continua explicant.

“Els *capolarati* també controlen el sector immobiliari. Quan jo vaig arribar a Barcelona, una habitació individual costava entre 200 i 250 euros al mes. Ara, en portals clons d’Airbnb gestionats per italians, en costa 500 o 600. Els italians que ho gestionen s’emporten al mes 5.000 o 6.000 euros que no declaren a Hisenda i, a més, no viuen a Barcelona, sinó a Eivissa. Tenen ‘esclauets’, normalment compatriotes nouvinguts que fan el *check-in* i el *check-out*.”

La cara fosca

Lysh és un nom fictici. Però Lysh existeix i la seva Barcelona també. Després de trepitjar la ciutat per primera vegada l’estiu en què va voler començar a aprendre espanyol, va tornar a Catània, on sentia que res ja no la retenia. Per això l’estiu següent es va donar una segona oportunitat amb la intenció de quedar-s’hi. Al cap de poc temps d’arribar-hi es va enamorar d’un noi que vivia al carrer i que la hi va arrossegar. Vivien al dia, demanant almoïna, i destinaven massa diners a consumir droga, fins que van decidir invertir tot el que havien estalviat a fer minientrepans per vendre’ls de manera ambulant a les festes de Gràcia. La policia els va confiscar tota la mercaderia la primera nit i els va multar. Lysh afirma que al seu xicot i a ella no els va quedar cap més remei que posar-se a vendre droga per menjar i algun dia poder dormir sota sostre. Així era molt fàcil fer diners, com també ho era despullant-se tots dos davant d’una càmera web.

Mentrestant, cada vegada consumien més droga. Lysh vivia un infern i el seu pare li va pagar el bitllet de tornada a Catània. Però això, lluny de ser un final, va ser un simple punt i a part. Ella tenia la idea fixa que es mereixia conquerir Barcelona, que algun dia pretenia poder anomenar com la ciutat de la seva vida, i es va dir a si mateixa que potser a la tercera vegada se’n sortiria si no tornava a relacionar-se amb el noi que l’havia portat al carrer. Va començar a fer classes d’italià a particulars i empreses i amb els diners estalviats va llogar un senyor pis a la plaça Urquinaona al qual li sobraven dues habitacions. Rellogar-les a turistes era una opció; il·legal, però una opció. La va aprofitar sense explicar res a la propietària del pis. Poc temps després havia estalviat prou diners per llogar un altre pis amb la intenció de rellogar-lo sencer. L’última vegada que la vaig veure em va explicar que estava molt il·lusionada amb un projecte: crear una xarxa de pisos turístics il·legals.

El món cultural

El cantautor Alessio Arena no ho ha tingut gens fàcil per introduir-se en el món cultural barceloní: “A la gent de fora li costa entrar en aquest món per participar com a protagonista de la seva eferescència. Els artistes estrangers bàsicament es mouen entre la Rambla i la Gran Via. Pujar més amunt costa moltíssim; és complicat formar part de l’elit cultural local si ets forà. La música catalana és molt hermè-

tica”, diu. En el seu cas, admet que després de treballar molt ha acabat fent-s’hi un forat. Ho demostra la col·laboració amb artistes pertanyents a aquesta elit com Marina Rossell o la seva recent actuació al Festival Jardins de Pedralbes com a teloner d’Índia Martínez. “Quan vaig venir a Barcelona amb vint-i-dos anys, tenia la pretensió de fer cultura en català tot i ser italià. Ho he aconseguit. De fet, fins ara he gravat més cançons en català que en cap altre idioma”, rebla Arena.

“Intento interpretar la política donant la meua opinió i tocant algun punt sensible. De vegades hi ha algú que s’enfada, com quan vaig convertir Ada Colau en santa a prop de la plaça de Sant Jaume”, relata en un bon català Salva TVBoy, l’artista urbà que va començar als carrers de Milà i que s’ha fet gran a Barcelona. Una obra seva, ja desapareguda, va ser motiu d’un notable soroll mediàtic: situada a l’aparador d’un assortidor de benzina de la part baixa del passeig de Gràcia, hi apareixien Messi i Cristiano Ronaldo fent-se un petó mentre el primer sostenia una rosa a la mà; un homenatge al dia de Sant Jordi, que l’any passat va coincidir amb el Clàssic de futbol.

Expectatives laborals defraudades

“Des del 2008 fins avui s’ha donat una caiguda del 60 % de la capacitat d’inserció laboral dels italians que viuen aquí”, explica Perollo, qui també comenta que actualment els italians a Barcelona es reparteixen entre empreses de telemàrqueting o restauració, en immobiliàries i en tot el que té a veure amb l’explotació en gris d’Airbnb i similars, en plataformes web de venda en línia com Privalia i Rumbo i a l’aeroport del Prat. I altres, pertanyents al grup dels més afortunats, es troben al sector científic.

Caterina Biscari, la directora del Sincrotró Alba, assegura que “un 20 % dels nostres investigadors són estrangers. D’aquests, la comunitat més gran és la italiana. A Itàlia, en canvi, no arriben investigadors de fora i els autòctons marxen molt més que els espanyols, sobretot els joves. No hi ha espanyols que treballin en la recerca italiana”. Però Perollo recalca que “molt pocs arriben i connecten directament amb un nivell empresarial mitjà o superior. I aquí, amb l’objectiu de quedar-se a Barcelona, accepten feines precàries que a Itàlia no haurien acceptat mai”.

Aquest incompliment de les expectatives laborals pot desembocar en la situació que esmenta Cucchiariato: “Hi ha un moment crític als quatre anys d’anar-te’n del teu país. Si no has aconseguit el que pretenies, somiaves o volies, et sents temptat a tornar.” Ella va tenir la sort que quan es van complir els quatre anys estava vivint una de les seves millors èpoques a la capital catalana. “Dels que arriben amb la idea d’una Barcelona meravellosa per viure, el 60 % canvia d’opinió al cap d’un parell d’anys per la falta de feina, per l’increment del preu de l’habitatge o per les despeses d’autònom. I quan ja s’han decebut de Barcelona, se’n van a les Canàries”, acaba Perollo amb to d’impotència. ■

Pere Virgili

Text: Jun Chin i Manel Ollé Departament d'Humanitats de la UPF

Xinesos: de la platja de Pequín al bar de sota de casa

A diferència del que va passar amb altres comunitats migratòries, la crisi econòmica no va fer que els soferts, estalviadors i laboriosos xinesos de Barcelona tornessin al seu país o marxessin a noves destinacions migratòries: molt majoritàriament s'hi van quedar. La crisi només en va frenar el ritme d'arribada.

Entre la platja de la Mar Bella i el Camp de la Bota es va dreçar en les últimes dècades del segle XIX un nucli barraquista en un tram conegut com la platja de Pequín. No se sap del cert si els que hi vivien eren xinesos procedents de Cuba o de Manila, o bé tagals de les Filipines. Isidre Nonell en va deixar testimoni l'any 1901 en un bellíssim quadre boirós titulat justament *La platja de Pequín*, que es conserva al museu del monestir de Montserrat. Amb les noves onades migratòries de l'Exposició Universal del 1929 aquell topònim oriental gairebé es va acabar oblidant. Alguns reportatges de les revistes *Imatges* o *Mirador*, amb unes magnífiques fotografies de Gabriel Casas, documenten que hi havia algunes desenes de xinesos dedicats a la venda ambulants a la Barcelona dels anys trenta.

El primer restaurant xinès de la ciutat, el Gran Dragón, el va obrir l'any 1958 –al carrer de la Ciutat número 5, just

al costat de l'Ajuntament– el pare Peter Yang, capellà que va deixar la Xina amb el triomf de Mao Zedong i que a partir de 1965, i durant més de quatre dècades, va dir missa cada matí a la catedral de Barcelona. El segon restaurant, el Pequín, el va obrir Kao Tze Chien, cuiner del restaurant del pare Peter Yang, amb els estalvis que havia aconseguit l'any 1962 fent d'extra a *55 dies a Pequín*, de Nicholas Ray, filmada a Las Rozas, prop de Madrid. Els descendents de la seva nissaga regenten avui alguns dels millors restaurants xinesos de la ciutat.

L'any 1990 els tot just 387 xinesos que hi havia registrats a Catalunya, gairebé tots a Barcelona, es dedicaven encara principalment a la restauració. Una part important havien anat arribant durant les dècades anteriors de l'illa de Taiwan. Els Jocs Olímpics de 1992 van tenir un efecte crida per als xinesos de tot arreu, però la majoria van començar a arribar

Cuiners del restaurant Dazhong, al carrer de Ribes, durant un descans a la porta de l'establiment per presenciar la desfilada de l'Any Nou xinès, el febrer de 2014.

Establiments xinesos al passeig de Sant Joan, a la zona de l'Arc de Triomf, on els últims anys s'ha produït un notable increment del comerç regentat per famílies originàries del gegant asiàtic.

Dani Codina

d'una comarca molt concreta de la província de Zhejiang, al sud de Xangai: la comarca rural del Qingtian, propera a la ciutat de Wenzhou. D'allà venen la gran majoria dels xinesos del sud d'Europa i també els de Barcelona.

D'una forma visible però encara gradual, va començar a créixer el nombre de xinesos i de restaurants per tot el país. Va ser a finals dels anys noranta quan les ocupacions professionals es van començar a diversificar, amb l'aparició dels basars del *tot a cent*, dels majoristes de roba i marroquineria de la zona del carrer de Trafalgar o dels tallers tèxtils de Badalona, Santa Coloma o Mataró.

Pels volts de l'any 2000, aquella diversificació primera va fer possible que s'iniciés un creixement rapidíssim de la comunitat xinesa de Barcelona. Amb una capacitat admirable d'adaptació a nous sectors i a noves demandes, van arribar els cibercafès, les perruqueries i els centres de manicura, les botigues de roba, les fruïteries i els bars Marcelino, que no van canviar ni el nom ni la decoració ni el repertori de tapes i begudes.

Significació econòmica creixent

Més enllà d'aquests sectors comercials en constant mutació i dels negocis adreçats de forma preferent a la mateixa comunitat (gestors, traductors jurats, supermercats de menjar xinès, fotògrafs per a reportatges de casaments i altres, agències de viatges, autoescoles...), els xinesos de Barcelona comencen a tenir una significació econòmica de més gran volada: canalitzen les inversions del seu país i alhora obren empreses exportadores que situen al mercat xinès els nostres béns i serveis, els nostres olis, els nostres vins o els nostres clubs de futbol. La projecció internacional de la vibrant economia xinesa i el potencial de consum d'aquell mercat troben en els xinesos que hi ha entre nosaltres un pont i una porta d'entrada privilegiada.

Les estadístiques municipals de principis del 2017 ens diuen que ja hi ha prop de vint mil xinesos censats a la capi-

tal catalana. Es tracta de la segona comunitat immigrant, rere la xifra força més gran dels italians i davant de la molt similar dels pakistanesos. A diferència del que va passar amb altres comunitats immigrants, la fuetada de la crisi econòmica de principis d'aquesta dècada no va dur els soferts, estalviadors i laboriosos xinesos de Barcelona a tornar al seu país d'origen o marxar cap a noves destinacions migratòries: molt majoritàriament es van quedar. La crisi en va frenar el ritme de les arribades, però aquestes han seguit creixent.

Una població dispersa

Tot i que molt sovint la xarxa dels més de cinquanta milions de xinesos d'ultramar tendeix a concentrar-se als acolorits i bigarrats barris xinesos (Chinatown), que apleguen en un punt urbà la majoria d'aquesta població i del comerç ètnic, en el cas de Barcelona hi ha força dispersió. Prop del 30 % dels xinesos viuen a l'Eixample, un 19 % a Sant Martí i un 13 % a Sants-Montjuïc, districtes seguits de Sant Andreu i Nou Barris, amb percentatges que volten el 8 %. Aquesta dispersió té a veure amb la pauta inicial d'un creixement també dispers vinculat amb negocis adreçats al conjunt de la població urbana (restaurants o basars), que preferien situar-se tan lluny dels competidors com fos possible.

Els últims anys, al barri del Fort Pienc i la part baixa de la dreta de l'Eixample, articulada als voltants del passeig de Sant Joan i l'Arc de Triomf, s'ha produït un increment de la concentració comercial i ha augmentat la visibilitat dels xinesos. Com que la comunitat té una dimensió metropolitana que depassa els límits de la ciutat, la bona comunicació —a través de la línia 1 de metro— de la zona d'Arc de Triomf amb el barri de Fondo (entre Badalona i Santa Coloma), on sí que trobem una concentració poblacional i comercial més assimilable a l'embrió d'un Chinatown, ha contribuït a augmentar la concentració de xinesos en aquesta zona.

Justament en aquests nuclis de més gran visibilitat xinesa es desenvolupa el projecte municipal Xeix (que treba-

lla també amb les comunitats pakistaneses). Es tracta d'un projecte exemplar, amb suport europeu, que ha aconseguit integrar els comerciants a les associacions dels barris, amb un alt grau de participació i amb el resultat de trencar estereotips i suspicàcies veïnals. El projecte Xeix ha potenciat també el protagonisme i la iniciativa participativa dels xinesos en les activitats educatives, culturals i festives. Les desfilades de l'Any Nou xinès en són només la mostra més visible.

Gran instint associatiu

Un dels trets distintius de les diàspores mercantils xineses, i també de les barcelonines, és el seu fort sentit associatiu. Hi ha unes quantes dotzenes d'associacions de xinesos a la ciutat: de dones, de comerciants, de paisans, d'educació o de caràcter religiós (una part no majoritària però sí significativa dels xinesos de Barcelona practica variants no catòliques del cristianisme en esglésies xineses protestants). La força de la família extensa, la confiança del paisanatge i el suport associatiu expliquen en part la capacitat emprenedora d'una comunitat que es vincula en xarxa amb tot d'altres comunitats europees i amb les regions xineses d'on procedeixen. La confiança mútua els abarateix els costos de transacció i els fa més competitius, més resilents i eficaços en l'acompliment del somni que persegueixen: obrir el seu propi negoci familiar. Els últims anys el consolat ha mostrat un gran interès a potenciar (i de pas controlar) aquestes associacions, subvencionant activitats educatives, comercials i culturals que comencen a buscar també una projecció cap al conjunt de la ciutat.

Les xarxes socials virtuals (WeChat, Weibo, QQ...) que usen els xinesos de Barcelona han creat canals informatius que depassen l'impacte dels periòdics en paper editats en xinès a la península, amb redaccions barcelonines que porten ja més d'una dècada a la ciutat: els nous formats digitals potencien l'acció de la comunitat i el coneixement del que passa a la ciutat i al país, i alhora la insereixen en una xarxa migratòria global, molt interconnectada amb els negocis i les famílies transnacionals.

Gran part de la comunitat ha arribat a Barcelona recentment i és jove i diversa. És la que aporta més estudiants nous al sistema escolar de la ciutat. I, a més, els dissabtes i els diumenges obre unes quantes escoles on uns quants centenars de nens estudien xinès. El domini de l'escriptura demana una inversió tan gran de temps que no n'hi ha prou amb un aprenentatge espontani de la llengua en l'entorn familiar. D'altra banda, els xinesos de Barcelona majoritàriament no tenen com a llengua familiar la modalitat estàndard del mandarí (basat en la parla de la capital, Pequín), sinó la variant regional de les parles wu.

Llegendes i rumors

La comunitat es veu injustament associada a tota mena de llegendes urbanes i rumors absurds. De forma automàtica es vincula els seus integrants amb conceptes sensacionalistes i del tot inexactes com ara "màfia xinesa" (que en cap cas pot definir, ni de lluny, la immensa majoria d'una població realment caracteritzada per un índex delictiu baix) o amb la idea falsa que no paguen taxes i impostos, etc. Es diu (com ja s'havia dit dels xinesos de París o de Londres) que quan moren no se sap on van a parar, cosa igualment ridícula.

Lychee Film Festival

Inauguració de la primera edició del festival de cinema xinès Lychee Film Festival, que es va dur a terme el mes de setembre passat en diverses sales de Barcelona.

D'entrada, hi ha enterraments i nínxols ben documentats de xinesos; d'altra banda, la majoria dels xinesos de Barcelona són joves: no els hem deixat encara temps de morir-se... I molts tenen l'ambició (i els més grans en part comencen a fer-ho) de tornar a la Xina a passar-hi els últims anys de la seva vida i reposar per sempre a la terra nadiua.

Corre la brama que són gent tancada, però no és així: els immigrants de la primera generació han estat tan ocupats treballant de forma intensa que no han tingut gaire temps ni incentius per relacionar-se fora de la comunitat. I parlar les nostres llengües els costa tant com a nosaltres la seva. Però aquells que han obert negocis on la interacció amb els clients demana anar més enllà del cobrament de la mercaderia, com ara els que han passat a regentar perruqueries o bars de barri sense connotació ètnica, bars de tallat o cervesa, tapa i entrepà, han demostrat que en poc temps se saben els noms dels clients, hi peten la xerrada i saben fidelitzar amb simpatia la clientela.

Això no impedeix afirmar que allà on van els immigrants xinesos conserven un fort sentit de pertinença cultural i ètnica, fet que no va en detriment d'una participació activa en el teixit social i cultural de la ciutat. Entre els centenars de joves estudiants universitaris xinesos de Barcelona i els que han crescut i s'han escolaritzat al país n'hi ha de molt actius: n'és un testimoni la celebració, el mes de setembre passat, de la primera edició del festival de cinema xinès, el Lychee Film Festival, impulsat per joves que ja han muntat diverses jornades i actes al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB), entre altres llocs. ■

Umair treballa a la barberia del seu pare, al carrer del Tigre, a tocar de la ronda de Sant Antoni. Musulmà, considera que totes les religions són bones i que la seva no és pas millor que les altres.

Text: **Martí Estruch Axmacher** Periodista Fotos: **Dani Codina**

La gran família pakistanesa

Tant si comprem menjar fora d'hores, com si agafem un taxi o fem un xauarma a Ciutat Vella, acompanyat amb una llauna d'un venedor ambulat, és molt probable que entrem en contacte amb membres de la comunitat pakistanesa. Què en sabem, però, d'aquests discrets nous barcelonins?

La comunitat pakistanesa, amb 19.285 membres segons l'últim padró, és la tercera més nombrosa entre la població estrangera, darrere dels xinesos i els italians. Al districte de Ciutat Vella és el grup forà majoritari, i al barri del Raval, on hi ha molta immigració, supera el 20 % del total d'estrangers. El vicecònsol del Pakistan, Umer Mela, ens confirma que aquestes xifres són correctes, tot i que una mica inferiors a les reals, perquè sempre hi ha persones no registrades i invisibles per a les estadístiques oficials. També explica que la majoria venen de la mateixa regió, Gujrat, un districte de la província de Punjab, al nord del país, i que de Barcelona els atrauen "l'ambient de tolerància, les oportunitats econòmiques, els serveis socials i el fet de trobar-hi compatriotes dels mateixos pobles", que acaben formant una gran família solidària (*baradari*).

Deixem que sigui també Umer Mela qui descriu la primera característica general dels pakistanesos de Barcelona. Tot i que els estereotips tenen sempre un punt d'injustos i simplificadors, ajuden a fer-se una imatge general. Segons el vicecònsol, "són emprenedors i per això no els fa por obrir negocis aquí un cop superen el xoc cultural i la barrera idiomàtica; s'ajuden molt entre ells, són treballadors i diligents". De negocis, efectivament, en tenen molts. Van començar repartint butà i venent roses pels restaurants, però ara regenten locutoris, botigues de mòbils, restaurants, barberies, agències de viatges... En alguns carrers del Raval són l'un al costat de l'altre. També hi ha les botigues de menjar, és clar, que fins i tot han incorporat el gentilici al llenguatge popular: "Baixo al paki a comprar tal cosa". D'aquestes botigues que allarguen l'horari i també obren els

dies festius ja n'hi ha més d'un miler i representen la sisena part del comerç alimentari de la ciutat.

Els primers pakistanesos van arribar a Barcelona durant la dècada dels setanta, com a destí alternatiu a la Gran Bretanya i altres països centreeuropeus, que van començar a endurir les polítiques migratòries. Una segona fase va des del final dels anys vuitanta fins a mitjan dècada dels noranta, quan comencen les reunificacions familiars i arriben les primeres dones, que avui encara estan en clara minoria (27 %). La tercera fase comença amb el nou segle i està marcada pels processos extraordinaris de regularització d'immigrants de 2001 i 2005. Els pakistanesos van tenir un paper destacat en les protestes, la vaga de fam i el tancament a l'església del Pi de 2001.

Tampoc és amant dels estereotips Gaëlle Patin, la responsable del programa de Diversitat i Interculturalitat de Casa Àsia, que de tota manera s'atreveix a definir-los com una comunitat oberta a l'entorn, en què la família i la religió tenen un paper molt important, implicada des del punt de vista cultural, social i econòmic, i fins i tot polític. Els agraden la música i la poesia, però també l'esport, especialment l'hoquei, el criquet i el *kabaddi*, barreja de lluita lliure i rugbi. Des de Casa Àsia, Gaëlle impulsa diversos projectes interculturals per difondre el coneixement d'una comunitat que qualifica d'"encara massa desconeguda", per construir ponts amb la societat d'acollida i facilitar-los la integració.

Pakistanesos al Raval: el barber

Un noi amb el cap ple de trenes obre la porta i entra tot decidit. "Vull això", diu mostrant una fotografia al telèfon mòbil. Umair se la mira uns segons i diu sense dubtar: "Ah, com els dominicans." Fa una primera passada amb la màquina, repassa amb les tisores i fa els retocs finals al clatell i al voltant de l'orella amb una fulla d'afaitar. Amb moviments ràpids i precisos, d'algú que els repeteix un munt de cops cada dia. El client paga quatre euros i marxa content.

La barberia d'Umair és al carrer del Tigre, tocant a la ronda de Sant Antoni. És del seu pare, cosa que li permet organitzar-se prou bé els horaris. De quatre en quatre euros no es farà ric, però en té prou per viure. Quan no talla cabells és a casa o queda amb els amics. És musulmà, però de seguida afegeix que té amics cristians i que totes les religions són bones i que la seva no és pas millor que les altres.

Recorda perfectament el dia en què va arribar a Barcelona des del Pakistan: el 21 de juny de 2009. Tenia dotze anys i el seu pare feia un temps que l'havia precedit. L'escola no l'interessava gaire, però en canvi es va deixar enlluernar per Messi, i d'un dia per l'altre va canviar la seva afició al criquet pel futbol. Tocava bé la pilota i va arribar a jugar amb el Poble-sec i l'Espanyol. També va provar al Barça, però no el van agafar. Des que va arribar a Barcelona ha tornat set cops al seu país de naixement, però té clar que no hi podria tornar a viure. La seva vida és al Raval i es considera un "pakistanès d'aquí". Diu que a Barcelona hi ha menys racisme i que la gent és diferent de la d'altres llocs d'Espanya que ha conegut.

El periodista

El diari on treballava Javed Mughal a Lahore es deia *Musawat Daily* i era de la família Bhutto. Quan Benazir Bhutto va ser enderrocada l'any 1990 i Mughal va veure que alguns dels

seus col·legues anaven a la presó, va fer les maletes i després d'un llarg periple va anar a parar a la Barcelona preolímpica, on un amic seu tenia un restaurant.

Com que l'únic que sabia fer era escriure, va entrar a demanar feina a la redacció de *La Vanguardia*, que encara era al carrer de Pelai. Sabia anglès, però no castellà, i no el van voler, és clar. Alguns amics el van animar a fer un diari en urdú i ell es va deixar convèncer. Va demanar al propietari del pàrquing on feia de vigilant nocturn que li canviés la televisió per un ordinador i allà va fer els primers números d'*El Mirador dels Immigrants*.

Els inicis van ser durs. A la impremta li posaven sovint els textos cap per avall, fins que no va començar a afegir fotografies per orientar-los. Ara, disset anys més tard, Mughal té una impremta gràfica i una copisteria al barri del Raval, continua editant el diari quinzenalment, fa traduccions i dona classes d'urdú a l'Escola Oficial d'Idiomes quan hi ha demanda. És feliç a Barcelona, "una ciutat oberta a les diferents cultures i activa les vint-i-quatre hores del dia".

El facilitador

El Zeeshan Kebabish del carrer del Marquès de Barberà té fama de ser un dels millors restaurants de cuina pakistanesa de Barcelona. Quan hi entra Muhammad Iqbal Chaudhry les converses s'aturen momentàniament i tothom el saluda i li allarga la mà. M'han explicat que és un referent religiós i polític de la comunitat pakistanesa, i de seguida comprovo que té fusta de líder. Alt i corpulent, amb una espessa barba negra, parla un català excel·lent i es fa escoltar.

Va arribar a Barcelona l'any 1989 i diu que no hi ha cap ciutat com aquesta al món i que el fet de tenir port la fa encara més universal. Iqbal se sent català i no s'imagina vivint enlloc més que no sigui el Raval. És propietari d'una agència de viatges i impulsor de la mesquita Centre

Javed Mughal, periodista, és fundador de la publicació quinzenal *El Mirador dels Immigrants*. A més d'editar el diari, regenta una impremta i una copisteria, fa traduccions i dona classes d'urdú a l'Escola Oficial d'Idiomes.

Muhammad Iqbal
Chaudhry,
propietari d'una
agència de viatges
i impulsor de la
mesquita Centre
Islàmic Camí de la
Pau, és un referent
religiós i polític de
la comunitat
pakistanesa. Parla
un català excel·lent
i no s'imagina
vivint enlloc més
que al Raval.

Islàmic Camí de la Pau –de l'organització Minhaj-ul-Quran–, ambdues al barri. Per a ell l'islam és una disciplina de vida, tant en l'àmbit físic com en el moral, que regeix el comportament i la manera de relacionar-se amb els altres.

Dels dos mòbils que ha deixat damunt la taula, n'hi ha un que no para de sonar i interromp la nostra conversa mentre m'ensenya imatges de la final de la Catalunya Premier League de criquet amb l'altre mòbil. Quan li pregunto pel contingut de les trucades, m'explica que són compatriotes que li demanen ajuda o consell sobre qüestions molt diverses, com ara temes laborals, on fer un convit de casament per a dues-centes persones o els tràmits per reparar un cadàver.

Iqbal se sent atret per la política, però matisa que la de carrer, no la dels despatxos, i fa anys que col·labora amb el PSC. Segueix amb interès el tema de la independència de Catalunya i opina que algun dia el PSC haurà de trencar amb el PSOE i fer la seva via. També explica que coneix molta gent d'Esquerra (“en aquella taula vam menjar amb Oriol Junqueras”, indica) i que l'única classe de català que ha fet a la vida va ser amb Anna Simó.

Actives i activistes

A La Monroe, el bar de la Filmoteca de Catalunya, vam tenir una llarga conversa amb Komal Naz i Misbah ul Islam en una espontània barreja de català i anglès. Elles es van conèixer a les classes de literatura pakistanesa que imparteix la segona i s'han fet amigues. De fet, podrien ser germanes: les uneix alguna cosa especial, les dues tenen clar que no es volen quedar tancades a casa perquè prefereixen participar activament de la vida que les envolta.

Komal desprèn energia per tots els porus i ella mateixa explica part de la seva història a la pàgina següent. Viu a Montcada des que hi va arribar quan tenia dotze anys; ha estudiat humanitats a la Universitat Autònoma de Barcelona, i ha posat en marxa un munt d'iniciatives totes orientades a ajudar els altres, sobretot ajudar altres dones pakistaneses a ser més autònomes. Ara fa de mediadora en una escola de Sants, treballa mitja jornada en un programa de salut comunitària de la Fundació Tot Raval i col·labora en el projecte “Aprenem, famílies en xarxa”, de Casa Àsia.

Misbah va arribar a Badalona fa només tres anys seguint el seu home, que és taxista, com el pare de Komal. A Islamabad era professora d'una important escola de la marina pakistanesa, però és més feliç amb el clima de Barcelona i el tipus de vida que porta aquí, on fa classes d'urdú als nens de l'escola Collaso i Gil del Raval, entre altres activitats.

Ambdues coincideixen que l'idioma és una de les grans barreres que es troben les dones pakistaneses quan arriben. Això les fa encara més dependents dels seus marits. La temptació de quedar-se a casa cuidant de la llar i de la mainada és gran, encara més quan es pertany a una cultura que tradicionalment assigna als homes la funció de mantenir la família. Ara, però, Komal se sorprèn positivament de veure que hi ha noies pakistaneses que comencen a venir a fer estudis universitaris totes soles, sense estar casades. ■

Komal Naz i Misbah ul Islam, dues activistes compromeses amb el benestar i la promoció de les dones de la seva comunitat, fotografiades al Raval.

Text: **Komal Naz** Fundadora de l'Associació PakMir. Mediadora en salut i educació

Activisme per la integració de les dones pakistaneses

Des de l'any 2006, quan vaig arribar a Montcada i Reixac, el nombre de dones pakistaneses residents a Barcelona ha augmentat considerablement, tot i que els problemes als quals s'enfronten no han canviat gaire.

Aquests problemes, com ara l'aïllament o la dependència, es deuen, en gran mesura, al desconeixement de les llengües d'acollida. La manca de lligam cultural i la distància entre les llengües fan que l'aprenentatge sigui complex, independentment de les experiències prèvies, la formació o l'origen d'aquestes dones. A més a més, molt sovint arriben com a conseqüència de processos de reagrupament familiar, amb els fills i sense xarxa social que els doni suport. Aquest fet, en combinació amb les extenses jornades laborals dels marits, fa que elles siguin les responsables principals de la cura dels nens i que s'endarrerixi el seu aprenentatge de les llengües locals. Al seu torn, les joves que accedeixen a l'educació també es veuen afectades per les dificultats lingüístiques i el desconeixement del sistema educatiu.

Ja a l'institut vaig començar a col·laborar amb associacions que buscaven donar veu i promoure la integració de les dones pakistaneses. Poc després vaig decidir portar aquestes iniciatives al meu context i vaig començar a compaginar el treball associatiu amb la recerca. Així és com va

néixer PakMir: una associació que pretén assegurar la participació de les dones pakistaneses en el teixit sociocultural per facilitar-los l'adquisició d'habilitats que els permetin l'emancipació personal en tots els àmbits, mentre que elles, paral·lelament, hi aporten el bagatge del seu país d'origen.

Al mateix temps vaig començar a coordinar el programa "Aprenem. Famílies en xarxa", projecte de Casa Àsia on alumnes d'institut d'origens diversos formen parelles lingüístiques amb els seus pares i/o les seves mares. Aquest projecte m'ha permès treballar amb mares i filles d'origen pakistanès amb un enfocament innovador, i s'ha convertit en una plataforma per desenvolupar noves iniciatives. Un exemple d'aquests projectes és l'associació d'estudiants catalans d'origen pakistanès (ECOP) que, tot i no centrar-se exclusivament en la qüestió de les dones, posa l'èmfasi en la millora de l'educació del col·lectiu com a pas fonamental per a la integració. L'ECOP està formada per estudiants universitaris i altres alumnes de diferents àmbits acadèmics: medicina, enginyeria, dret, humanitats, ciències polítiques, administració i direcció d'empreses, i comunicació visual, entre d'altres. ■

Text: **Mohamed El Amrani** Comunicador i emprenedor social Fotos: **Dani Codina**

Barcelonins d'origen marroquí: dos mons i un objectiu comú

Els ciutadans d'origen marroquí formen un col·lectiu molt nombrós arran dels moviments migratoris dels anys seixanta. El Marroc es troba tan sols a una hora i mitja en avió, però a vegades sembla molt més llunyà. És una distància imaginària, causada, sens dubte, per les diferències culturals.

Segons dades de l'any 2017 del Departament d'Estadística de l'Ajuntament, a la ciutat de Barcelona viuen un total de 12.827 ciutadans d'origen marroquí, que representen el 4,4 % del total de població estrangera. Els districtes amb més presència són Ciutat Vella (20,8 %), Sants-Montjuïc (15,5 %), Nou Barris (14 %) i Sant Andreu (9,8 %). Les dades no inclouen totes aquelles persones que, tot i ser originàries del Marroc, han tramitat la nacionalitat espanyola durant els últims anys. Més de cinquanta mil s'hi han nacionalitzat des de l'any 2004.

Les migracions marroquines a Catalunya comencen a tenir data sobretot a partir de l'any 1967, i el 1972 es va inaugurar el consolat del Regne del Marroc a Barcelona. Curiosament, els primers marroquins que van arribar procedien d'Europa i no del seu país d'origen; la crisi econòmica que patia França els va foragitar del país veí i es van instal·lar aquí de manera provisional mentre esperaven l'oportunitat de trobar una destinació definitiva en altres països europeus. Un objectiu que van anar deixant de banda gràcies a l'evolució favorable de l'economia catalana i el desenvolupament

de la construcció, que demanava una gran quantitat de mà d'obra.

Durant aquella època va començar el moviment migratori de més intensitat. La tipologia de la migració marroquina s'ha anat modificant: al principi es tractava sobretot d'homes sense família, i posteriorment, gràcies als reagrupaments, de famílies més consolidades. El paper de la dona també s'ha vist reforçat fins a esdevenir una peça clau per a la convivència, al mateix temps que ha guanyat relleu en la vida pública catalana.

Una de les primeres entitats que es van crear per acompanyar la nova comunitat de persones procedents del Marroc va ser Bayt-al-Thaqafa (Casa de la Cultura), impulsada l'any 1974 per Teresa Losada, franciscana i doctora en filologia semítica, que va abandonar la seva carrera acadèmica per dedicar-se a l'acció social. Losada va ser una figura clau en l'acollida de la immigració marroquina, amb una tasca centrada a dignificar la diversitat cultural i també la religiosa.

L'islam, la religió predominant al país nord-africà, és un element imprescindible per entendre globalment la vida dels catalanomarroquins. No és un fet al voltant del qual giri tot, però sí que marca decisivament la identitat i el caràcter cultural. Els primers espais de culte es van començar a construir durant els anys setanta i amb el temps han esdevingut autèntics centres socials. Allotgen una gran vida solidària i

una acció educativa que van més enllà de l'expressió estrictament religiosa.

La construcció de la identitat

En aquest context social, l'any 1979 va néixer al Raval l'Associació dels Immigrants Marroquins a Catalunya, coneguda com a Amical, una de les primeres entitats que es van crear per assistir els ciutadans que provenien d'aquest país nord-africà i per promoure'n la integració en la societat d'acollida. El seu president, Ahmed Abair, col·laborador de l'entitat des dels anys noranta, assegura que ara una de les grans prioritats és ajudar els joves d'origen marroquí en el procés de construcció de la seva identitat.

Una d'aquestes joves és Ikram, que l'acompanya a la seu de l'entitat mentre preparen una activitat per als infants del barri: "Tinc trenta anys, treballo en una botiga de roba, els meus pares són d'origen marroquí... i, encara que tinc molt presents aquests orígens familiars, em sento totalment barcelonina –declara–. Som aquí per fer millor aquesta ciutat." Una declaració que comparteix totalment una altra noia que l'acompanya, Saida, que de forma convincent diu: "Vaig néixer a l'Hospital del Mar; hi ha alguna cosa més d'aquí? No té sentit preguntar-me si m'he integrat o no. Per què m'he d'integrar si soc d'aquí de tota al vida?"

Ahmed és una persona carismàtica, amb una història de vida realment apassionant. Explica emocionat com, durant la

Damunt d'aquestes línies, fotografiat a Canaletes, Mohcine Al Maimouni, president de l'Associació d'Estudiants Marroquins de Barcelona, creada l'any 2008. A la pàgina anterior, Ahmed Abair a l'entitat que presideix, l'Associació Amical dels Immigrants Marroquins a Catalunya, amb seu al Raval.

seva joventut a Nador, va descobrir el poder de l'esport com a eina de transformació social. "Vaig arribar a Barcelona amb setze anys per participar en una competició de boxa, però per coses de la vida m'hi vaig quedar –rememora–. Sempre m'havia fascinat el món de la boxa. Encara recordo el primer dia que vaig entrar en un gimnàs i em vaig posar la bena als braços. Mai no m'hauria imaginat fins a quin punt allò em canviaria la vida. De fet, avui estic aquí parlant gràcies a aquell dia." Una parella de turistes l'interromp: entren i pregunten per un lloc on menjar un bon cuscús. Ell, amb un gran somriure, els acompanya fins al carrer. Quan torna explica que "com a habitants del barri, hem d'acollir amb hospitalitat qualsevol visitant que ens demani ajuda. Així ho pensem i així ho fem dia a dia".

Una responsabilitat de millora de la convivència que Ahmed ha desenvolupat des de la seva entitat i des del món educatiu, a través de l'AMPA de l'escola, que va presidir durant algun temps, i més endavant com a membre del consell escolar de l'institut. D'aquesta etapa recorda una de les accions més revolucionàries que van emprendre: "Vaig proposar que es deixés d'expulsar els joves amb mal comportament. Vam crear un comitè d'emergència que els proposava accions de serveis a la comunitat a canvi de la no expulsió. Hem d'educar en els valors i en el compromís ciutadà, mai a partir del càstig."

Als seus seixanta-sis anys, l'Ahmed té centenars d'anècdotes que posen de manifest el seu tarannà de persona implicada socialment i que ahora ens permeten apropar-nos a les vides de moltíssims barcelonins compromesos que l'han ajudat. Mai no s'ha sentit sol: "En tot el que fem sempre aconseguim una bona resposta del barri i la ciutat. Una de les activitats que més m'emocionen és el muntatge d'una haima durant la festa major, al bell mig de la plaça dels Àngels, a la qual convidem tots els veïns: per tastar els nostres plats i escoltar les nostres músiques, però també, i sobretot, per gaudir plegats del sentiment de veïnatge".

De vegades s'apel·la a la necessitat de trencar amb el passat per començar una etapa de la vida que ens permeti millorar. En el cas de la immigració, sempre s'ha dit que aquesta és la forma d'entendre el món dels joves. Ahmed, però, ens recorda amb el seu exemple la importància de tenir sempre presents tots aquells que porten anys defensant la concòrdia als barris en condicions fins i tot més complicades que les actuals.

A l'hora de parlar del futur d'aquesta comunitat, és inevitable pensar en l'Associació d'Estudiants Marroquins de Barcelona, creada l'any 2008. Al seu despatx, Mohcine Al Maimouni, l'actual president, i Hafsa Chabaly, la secretària, treballen per satisfer les inquietuds del col·lectiu estudiantil. Han nascut a Barcelona i coneixen la importància de treballar des de l'educació i la formació contra l'exclusió social i l'aïllament: "L'organització va néixer amb la voluntat d'establir-se com a pont entre els estudiants i la ciutat. Durant els últims anys s'ha fet un treball molt positiu en aquest sentit: plataformes com la nostra ajuden que un jove no se senti mai sol ni apartat", assegura Mohcine.

El president de l'associació ensenya desenes de cartells de les activitats que han fet al llarg dels últims anys: mostres culturals, exposicions, actuacions musicals, conferències, xerrades... Creuen que un dels pilars fonamentals de la seva

feina és la construcció de referents per als joves: "Sovint organitzem trobades i col·loquis amb catalans d'origen marroquí que han destacat per la seva trajectòria professional, social o acadèmica; abans ens costava trobar aquests exemples, però ara, per sort, en tenim moltíssims." La universitat i la formació s'han convertit en elements clau gràcies al canvi de les dinàmiques socioeconòmiques. Els pares i avis provinents del Marroc eren persones amb estudis bàsics, que amb prou feines sabien llegir i escriure. Però ara, entre els fills d'aquella primera immigració, hi trobem metges, infermers, policies, mestres, advocats... La formació no és un fet anecdòtic ni testimonial, sinó que té efectes ben visibles: Hafsa, per exemple, explica que li acaben de concedir una beca per fer un doctorat d'enginyeria civil al Canadà.

Vèncer la por i els prejudicis

El que ara més preocupa aquests joves és poder viure a la seva ciutat sense veure's afectats per prejudicis culturals o religiosos. Els entristeix que el nom o l'aspecte físic encara siguin barreres a l'hora de llogar un pis o trobar feina. El gran repte actual és vèncer aquestes pors i treballar a favor d'un entorn igualitari en un país de múltiples identitats. No obstant això, els responsables de l'associació asseguren no haver sentit mai un racisme exagerat. "Barcelona és una ciutat oberta, dinàmica i molt humana. Hem de vèncer les pors i els tòpics i construir sempre en positiu", afirmen. Un altre problema greu que els preocupa el constitueixen les desigualtats econòmiques, que impedeixen a molts joves continuar els estudis.

Els atemptats del mes d'agost a la Rambla van posar en risc tota la feina desenvolupada a favor d'un entorn millor i lliure de prejudicis. "Malgrat la profunda commoció social, la ciutadania hi va respondre amb una serenitat exemplar. Em vaig sentir orgullós de la gent d'aquesta terra, d'aquesta ciutat que em va enamorar el primer dia que la vaig trepitjar", assegura Imad, director d'una sucursal d'una entitat bancària del Marroc, que ha estat implicat en la creació del Centre Social Darna. L'associació treballa a favor de la convivència i per prevenir la radicalització violenta dels joves a través de l'acció social i especialment amb la creació d'espais de debat i diàleg. Un dels seus últims projectes és el col·lectiu Gora –expressió àrab que fa referència a la solidaritat entre els veïns d'un mateix barri–, format principalment per dones d'origen marroquí i que proposa accions a favor de la igualtat de gènere.

La comunitat marroquina continua així el procés de fer-se un espai en un entorn cada vegada més globalitzat i divers. El seu gran repte és orientar i ajudar els joves a entendre, sense oblidar mai d'on venen, el seu paper com a ciutadans nascuts entre dos mons i que encarnen un valor indispensable per al futur. ■

Pere Virgili

Text: **Jessica González Herrera** Coordinadora de projectes d'interculturalitat del Centre d'Estudis Africans i Interculturals

La vasta pluralitat de la immigració llatinoamericana

Els països llatinoamericans comparteixen una forta tendència a l'associacionisme, fet que es reflecteix en el gran nombre d'entitats formades per ciutadans originaris de l'altra banda de l'Atlàntic. La presència femenina és molt important: les dones llatinoamericanes han esdevingut un col·lectiu clau per al manteniment de l'estat del benestar autòcton.

*Soy lo que dejaron,
soy toda la sobra de lo que se robaron.
Un pueblo escondido en la cima,
mi piel es de cuero, por eso aguanta cualquier clima.
Soy una fábrica de humo,
mano de obra campesina para tu consumo.
Frente de frío en el medio del verano,
el amor en los tiempos del cólera, mi hermano.*

Fragment de la cançó *Latinoamérica*, del grup porto-riqueny Calle 13

En aquest dossier no podia faltar un article sobre les persones llatinoamericanes de Barcelona. Se m'ha fet aquest encàrrec com a colombiana resident a la ciutat durant els últims onze anys. D'entrada, em va semblar un repte que requeria respecte i cura. Tenint en compte això, comencem amb alguns aclariments i acotacions.

En primer lloc, tot i que sembli obvi, s'ha de recordar que l'Amèrica Llatina no és un país. No existeix, almenys ara com ara, una nacionalitat llatinoamericana. Llatinoamèrica o Abya Yala¹ és una regió composta per vint països i set terri-

Bolivianes a les festes de la Mercè de 2017. La diversitat i l'heterogeneïtat de l'Amèrica Llatina es reproduïxen a les comunitats procedents de l'altra banda de l'Atlàntic: no hi ha un perfil únic llatinoamericà, sinó una multitud.

Taller del Grup de Teatre de les Oprimides, una iniciativa conjunta de l'Associació la Xixa Teatre i el sindicat de treballadores de la llar i la cura Sindillar, amb molta presència llatinoamericana. Els tallers, que es desenvolupen a l'espai Francesca Bonnemaison, tenen com a objectiu abordar a través de l'acció dramatitzada les desigualtats que pateix aquest col·lectiu.

Dani Codina

toris dependents on viuen aproximadament 626 milions de persones. És qüestionable la validesa de les afirmacions de caràcter global referides a una regió on abunden les diversitats i els contrastos. De fet, hi ha qui es pregunta si la idea d'Amèrica Llatina és un mite o una realitat.

En segon lloc, l'expressió Amèrica Llatina comprèn una realitat summament complexa, on es donen diversitats i similituds gairebé en el mateix nombre. Per aquest motiu, si es posa l'accent en les diferències i els regionalismes, és possible negar l'existència d'Amèrica Llatina i de la unitat essencial que brolla de la seva mateixa diversitat. No existeix una Amèrica Llatina, sinó tantes com països o subregions que la componen, per la qual cosa qualsevol pretensió de reduir-la a una sola entitat no és més que acceptar, a gratificant, un mite o una ficció.

En tercer lloc, aquesta diversitat inherent a la regió es manifesta, per descomptat, també en l'heterogeneïtat dels perfils i les realitats de les persones llatinoamericanes que vivim a Barcelona. Així doncs, les persones amb origen o amb bagatge llatinoamericà no componem un bloc homogeni i, en conseqüència, les nostres realitats són molt divergents. Per això, el present article no té cap intenció de parlar "en nom de la comunitat llatinoamericana". És, si de cas, un intent de fer una radiografia de la vasta pluralitat de realitats que vivim.

Finalment, però no per això menys important, una observació sobre alguns mecanismes legals com ara els acords i tractats bilaterals o multilaterals, les especificitats en les lleis d'estrangeria i de nacionalitat, les entitats regionals de cooperació, etc.: aquests mecanismes construeixen l'immigrant llatinoamericà com una persona "altra" però compatible amb la

població autòctona sobre la base d'una suposada proximitat cultural o de germanor forjada a través de la història colonial i postcolonial compartida amb l'estat espanyol i Catalunya. D'aquesta manera, l'immigrant llatinoamericà queda incorporat a l'imaginari de la societat receptora mitjançant una doble caracterització que el fa diferent i re-cognoscible. Davant l'autòcton, el llatinoamericà continua representant una forma d'alteritat que té el seu reflex en els plans legal –restricció de drets per als no nacionals–, econòmic –inserció en mercats de treball precaritzats i segmentats– i social –problemes accentuats d'habitatge, participació, etc.

No obstant això, paral·lelament, la imatge que es construirà del llatinoamericà es caracteritzarà per considerar-se més propera que la d'altres col·lectius immigrants i –sempre segons aquest discurs– més fàcilment integrable. Així, enfront de grups com els subsaharians, els asiàtics o els magrebins, tant a Espanya com a Portugal els col·lectius llatinoamericans seran tractats en el discurs i en la pràctica política com a "més propers" o "menys estrangers", cosa que té conseqüències significatives en les seves pautes d'incorporació legal, econòmica i social.

Les onades de la immigració llatinoamericana

Els fluxos migratoris més importants de persones de l'Amèrica Llatina a l'estat espanyol en general i a Catalunya en particular es concentren al darrer quart del segle XX, motivats en alguns casos per factors com la violència, les crisis econòmiques o la inestabilitat política. Durant els anys setanta, l'exili polític va caracteritzar la primera onada d'argentins i xilens; cubans, brasilers i alguns uruguaians destaquen també en aquesta època. Posteriorment, als anys

vuitanta, la immigració la van protagonitzar els nacionals de Colòmbia, l'Equador, la República Dominicana i el Perú, i als inicis dels anys noranta van arribar principalment uruguaians i paraguaians.

La signatura de convenis bilaterals per regular els fluxos migratoris amb diversos països llatinoamericans, com Colòmbia, l'Equador i la República Dominicana, i la posada en vigor de la llei de nets, que permetia recuperar la nacionalitat espanyola als fills i nets dels espanyols exiliats per la dictadura, van promoure una nova onada de migracions en què van predominar els nacionals de Veneçuela, l'Argentina i Cuba.

Dues consideracions finals: els anys compresos entre 2002 i 2004 van ser el període en què aquesta població va créixer de manera més significativa, i en les trajectòries migratòries ha estat fonamental el paper de les xarxes socials.

Llatinoamèriques avui i aquí

Segons dades del Departament d'Estadística de l'Ajuntament, a Barcelona viuen al voltant de 79.254 persones procedents de països ubicats en l'esmentada regió. Són xifres que han anat caient durant els últims anys i no inclouen les persones catalanes de família llatinoamericana. Insistim en la idea que no hi ha un perfil llatí únic. Per exemple, el nombre de persones mexicanes que resideixen a la capital catalana és de prop de quatre mil i el 90 % d'aquestes venen a Barcelona a estudiar; en canvi, els membres de les comunitats equatoriana i boliviana generalment hi arriben per motius econòmics.

D'aquesta xifra, més del 60 % són dones, la meitat de les quals són adultes amb edats compreses entre els vint-i-cinc i els trenta-nou anys, i el 12,25 % són dones joves. Gairebé el 60 % de les dones llatinoamericanes tenen un nivell d'estudis de batxillerat superior, cicles formatius de grau mitjà o superior o estudis universitaris. Per una altra banda, Bolívia, Hondures, el Perú, Colòmbia i l'Equador són els països amb més impacte als districtes de la ciutat, ja que les dones d'aquestes nacionalitats representen el 51 % del total de les dones llatinoamericanes.

Aquesta feminització de la migració ha fet que les dones llatinoamericanes s'hagin convertit en un dels col·lectius clau en el procés de manteniment de l'estat del benestar de la població autòctona. Això es deu al treball que moltes d'elles desenvolupen en l'àmbit de les cures personals, que permet resoldre problemes vinculats a la dependència, el manteniment de l'estructura demogràfica laboral o l'accés de la dona autòctona al mercat laboral. Es tracta d'una gran aportació, a vegades invisibilitzada, que les dones fan a la ciutat. De la mateixa manera, cal remarcar que aquestes tasques són, sovint, desenvolupades en condicions deficientes que precaritzen aquest col·lectiu. Hi ha sindicats com Sindillar i entitats com Mujeres Pa'lante, entre d'altres, que permeten a les dones llatinoamericanes articular-se amb altres d'origens diferents per reivindicar els seus drets laborals, crear espais de cures per a elles mateixes i generar altres projectes.

Per una altra banda, resulta curiós el fet que la majoria d'estudis sobre població llatinoamericana, tot i no ser abundants en absolut, acostumen a centrar-se en dades relatives

al "món adult", és a dir, de qüestions de treball, relacions de poder i motius de migració. Excepte un parell d'informes obsolets sobre bandes, sembla haver-hi un buit en estudis que s'ocupin de la realitat dels adolescents i dels joves que han immigrat amb les seves famílies o dels que han nascut a la ciutat. És necessari fer una exploració a fons sobre les iniciatives i les aportacions en diversos àmbits (empresarial, polític, associatiu, cultural, esportiu) de la joventut llatinoamericana.

Una població molt social

La forta tendència a l'associacionisme és un dels punts forts que comparteixen els països llatinoamericans. Les entitats i els col·lectius que predominen són de caràcter cultural, social, esportiu, ambientalista, religiós, polític i estudiantil. Les aportacions en l'àmbit cultural i social, però, no passen a la política. Moltes d'aquestes entitats estan presents en espais institucionals com ara el Consell Municipal d'Immigració, però cal crear estratègies per superar les barreres del racisme institucional i potenciar la transversalització d'aquesta presència en altres espais de decisió. De la mateixa manera, és palpable la participació llatinoamericana en moviments antirracistes, contra els desnonaments, pel tancament dels centres d'internament d'estrangers (CIE), etc. En aquests espais es generen coneixements i discursos que aspiren a constituir-se i enfortir-se com a eixos polítics reals.

En l'àmbit de l'oci nocturn, els ritmes llatins guanyen cada dia més terreny. N'és la prova el nombre creixent de sales i discoteques que programen sessions i concerts de salsa, bachata, reggaeton, cúmbia, merengue i mambo. L'assignatura pendent, però, continua sent la presència llatinoamericana a les llistes electorals, actualment gairebé inexistent, la qual cosa ens deixa en situació d'invisibilitat i, sobretot, nega la possibilitat d'enriquir el debat polític de la ciutat amb coneixements, discursos, mecanismes de presa de decisió i altres competències que aportariem gràcies a la nostra diversitat i la nostra riquesa interna.

Almenys la nit barcelonina està llatinitzada; ara ens falta llatinitzar la política, els espais de decisió, els moviments socials en general, el món de l'empresa, les assemblees de barri... Amb llatinitzar vull dir que no només ens "deixin" ser-hi presents, sinó també que les nostres maneres de fer – que, segons el meu punt de vista, es basen, entre altres factors, en un fort sentit crític, en l'extrema importància que concedim a l'element col·lectiu i en la defensa "de la alegria como una trinchera", en paraules de Mario Benedetti– entrin en diàleg amb les maneres de fer dominants i les transformin, tot interaccionant amb les de la ciutadania que té bagatges migratoris i culturals diferents. ■

Nota

1. Abya Yala és com es coneixia, abans de la colonització, el continent que avui es denomina Amèrica. El nom significaria, literalment, terra en plena maduresa o de sang vital.

Abdullah al Mamun (Shafiq), propietari de la taverna Galiza i secretari organitzador de l'Associació Cultural i Humanitària de Bangladesh, fotografiat a l'establiment d'un país, a la frontera dels barris del Raval i Sant Antoni.

Text: **Marc Piquer** Periodista Fotos: **Dani Codina**

Bengalins, armenis i hondurenys, els altres immigrants

Exceptuant els xinesos i els italians, el volum d'immigrants a Barcelona s'ha estabilitzat, i molta gent –coincidint amb la recessió i l'encariment de la vida– ha optat per canviar de municipi o tornar a casa. En aquesta conjuntura s'han fet més visibles nacionalitats fins ara poc representades com els bengalins, els armenis o els hondurenys.

“**R**ecordo que al principi érem trenta-cinc. Avui som quatre mil”. Quan el 1985 Nabinul Haque va arribar a Barcelona amb vint-i-dos anys i es va posar a servir cafès a l'antic cinema Catalunya –on actualment hi ha el centre comercial El Triangle–, ja n'havia estat sis treballant a França i Alemanya. Han hagut de transcórrer tres dècades més perquè milers de bengalins de Dacca –d'on és ell–, de Chittagong (a l'est) i de Sylhet (al nord-est rural), hagin decidit seguir el seu exemple: posar rumb cap a Barcelona i, una vegada establerts i amb garanties de poder-s'hi quedar, dur-hi la dona i els fills. El seu fill, que va ser aprenent de cocteler a Miami, és qui va animar-lo a vendre's el súper que tenia al Paral·lel i obrir al costat el restaurant

lounge Ébano, que fusiona cuina índia i mediterrània. Altres compatriotes han mirat també d'adaptar-se als gustos culinaris de la població autòctona, com Abdullah al Mamun (Shafiq), propietari de la taverna Galiza, en la carta de la qual no figuren ni el *dambauk* –arròs amb curri i pollastre– ni les llenties vermelles (*masoor dal*).

Abdullah exerceix de secretari organitzador de l'Associació Cultural i Humanitària de Bangladesh, que busca estrènyer els vincles amb Catalunya. Un diumenge d'abril ho posa en pràctica a la plaça dels Àngels, on té lloc el Pohela Boishakh –el seu Any Nou–, que aplega centenars de nadius que canten, ballen i ofereixen a veïns i passavolants productes tradicionals. No menys acolorides són les activitats que

organitza l'Associació de Dones de Bangladesh a Catalunya, que permeten conèixer de prop algunes tradicions marcadetes al calendari com el Pitha Utshob, amb què es dona la benvinguda a l'hivern; o la commemoració, el 26 de març, de la independència (Shadhinôta Dibôs). Per a Mehetal Haque, presidenta de l'entitat i dona de Nabinul, són ocasions per demostrar que no són "tan tancats com sembla".

La voluntat d'integrar-se a la societat catalana no està renyida amb la defensa de la cultura pròpia, i és per això que els divendres i els dissabtes s'ensenya a petits i joves el bangla a l'Escola Pia Sant Antoni. Aquest idioma mil·lenari, el sisè més parlat del món, ocupa un espai destacat als llibres d'història. El 21 de febrer de 1952 milers de persones es manifestaven a la capital, Dacca, en favor dels drets lingüístics del seu poble, i el Pakistan –que des de la partició de l'Índia controlava el territori i havia imposat l'urdú com a única llengua oficial– va respondre amb una matança. Aquest dia, declarat per la Unesco Dia Internacional de la Llengua Materna, els bangladeshians de Barcelona surten novament al carrer per fer memòria, dipositar algun present al monument que es col·loca davant del MACBA i corejar plegats al compàs d'uns harmòniums l'*Amar sonar bangla*, l'himne nacional amb lletra del poeta Rabindranath Tagore.

No cal saber llegir el bangla per distingir-ne l'escriptura. És mirant el rètol dels comerços com s'esbrina on resideixen la majoria de bengalins. Recomano accedir a la barriada del Pedró, al Raval, pel carrer de la Cera i fer l'experiment: el basar Aalif, el bar Bangla Spice, les cases de queviures Malik i Naba Express (sí, hi diu "productos de Pilipinas [sic] y Thailandia")... En un establiment del carrer de la Botella s'envien diners i es recarreguen mòbils, i altres botigues de conveniència dels voltants despatxen fins a la matinada. Els musulmans sunnites naturals de Bangladesh acudeixen diàriament a la mesquita Shah Jalal Jame del carrer de la Riereta, on molts homes duen posada la gorra típica (*tupi*). Les seves mullers, que resen per separat, hi van –si hi van– els diumenges, cobertes de cos sencer amb un *shalwar kameez*. El temps restant, els uns i les altres vesteixen, al contrari dels pakistanesos, indumentària occidental.

En zones més transitades, com la ronda de Sant Pau, els negocis es dirigeixen més als turistes. A La Alhambra, el Diamante i el Kalab Ghar ofereixen especialitats turques i paelles. I a la rambla del Raval, tot i que pugui sorprendre, l'Istanbul Kebab, el Fragua Grill, l'*Pitalià* Toscana i La Reina del Raval són d'amos bangladeshians. Les millors crítiques se les endú, però, el Tandoori Nights del carrer de les Carretes, potser perquè la cuina hindú que s'hi elabora els resulta, als cuiners bengalins, força més familiar que els durum o la truita de patates.

Els fills de la diàspora

Si hi ha hagut un indret maltractat per la història, aquest és l'empetitida Armènia, envaïda pels romans, bizantins, perses, otomans i russos. Privada d'un accés al mar i amb una economia depauperada, els seus habitants han protagonitzat una de les diàspores més grans de l'era moderna. Es calcula que vuit milions d'armenis viuen fora d'Armènia; a Barcelona, uns pocs milers. Aquí, molts han trobat un baló d'oxigen per refer-se econòmicament i prosperar professionalment. És el cas de Babken Karaxjan, a qui és freqüent

veure en bancs de la via Júlia jugant a cartes amb altres paisans. Són persones que van venir soles a finals dels noranta i que ho han passat força malament, assumint feines dures, i alguns d'ells, fins i tot, dormint al carrer. Amb les reformes legislatives posteriors molts van obtenir papers; la seva situació va millorar i van poder portar les famílies.

Martik Matinyan, de quaranta-sis anys i amb dues careres, vivia a Sant Petersburg i ni es va plantejar regressar a la seva terra: "Un país rodejat per països musulmans on els aliments s'havien de transportar per avió no podia fer res més que esfondrar-se", relata. Li agradaven Barcelona i el Barça, i va voler provar sort com a empresari de la construcció i li va anar prou bé fins que va ensopegar amb la crisi. Ara és l'encarregat d'un local de paintball làser i, quan pot, dona un cop de mà als seus conciutadans. Va esperar els germans Frunz i Tigran Manukyan perquè fessin rutllar de nou una botiga de fotografia del passeig de Verdum, més orientada darrerament a la informàtica. Al davant s'hi ha traslladat el club de lluita olímpica Hayastan, on el campió d'Europa de grecoromana Movses Karapetyan i el seu fill ensenyen un esport tan popular a la república caucàsica com els escacs.

Abans que cap altra nació, l'any 301, Armènia va declarar el cristianisme religió oficial i va fundar la seva pròpia església. Malgrat que els residents a Barcelona professen aquesta fe, no la practiquen amb assiduitat i només alguns es limiten a anar un cop al mes a la missa que es fa per a ells a la parròquia de la Mare de Déu dels Àngels. Altres dates assenyalades són el 21 de setembre –Dia de la Independència–, en què l'Associació Cultural Armènia de Barcelona

Al barri de Porta, al districte de Nou Barris, Erik Melik-Stepanyan regeix l'Ararat, un establiment especialitzat en productes alimentaris armenis.

L'hondureny Wilson Hernández i la seva dona equatoriana regenten un supermercat amb molta oferta de productes llatinoamericans al barri de Verdum.

programa actes lúdics, i sobretot el 24 d'abril, quan es recorda el genocidi perpetrat pels turcs el 1915 amb concentracions al centre i ofrenes a la creu de pedra (*khachkar*) erigida el 2009 a l'avinguda de l'Estadi, a Montjuïc.

Aquella tragèdia és “una ferida no tancada”, assegura Sarkis Hakobyan, de l'Associació d'Armènia a Catalunya, amb seu a Santa Coloma, “i perviu a les cases, on es transmet als fills perquè compreguin la importància de preservar la seva identitat”. Els pares d'Erik Melik-Stepanyan i la seva germana Elina els criden l'atenció si els senten conversar en espanyol. “Ho entenem –admet ella–, perquè, si no parlem en armeni, les pròximes generacions no el sabran.” Erik té vint anys i regeix un establiment del barri de Porta, Ararat, amb prestatgeries plenes de vins i salses armènies, verdures en conserva i envinagrats amb què s'elaboren les *tolma* –fulles de parra o de col enrotllades i farcides amb carn de xai picada– i el contundent *khaix*, una sopa que té com a ingredient principal les peülles de vaca cuites. No gaire lluny, una mare i una filla armènies de Tjumen (Rússia) regenten una tenda a Vilapicina, URSS-CCCP, que en part s'abasteix amb productes de Nagorno Karabakh –d'on la família es originària– i confitures, cerveses i conyac d'Erevan.

Fugint d'un ambient malsà

“No tot el que diuen d'allà és cert”, em comenta Jorge Irias al cap de res de presentar-nos. “Però gairebé”, afegeix. Jorge és el responsable de la multitudinària festa que es munta a finals d'estiu al Poble Espanyol i que reuneix milers de *catrachos* (hondurenys), que celebren plegats el Dia de la Independència.

Molt menys concorreguda, però igualment significativa, és la processó que es fa cada 3 de febrer al Poble-sec en honor de la verge de Suyapa. De la seu de l'Associació Cultural Social d'Art Culinari d'Hondures i Amics a Catalunya, al carrer de Murillo, en surt a coll la figura en una desfilada litúrgica que recorre alguns carrers i que acaba al Centre Cívic El Sortidor. És just en aquest equipament on els dissabtes més d'un centenar d'hondurenys i quatre homes

comptats aprenen català. És el col·lectiu forà que més s'apunta als cursos del Centre de Normalització Lingüística.

Dels vuit mil hondurenys censats a Barcelona, un 72,6 % són dones. Elles –molt més formades– són les primeres a voler allunyar-se d'aquell ambient malsà que es respira a Hondures, amb alts índexs d'absentisme escolar, i on les bandes i els narcos campen a plaer, segresten, extorsionen i assassinen. El 2016 es van registrar 5.150 homicidis (4.680 víctimes van ser homes); els departaments de Cortés i Atlántida –d'on és Jorge– es van endur la palma. Ell va venir el 1984, en plena febre preolímpica, quan a Hondures el problema era la contra (la guerrilla contrarrevolucionària nicaragüenca, que hi tenia la base). “Jo era pèrit mercantil –informa–; mai no havia tocat un totxo.” Passades tres dècades, segueix impermeabilitzant terrats i reformant cuines, banys i façanes. “Des que soc a Barcelona –explica– hi han vingut tres-cents familiars.” Així, gràcies a l'efecte crida, és com ha crescut aquesta comunitat, la més nombrosa entre les estrangeres en set dels tretze barris del districte de Nou Barris i la que més demandes de refugi sol·licita, peticions que acostumen a concedir-se en sis mesos.

En una cafeteria del carrer Almansa, al barri de Verdum, on venen *espumillas* –un dolç tradicional d'Hondures–, he conegut Gabriela Padilla, de tan sols vint-i-cinc anys, que es dedica a netejar pisos perquè a Tegucigalpa, on ha deixat la mare i el fill, li resultava impossible trobar una feina. “No em dona per portar-los aquí”, confessa resignada. Una mica més amunt, Wilson Hernández i la seva dona equatoriana tenen una drogueria amb molt gènere de procedència hondurenya: des de *camotes* (un tipus de moniato) i *patastillos* (un tubèrcul semblant a la patata), fins a *semitas* –una delícia ensucrada–, *tabletas de coco*, *frijoles* liquats, blat de moro en pols i vinagre de pinya. Ell treballava en una empresa tèxtil de San Pedro Sula –la capital industrial– i es va afartar que l'assaltesin els divendres, el dia que els empleats cobraven.

A la barra de Zona Hondureña, a la Prosperitat, Gerson Miguel Hernández, que sobreviu fent tota mena de “trabajillos”, reconeix que s'ho haurà de pensar dues i tres vegades abans de tornar al seu país. “Quan t'informen que t'han matat aquest o aquell amic, se te'n passen les ganes.” El propietari del restaurant, Adelmo Trejo, va estar tres cops a punt de perdre la vida. “I saps per què? Per un telèfon mòbil” (diu cel·lular, tal com se'ls coneix a Hondures). M'ho conta mentre la dona, Carla Cortés, prepara *baleadas*, *catrachitas* i *carne asada* per als comensals que, mentre esperen els plats, prenen un refresc de tamarinde.

Segons Jorge, molts centreamericans proven d'entrar als Estats Units, però els deporten en avions sencers, i quan això passa, Europa és l'única alternativa. Són hondurenys de Tegucigalpa, de la industrial San Pedro Sula, d'Olancho... N'hi ha de pell blanca i rossos (de Santa Bàrbara), negres *garífunas* (de La Ceiba), *lencas* (de Lempira) o *misquitos* (del cap Gracias a Dios). I tots, sense excloure ningú, comparteixen un mateix anhel amb la resta d'immigrants que han contribuït a transformar la nostra ciutat: sentir seva Barcelona. ■

Francesc Serra / AFB

Text: **Joaquim Colominas Ferran** Professor de ciència política a la Universitat de Barcelona

Josep Puig i Cadafalch, un president incòmode

Com a arquitecte i urbanista, Puig i Cadafalch va deixar una empremta fonda i perdurable a Barcelona. Però, com a polític, malgrat la rellevància de la seva funció com a successor de Prat de la Riba al capdavant de la Mancomunitat, la seva tasca ha estat discutida.

Personatge polièdric, complex, Josep Puig i Cadafalch (1867-1956) va ser un home de cultura molt notable –arquitecte, urbanista, arqueòleg i restaurador de l'art romànic– i, en segon lloc, un polític. Amb tot, la seva actuació en aquest àmbit l'ha convertit en una figura enormement incòmoda. Per ignorància o per interès ideològic, la història, sempre molt més complexa que allò que n'ha quedat escrit, ha estat molt exigent amb ell i no li ha atorgat el lloc que es mereixia.

La prematura mort d'Enric Prat de la Riba va portar Puig i Cadafalch a la presidència de la Mancomunitat (1917-1923), la primera institució nacional des de la derrota de 1714. D'aquesta manera, va esdevenir continuador i executor de l'obra del seu antecessor. Prèviament havia estat un

dels fundadors de la Lliga Regionalista; regidor a l'Ajuntament de Barcelona (1901-1906); diputat a Madrid (1907-1913), elegit a la candidatura unitària del catalanisme polític, Solidaritat Catalana, formada com a resposta als atacs a la revista *Cu-cut*; i, també, diputat de la Diputació de Barcelona (1913-1914), embrió de la posterior Mancomunitat de Catalunya.

Només per la ingent obra arquitectònica feta, Josep Puig i Cadafalch ja es mereix un lloc d'honor en la història cultural del país. La Barcelona d'avui dia continua donant testimoni del seu compromís i la seva activitat en aquest àmbit. És un dels tres arquitectes més destacats del modernisme català, al costat de Domènech i Montaner i Antoni Gaudí. No oblidem que bona part de l'èxit actual de Barcelona es deu

A. Gil / AFB

Puig i Cadafalch va projectar les quatre columnes de Montjuïc, representatives de la catalanitat –las actuals són una reproducció del 2010–, dins d'un pla d'urbanització de la muntanya amb motiu d'una exposició sobre les indústries elèctriques que s'havia de fer el 1917, després reconvertida en l'Exposició Universal de 1929. Les columnes es van construir el 1919 i enderrocades nou anys després, durant la dictadura de Primo de Rivera; la imatge recull l'enderroc de la darrera columna. A la pàgina anterior, Puig i Cadafalch al seu estudi.

a aquests tres grans homes. Van ser persones d'idees i d'acció, d'una gran civilitat, compromeses amb una idea de país que van plasmar en grans obres arquitectòniques.

Temps difícils

Però si Josep Puig i Cadafalch ha passat com el president oblidat és, entre altres motius, per una gestió política desentertada. Li va tocar presidir la Mancomunitat en un temps molt difícil per al nostre país, en uns anys molt convulsos socialment i políticament. Era el temps del pistolerisme, quan la gent es matava pels carrers de Barcelona. La Mancomunitat es va veure desbordada en matèria d'ordre públic com a conseqüència dels forts conflictes socials. I no tenia competències en aquest àmbit. Cal dir, a més, que l'espiral de violència era l'antítesi de l'esperit de la institució.

De la mateixa manera, un altre element que no va contribuir positivament al llegat polític de Puig i Cadafalch va ser la difícil relació que mantenia amb altres intel·lectuals destacats que participaven en l'obra de la Mancomunitat. Les relacions amb Torres Garcia van ser complicades; amb mossèn Alcover, difícils..., i amb Eugeni d'Ors, explosives!

És evident que Puig i Cadafalch no va tenir l'habilitat característica de Prat de la Riba per envoltar-se i dirigir un equip tan potent com el format per bona part de la intel·lectualitat del país (a part dels tres esmentats, desta-

quem la participació de Pompeu Fabra, Antoni Rovira i Virgili, Rafael Campalans i Jordi Rubió, entre altres).

Dit això, l'obra de Josep Puig i Cadafalch continua literalment en peus; tant la física, que ell mateix va pensar i signar com a arquitecte, com la política, pensada per Prat de la Riba i que ell va executar.

Més de cent anys més tard, continuen lluint a Barcelona la casa Amatller, del passeig de Gràcia; la casa de les Punxes i el Palau del Baró de Quadras, a la Diagonal; el Palau Macaya, al passeig de Sant Joan; la fàbrica Casaramona, a Montjuïc; Can Serra, seu de la Diputació de Barcelona, a la rambla de Catalunya; els palaus d'Alfons XIII i de Victòria Eugènia, a l'espai de la Fira de Montjuïc, i les quatre columnes, davant de la Font Màgica, que reproduïen les originals que va fer enderroc el dictador Primo de Rivera l'any 1928. Pel que fa a la seva contribució com a urbanista, cal esmentar totes les reformes que va fer en aquest mateix espai de Montjuïc, així com les de la plaça de Catalunya i l'obertura de la Via Laietana, mentre que al Maresme –especialment al seu Mataró natal, però també a Argentona, Canet de Mar, Lloret de Mar...– les seves obres encara destaquen i irradien un esperit singular i propi.

Com a restaurador de monuments importants, va estar a càrrec de les obres del Palau de la Generalitat (aleshores seu de la Diputació de Barcelona) i dels monestirs de Montserrat,

Sant Joan de les Abadesses, Sant Benet de Bages i Sant Miquel de Cuixà; del conjunt romànic de Sant Pere de Terrassa i de la catedral de la Seu d'Urgell, a més de dirigir les tasques de salvaguarda i restauració de l'art romànic al Pirineu. I, pel que fa a la seva tasca com a arqueòleg, van tenir una rellevància especial les excavacions que va dirigir a Empúries.

Tenint en compte tota l'obra que va fer en els diferents àmbits i els mitjans de construcció de què es disposava a finals del segle XIX, podem considerar Josep Puig i Cadafalch com una persona hiperactiva.

L'obra de la Mancomunitat

Així mateix, cal destacar l'obra pública impulsada des de la Mancomunitat, prou coneguda de tothom. En sobresurten la Biblioteca de Catalunya, l'Institut d'Estudis Catalans, l'Escola d'Administració Pública, l'Escola Catalana d'Art Dramàtic, l'Escola Industrial, l'Escola del Treball, l'Escola Superior de Bells Oficis, l'Escola d'Infermeres i l'Institut Cartogràfic de Catalunya.

Com diu l'historiador Lluís Duran, "els presidents de la Generalitat del segle XX els coneixem pel seu nom. Els presidents de la Mancomunitat els coneixem per l'obra feta". I, en el mateix sentit, el periodista Francesc Canosa destaca que "tota l'obra de la Mancomunitat es manté dempeus!"

Aquesta ingent obra, tant la personal com la política, ha quedat en un segon terme a causa d'un error polític important que va cometre Puig i Cadafalch: no oposar-se a Primo de Rivera. Un error evident, però també s'ha de dir que ningú ho va fer. La crònica política d'aquells dies no informa de cap tipus de manifestació contrària al dictador. Ningú hi va oferir resistència. La demanda de recuperar l'ordre al carrer, la seguretat física, eren prioritàries.

Josep Puig i Cadafalch va pecar d'innocent en creure's que el dictador respectaria l'obra de la Mancomunitat i l'esperit de catalanitat que la va impregnar. Posteriorment va reconèixer el seu error. Doblement represaliat, va patir en carn pròpia les contradiccions polítiques del primer terç del segle XX. Ho va pagar amb un primer exili quan va dimitir el seu càrrec de president de la Mancomunitat, l'any 1923, i amb un segon exili l'any 1936, a l'inici de la Guerra Civil.

Puig i Cadafalch va ser un dels homes de la Lliga que no només no van donar cap reconeixement al franquisme, sinó que s'hi van oposar des del primer dia. Les actuacions posteriors al seu pas per la presidència de la Mancomunitat van tenir coherència amb la seva trajectòria política anterior, i els primers anys del franquisme va ser un dels representants més actius de la resistència catalanista cultural.

Retornat a Barcelona l'any 1942, es va dedicar a reconstruir l'Institut d'Estudis Catalans a la seva casa del carrer de Provença, la mateixa on fa uns mesos es va descobrir tota la documentació de l'IEC darrere d'una falsa paret que ell va fer construir. Amb aquesta documentació s'ha pogut seguir el fil roig de l'entitat des de la seva fundació, a què ell va contribuir, fins al 1956, any de la mort de l'arquitecte. Després de la clandestinitat a què es va veure obligada durant el franquisme, la institució va poder reiniciar públicament les seves activitats amb la recuperació de la democràcia i de l'autogovern. Un fil que no s'hauria d'haver trencat mai. ■

Escala de cargol en una de les torres de la Casa de les Punxes de Barcelona, en la confluència de l'avinguda Diagonal i els carrers del Rosselló i del Bruc, obra de 1905. A sota, vestíbul del palau del Baró de Quadras, també a la Diagonal, que ha allotjat institucions com el Museu de la Música i la Casa Àsia, i actualment és la seu de l'Institut Ramon Llull. Puig i Cadafalch el va construir entre 1904 i 1906.

Ramon Manent

Text: **Blanca Cia** Periodista

La mirada dels arquitectes novells

Una exposició de l'Escola d'Arquitectura ha recopilat els millors treballs de final de carrera des de 1978. Aquest article presenta una petita mostra d'aquells treballs vistos pels seus autors, arquitectes en exercici que s'han prestat a l'experiment de tornar al passat i contextualitzar-lo en el present.

Els projectes de final de carrera de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona (ETSAB) són una bona base de dades de la mirada dels arquitectes sobre la ciutat. Equipaments, desenvolupaments urbanístics, infraestructures, solucions per a problemes, idees arriscades..., tot això ha estat abordat per infinitat de propostes. Es van seleccionar dues-centes seixanta propostes, les millors dels darrers cinquanta anys de vida de l'ETSAB, per conformar l'exposició *Escola-Ciutat, cinc dècades de projectes de fi de carrera d'arquitectura a Barcelona*, una mostra que es va presentar durant una setmana al MNAC el mes d'octubre passat i que tindrà una segona vida a l'edifici de l'escola.

Els seus comissaris són Roger Such i Ariadna Perich, professors i subdirectors de l'àrea de cultura de l'ETSAB. Els projectes seleccionats des de 1977 també serveixen per

fer una radiografia aproximada de l'esdevenir de la ciutat real i la imaginada pels alumnes quan es preparaven per sortir de la universitat. Els focus d'atenció dels treballs han estat múltiples: el districte de Ciutat Vella copa bona part de les propostes els primers anys de la democràcia, mentre que a la dècada dels noranta es fa palesa la dinàmica de la ciutat d'estendre i diversificar la xarxa d'equipaments. Uns altres eixos argumentals són el desenvolupament i la dignificació de l'urbanisme, l'impuls del 22@, el disseny de la gran àrea des de Glòries fins al Fòrum i les infraestructures i els espais naturals.

Tot seguit presentem una petita mostra d'aquells treballs de final de carrera vistos avui pels seus autors, arquitectes en exercici que s'han prestat a l'experiment de tornar al passat i contextualitzar-lo en el present.

Fotomuntatge de la plaça de Catalunya amb la transparent i lleugera biblioteca projectada per Pau Bajet a la ubicació d'El Corte Inglés.

seva nova configuració. Passat el temps, Gascón es manté en la seva idea: “Continuo pensant que guanyar una plaça com la Boqueria era una bona idea”.

Jardí als terrats de l'Eixample

La idea originària d'aquest projecte de 1992 d'Eva Prats tenia com a punt de partida un terrat de Ciutat Vella que uns amics de l'arquitecta havien convertit en un espai comunitari. “Vaig pensar a desenvolupar una cosa semblant però a escala molt més gran, tota una illa de l'Eixample, precisament per la compacitat de la seva estructura, repetida i rígida”, apunta Prats. Es va fixar en una illa en concret, la conformada pels carrers d'Ausiàs March, Ali Bei, Girona i Bailèn. Era un espai completament construït, tant el perímetre com l'interior, i la configuració dels seus edificis, d'altures similars, li permetia traçar un continu d'estructures –fins i tot un pont!– per comunicar els terrats, que s'havien convertit en uns “espais tancats i abandonats un cop eliminats els antics dipòsits d'aigua”.

Prats, que va tenir com a tutor Enric Miralles, va partir d'un càlcul d'estructures per situar els diferents espais i les passarel·les que enllaçarien els edificis. Va projectar un gran terrat que acolliria un espai de pràctiques d'una escola de jardineria, una zona de plantes aquàtiques i una altra per a pràctiques de poda, un hivernacle, una extensió amb diferents tipus de gespa i una altra per a plantes enfiladisses. Tot això en recipients mínims amb poca terra i amb un sistema de reg basat en dipòsits d'aigua.

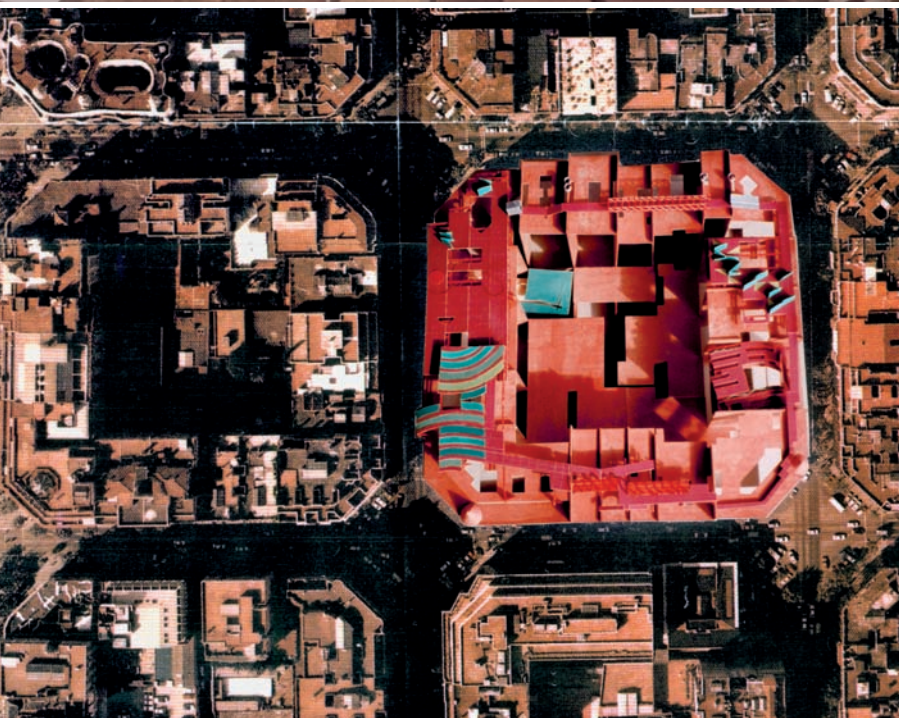
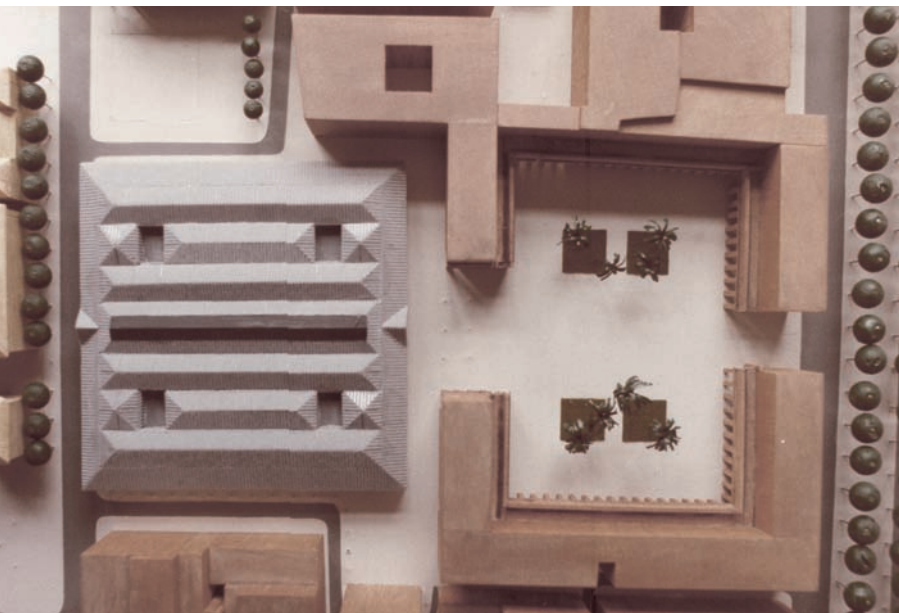
Una altra part indispensable del projecte era crear espais per als veïns. “Tots els residents dels pisos de l'illa gaudirien del conjunt –explica l'arquitecta–. La idea era que el poguessin compartir per celebrar festes o dinars i sopars que no et pots plantejar fer en un habitatge a causa de les limitacions d'espai.” L'aposta de Prats no va caure en sac foradat; al cap dels anys aquell projecte ha suscitat interès i les maquetes que va fer el 1992 han estat reclamades per a exposicions. Fins i tot l'Ajuntament de Barcelona –tant en el mandat actual com durant el de Xavier Trias– ha fet alguna aproximació a la idea, tot i que sense arribar a desenvolupar-la. En el transcurs del seu exercici professional, l'arquitecta, juntament amb el seu company, Ricardo Flores –premi Ciutat de Barcelona d'enguany per la reforma de la sala Beckett–, ha seguit la línia de propiciar espais comunitaris i de buscar solucions amb elements enjardinats. “Per enjardinar un terrat, l'única cosa realment imprescindible és que la comunitat de veïns tingui la voluntat de fer-ho”, defensa vint-i-cinc anys després.

Ordenació del Pont Vell de Santa Coloma

David Martínez García, nascut a Santa Coloma de Gramenet el 1973, observava aquest poc hospitalari pont just entrat el segle XXI i va pensar a transformar-lo en una rambla metropolitana que servís de nexa d'unió, de cosit del carrer principal de la localitat amb el passeig que connecta amb la Meridiana, segons el projecte que va concebre el 2001. “Imaginava el pont com un símbol de la recuperació per a les persones de l'espai urbà deprimat, en aquest cas en el context de la recuperació del riu Besòs, que tots recordem quan era una claveguera a cel obert. Vaig prendre com a referència els ponts italians clàssics i més concretament el Ponte Vecchio de Florència. Es podria dir que va ser un

El treball de final de carrera d'Eduard Gascón va ser un projecte de mercat a la plaça de la Gardunya. El va plantejar el 1984 en el marc del programa d'estudis “Del Liceu al Seminari”, que es va realitzar a l'ETSAB a partir del projecte urbanístic municipal del mateix nom llançat uns anys abans per revitalitzar i cosir el Raval amb l'Eixample. Ho va fer amb Francesc Mitjans com a tutor principal. L'avui autor, entre molts altres projectes, del futur Nou Palau Blaugrana, recorda que el seu treball va provocar un cert embolic. “Vaig partir de la idea de recuperar la plaça de la Boqueria per a la ciutat, ja que, abans que s'hi construís l'estructura del mercat el 1840, era un espai bastant similar al de la plaça Reial. Estava convençut que era millor recuperar un espai de qualitat arquitectònica amb un perímetre de columnes neoclàssiques que per si mateixes ja conformaven una plaça”, explica. D'aquesta manera, la Rambla hauria tingut una connexió directa amb un espai obert, ciutadà, com és una plaça. “Vaig situar el mercat sobre l'aparcament de la Gardunya que ja existia i en el qual destinava una primera planta subterrània per a la càrrega i descàrrega. Seguia un criteri historicista i vaig dibuixar unes cobertes inclinades amb una estructura metàl·lica. Tindria dues altures: a la planta, el mercat del producte fresc, i al primer pis, un gran supermercat”, continua.

Unes dècades després de la proposta de Gascón, es va produir un cert debat en el sector sobre la possibilitat de traslladar la Boqueria a la plaça de la Gardunya. El curiós del cas és que avui, trenta-tres anys més tard del treball de final de carrera, la Gardunya està en procés de culminar la

Mercat a la plaça de la Gardunya, d'Eduard Gascón; jardins als terrats de l'Eixample, d'Eva Prats, i ordenació del pont de Santa Coloma, de David Martínez.

projecte arquitectònic amb un marcat component urbanístic”, explica Martínez.

De fet, aquest ha estat principalment el seu exercici professional des d'aleshores: va ser responsable dels serveis urbanístics de l'Ajuntament de Badalona fins a 2011, quan es va integrar en aquesta mateixa àrea de la corporació barcelonina, on continua actualment amb l'encàrrec de relançar el districte 22@. “El programa que vaig desenvolupar tenia tres parts: en primer lloc, obria una zona d'espais

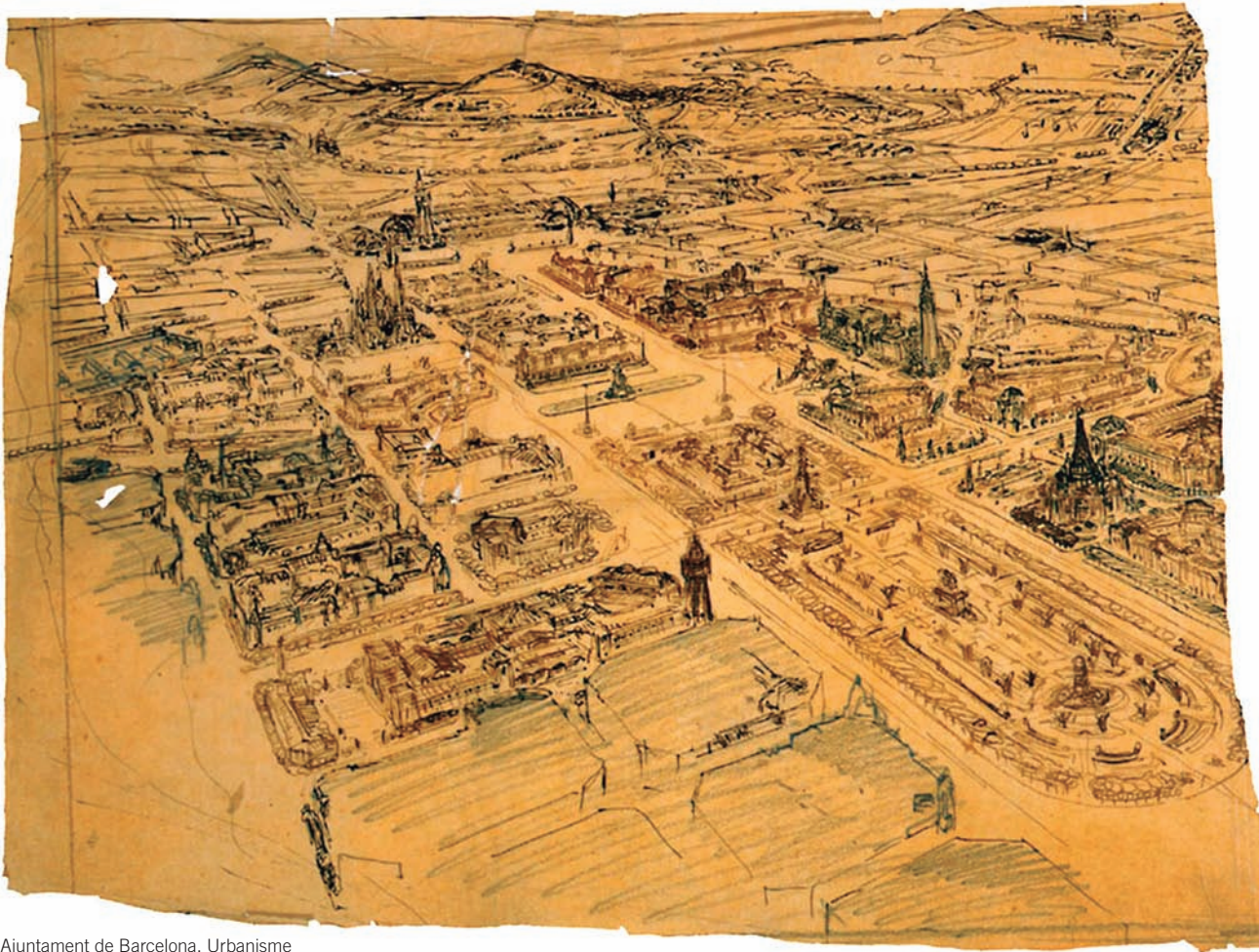
comercials, de botigues; en segon lloc, proposava cobrir parcialment la Ronda amb un sistema de peces prefabricades sense pilars, en les quals també es podria desenvolupar activitat econòmica, i en tercer lloc, situava un centre d'interpretació del riu Besòs que n'expliqués la història. El projecte també incloïa una estructura que facilitava l'accés de les persones a la riba del riu”, recorda. La idea que animava tot el projecte era humanitzar una zona que s'havia convertit en una simple carretera de connexió. “Per contra, en tots aquests anys al Pont Vell amb prou feines s'ha intervingut d'una manera ambiciosa; només s'hi ha guanyat una mica d'espai per als vianants”, conclou David Martínez.

Una biblioteca molt central

Més que nacional o provincial, el projecte signat el 2013 per Pau Bajet era el d'una biblioteca central al bell mig de Barcelona: la plaça de Catalunya, exactament en la immensa pastilla urbana que ocupa El Corte Inglés. Eduard Bru, el seu tutor i catedràtic de l'ETSAB, li va suggerir aquest programa amb una idea trencadora: “Per què no col·loquem un catalitzador cultural al centre de la ciutat confrontant-lo al poder capitalista que representa la resta de l'activitat urbana?” Aquesta reflexió no estava lluny d'algunes propostes per ubicar la llavors projectada Biblioteca Provincial a l'edifici del Banc d'Espanya de la mateixa plaça. “Es tractava d'un gran edifici de prop de 30.000 metres quadrats, construït a partir del concepte renaixentista de la biblioteca com a gran espai representatiu del coneixement; hi afegia, per la meua banda, la voluntat que fos trencador. L'estructura era de formigó polit, el més semblant a la pedra, desenvolupada amb elements prefabricats i amb unes mesures a escala humana”, explica.

En contraposició amb l'edifici d'El Corte Inglés i la seva façana opaca, Bajet proposava tancar externament la biblioteca amb una façana a manera de gelosia que permetés veure'n l'interior des de la plaça, tot i que no des del passeig de Gràcia o Fontanella. El visitant hi trobaria un gran atri i un sistema de rampes amb les parets folrades de prestatgeries i llibres: “Deixant de banda l'aspecte tradicional de les biblioteques clàssiques amb compartiments i plantes, dissenyava un únic espai que es pogués recórrer de forma contínua, sense plantes. Des del moment en què hi entraves ja es podria distingir el sostre. Amb tot, es generaven zones més recollides: la monumentalitat general de la construcció contrastava amb el caràcter més domèstic d'altres àrees de dimensions reduïdes”.

Ningú no discuteix que la plaça de Catalunya és el resultat de diferents operacions en el temps que li han donat un aspecte global bastant dispers i discutible. Uns anys més tard d'aquella proposta, Bajet, que després de col·laborar a Anglaterra amb David Chipperfield va obrir el seu propi despatx a Barcelona, considera que el seu projecte contribuïa a millorar aquest conjunt desmanegat que constitueix ara per ara la plaça de Catalunya. ■

La proposta del pla d'enllaços firmada per Léon Jaussely aprofitava el disseny de la plaça de les Glòries de Cerdà per a les connexions amb els municipis dels voltants. Jaussely va ser el primer estranger a guanyar un concurs urbanístic a Barcelona. La seva proposta incloïa una enorme plaça cívica rectangular entre la Meridiana i els carrers de València, Marina i Sardenya.

Ajuntament de Barcelona. Urbanisme

Text: **Aleix Porta** Periodista

La Barcelona dels projectes frustrats

Com hauria estat l'altra Barcelona? Aquella imaginada però frustrada per raons financeres, polítiques o pel canvi de modes, la que es va desar en calaixos en espera d'un moment millor o la dels projectes finalistes de concursos que, al capdavall, no van resultar guanyadors. La visitem a les pàgines que segueixen.

La Barcelona que no va arribar a ser és el tema d'estudi de *La Barcelona desestimada. L'urbanisme de 1821 a 2014* (Àmbit, 2017), de la doctora en història de l'art Carme Grandas. El llibre fa un ampli i variat repàs de centenars de concursos d'arquitectura i de projectes singulars des del primer terç del segle XIX (solars desamortitzats al voltant de la Rambla) fins a l'actualitat (la plaça de les Glòries Catalanes o el pla de setze accessos urbans al parc de Collserola conegut com les Portes de Collserola). En aquest article veiem alguns dels projectes refusats per diversos motius i com hauria estat aquella Barcelona alternativa.

Comencem al parc més gran de la Barcelona moderna, tal com Josep Fontserè l'havia dissenyat. El seu objectiu era construir un espai dedicat a la indústria i a la ciència allí on hi havia hagut un fortí. En forma de ferradura, havia de tenir un marcat caràcter simètric, com els jardins francesos. Al

mig hi hauria un enorme palau circular dedicat a la indústria, on es farien mostres i fires, i una enorme plaça entre el palau i una font amb una petita cascada –font que va ser un dels pocs elements que se salvaria del projecte original, amb el dipòsit d'aigües, l'umbracle i l'edifici del Museu de Geologia. Hi havia una proposta de fer la cascada considerablement més gran, però aleshores hauria perillat el finançament del palau. Fontserè va dur fins a l'extrem la idea d'enderrocar: no va restar ni un sol edifici de l'antiga caserna.

El trasllat del zoològic al Park Güell podia haver estat un encert rotund quan ho va proposar Nicolau M. Rubió i Tudurí als anys seixanta del segle passat, època en què els animals es trobaven en un estat d'abandonament llastimós. En la seva imaginació, el zoo ocupava el vessant oest del parc, entre les avingudes del Coll del Portell i la del Santuari de Sant Josep de la Muntanya. Els animals guanyaven en espai

Arxiu Contemporani Municipal de Barcelona

Projecte de Nicolau M. Rubió i Tudurí per traslladar el parc zoològic al vessant oest del Park Güell, datat als anys seixanta del segle passat.

i salubritat, i la Bugadera de Gaudí, amb el braç aixecat just davant de la gàbia dels tigres, regalaria una estampa meravellosa als visitants.

La Dreta de l'Eixample i el Guinardó, centrícs

Sortim per l'avinguda Meridiana cap al centre de la ciutat que preveia el pla Cerdà, la plaça de les Glòries Catalanes. Aquest és un dels grans encerts de l'enginyer osonenc, que va saber aprofitar Léon Jaussely, primer estranger guanyador d'un concurs urbanístic barceloní amb el pla d'enllaços de 1905. La raó del concurs era planificar la unió de l'Eixample amb els municipis del pla. Jaussely també va planificar una enorme plaça cívica rectangular entre la Meridiana i els carrers de València, Marina i Sardenya; hauria semblat Washington o París, amb edificis barroquitzants de gran escala, entre ells l'ajuntament.

Un altre avantatge del pla de Jaussely era la xarxa de transport públic, que havia de permetre arribar arreu amb tramvia i accedir ràpidament a l'Estació Central, situada a l'altura del carrer de la Indústria i imaginada com un centre neuràlgic ple de vida. D'aquí s'hauria pogut anar a peu fins a un nimfeu construït als peus del turó de la Rovira, des d'on es gaudiria d'una vista fantàstica del carrer del Dos de Maig. Jaussely volia omplir Barcelona amb avingudes de finals espectaculars. El monument de la macrorotonda, ubicada a la cruïlla de la Diagonal, la Meridiana i la Gran Via, no hauria tingut res a envejar a l'Arc del Triomf parisenc. Però als anys seixanta del segle passat hi van fer un escalètric de fins a quatre ramals... I la història posterior ja la coneixem.

Verdaguer i Guimerà, honorats com cal

Val la pena aturar-nos en el monument a Jacint Verdaguer, Diagonal amunt des de les Glòries. Escollir-ne el projecte guanyador va ser difícil, ja que al concurs públic es van presentar gairebé quaranta propostes. En moltes d'elles el poeta apareixia assegut, presidint un conjunt de figures al·legòriques relacionades amb la seva obra, amb la pàtria

catalana i les seves visions religioses com a temes recurrents. L'escultura que es va acabar escollint i que es va inaugurar l'any 1924, la que coneixem tots, representa Verdguer dret, i tenia un estil antiquat ja per a la seva època, a les acaballes del període modernista.

Àngel Guimerà, que va assistir entusiasmat a la inauguració d'aquest monument, hauria tingut el seu una mica més modern a la plaça de John F. Kennedy, al capdamunt del carrer de Balmes. Els autors, Rubió i Tudurí i Puig i Cadafalch, van utilitzar referents arquitectònics més propis dels anys trenta: una terrassa en forma de proa –inspirada en el monument a Otto von Bismarck de Mies van der Rohe a Bingen–, un enorme obelisc tal com marcava la moda del moment –Piazza del Popolo de Roma, monument a la República de París...– i escultures relacionades amb els drames de Guimerà. Una àguila imperial i una senyera coronarien dignament la plaça. Tot pujant el carrer de Balmes, hauríem imaginat, en albirar el conjunt, que ens encastàvem sense remei contra el vaixell del capità Saïd de *Mar i cel*...

Una plaça de Catalunya ben diferent de l'actual

El centre de la ciutat és un dels espais que ha originat més debat arquitectònic i estètic. Abans d'endinsar-nos-hi, podem descansar imaginàriament una estona sota els porxos que Pere Falqués va dissenyar per a la plaça de Catalunya el 1891 i que mai no es van dur a terme. A aquesta plaça li va costar de configurar-se com a tal; Cerdà no l'havia prevista i durant molt de temps va ser un simple forat en el teixit urbà, amb horts, casetes i tallers. Falqués va pensar que els carruatges podrien creuar-la per carrils dibuixats en aspa, que els tramvies la podrien rodejar i els vianants travessar-la per porxos i glòries. Lluís Mumbrú va proposar construir-hi una cascada artificial amb motiu de l'Exposició Universal del 1888, que faria nou metres d'ample i a dalt tindria uns aquaris d'allò més interessants. La perspectiva de l'aigua i el rocam ens faria creure que érem al Lake Valley Park, l'efímer parc d'esbarjo del pantà de Vallvidrera.

La plaça de Catalunya es localitzaria fàcilment gràcies al gratacel que l'havia de presidir: la Torre Sellés Miró –nom de l'impulsor–, que introduiria el millor de l'arquitectura nord-americana dels anys vint. S'havia d'alçar cent metres sobre el carrer, amb vint-i-set plantes destinades a hotel i oficines, i ocuparia tota l'illa de Bergara i Pelai.

El centre de la ciutat podria haver estat també un bon lloc per a l'obra de Gaudí. Tot baixant per la Rambla hi hauríem trobat un dels vint quioscos que havia dissenyat el 1880 per encàrrec d'Enric Girossi, però mai construïts per manca de recursos econòmics. Eren de ferro i vidre i tenien una doble funció interessant: floristeries d'una banda i, de l'altra, urinaris. La petjada més rellevant de l'arquitecte reusenc, però, podria haver estat el monument a Jaume I, a la plaça del Rei, del qual es va posar la primera pedra el 27 de juny de 1908. Gaudí va concebre tres arcades de tipus gòtic que obrien la plaça del Rei cap a la via Laietana per sota de la capella de Santa Àgata.

El front marítim, la millor cara de Barcelona

Tenim la sort que Barcelona va girar-se cap al mar, en el mateix moment de l'enderroc de les muralles, amb propos-

tes que engalanaven el front marítim. A més dels fanals de la plaça Reial (aquests sí que els podem admirar), Gaudí en va dissenyar uns altres per a l'actual passeig de Colom –que ja eren elèctrics el 1878 i tenien més de vint metres d'alçada–, a més d'un preciós embarcador al Port Vell.

Just davant de l'entrada de mar del parc de la Ciutadella, i connectat amb els altres instituts científics allà existents amb un pont estès sobre les vies, hi hauria anat l'Institut Oceanogràfic de Catalunya, projecte d'Antoni Falguera presentat el 1919. Era un edifici molt gran, destinat a convertir-se en un referent mundial de les ciències marítimes i de divulgació de la Mediterrània. El petit embarcador propi amb una escalinata entre templets, el port tancat i el far esdevindrien un espai públic de categoria.

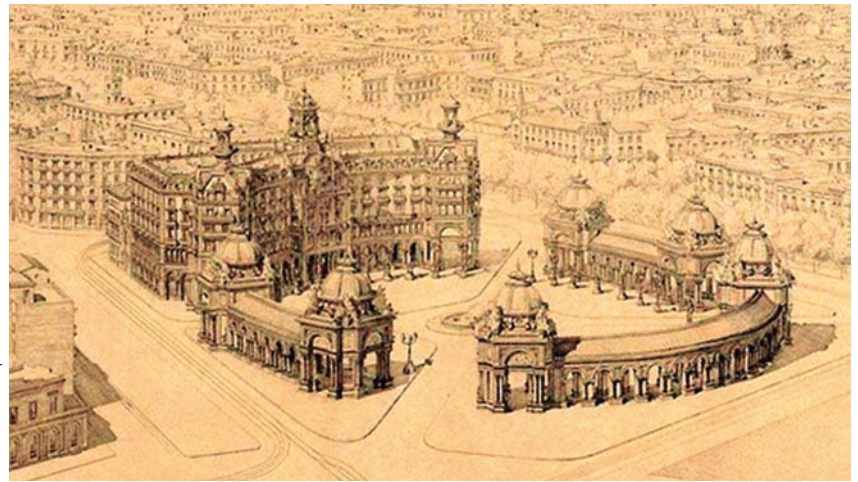
I des d'aquí fins al Besòs podríem haver gaudit d'unes superilles en primera línia de mar, dissenyades per Bonet i Castellana l'any 1965 per al conegut com a pla de la Ribera. Es tractava d'unes illes guanyades al mar, sobre del qual s'elevarien sis metres, i de cinc-cents metres per banda; sense cotxes, perquè l'arquitecte es proposava, segons va escriure, eliminar la barreja incoherent de "l'home, caminant a tres quilòmetres per hora, amb la riuada de vehicles tractant d'assolir-ne els vuitanta". Un exemple de front marítim i de qualitat de vida. Bonet i Castellana també va participar en el disseny de les pedreres de la façana de mar de Montjuïc. Es tractava d'una sèrie de blocs i de carrers –pensats amb Oriol Bohigas i Josep M. Martorell– que vencien l'escarpament vessant i formaven un barri de quatre mil habitatges. Un altre grup de privilegiats, juntament amb els residents a les illes! A deu minuts del centre però sense soroll, i amb el mar entrant al menjador, com qui diu...

De tan lluny i tan gran que hauria estat, ens hauria pres massa temps visitar l'escorxador que es volia aixecar per satisfer les necessitats creixents de la Barcelona del final del segle XIX: situat al Camp de la Bota, en una superfície de 2,9 hectàrees –com vint-i-sis illes de l'Eixample–, en firmava el projecte Josep Domènech i Estapà, que feia un modernisme menys recargolat que el del seu cosí, Lluís Domènech i Montaner. Més val que el deixem de banda, doncs, i que ens dirigim cap a la zona on sí que es construiria, no gaire més tard i sense tantes pretensions, el nou escorxador de Barcelona, a la vora de la futura plaça d'Espanya.

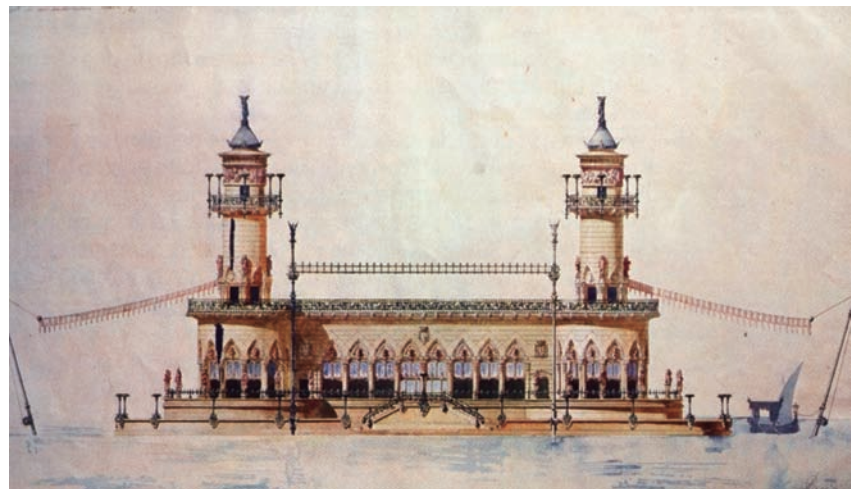
La revolució urbana de la plaça d'Espanya

L'Exposició Internacional de 1929 va ser un revulsiu per a aquesta zona. La plaça d'Espanya dissenyada per Ferran Romeu el 1922 tenia tres virtuts que l'havien de fer molt especial: la seva dimensió amb grans espais per a vianants, una monumental font central i l'harmonia de les sis façanes de vuit pisos d'alçada. Els gratacels que Rubió i Tudurí va dissenyar per a l'avinguda de la Reina Maria Cristina conduïen la mirada cap al Palau Nacional, un eclèctic edifici de ferro i de línies neoàrabs una mica estranyes, dissenyat per Benet Guitart. Però la gent, sens dubte, apreciaria més el Palau de la Llum, de Lluís Girona, un gran pavelló de ferro i vidre que de nit s'il·luminaria que faria goig. Tres projectes, un cop més, desestimats.

Durant la mostra internacional es va exposar la maqueta d'una part d'allò que més endavant seria la conurbació de Barcelona. La va dissenyar el mateix Rubió i Tudurí, que la

Institut Municipal d'Història

Reial Càtedra Gaudí

va batejar com "La ciutat futura", i consistia en uns enormes gratacels que seguien el Llobregat fins passat Martorell. Nombroses carreteres passarien per sota mateix dels gratacels per facilitar una mobilitat ràpida.

La ciutat del repòs

Cansats d'anar amunt i avall? No m'estranya. Per sort, Barcelona ha imaginat fantàstiques propostes per al gaudi i el descans, com ara l'esmentat Lake Valley Park de Vallvidrera.

A Pedralbes, Francesc Cambó va encarregar l'any 1915 un parc immens de 300 hectàrees al pare del paisatgisme, Jean Claude Nicolas Forestier. L'estil era afrancesat, és clar, com uns petits jardins de Versalles, però públics. Travessat per la Diagonal, s'hauria pogut fer si s'hagués arribat a un acord de compravenda dels terrenys amb Eusebi Güell i els seus hereus, els propietaris més afectats pel projecte, però la possibilitat no es va concretar.

Com a colofó ens enfilem imaginàriament cap al restaurant del funicular de Sant Pere Màrtir, obra eclèctica que van projectar el 1918 Fèlix Cardellach i Tomàs Brull per a una torre de l'estació terminal del ferrocarril; tot pujant ja divisaríem el curs sencer de la Diagonal, així com la imponent Torre de Collserola que hauria construït setanta anys més tard Norman R. Foster, i el Baix Llobregat sencer. I, per acabar de descansar, aniríem amb tramvia des de la plaça d'Espanya fins a la Ciutat del Repòs i les Vacances del GATC-PAC, macroàrea de lleure i repòs pensada als anys trenta per a la segona línia de litoral des de Gavà fins a Sitges. ■

A dalt, la plaça de Catalunya porxada de Pere Falqués (1891), amb templets i travessies en aspa. A sota, estudi d'un embarcador per al port de la ciutat, elaborat per Gaudí quan encara cursava la carrera a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona.

Fundació Museu d'Història de la Medicina de Catalunya

Text: **Michele Catanzaro** Doctor en física i periodista

Clandestines i insubmises: dones i ciència a la Barcelona moderna

La ciència oficial a Barcelona ha estat cosa d'homes fins fa molt poc. Així ho documenta, per exemple, la galeria de noms d'acadèmics il·lustres del paranimf de la Universitat de Barcelona, on només hi ha una dona: la filòsofa del segle XVII Juliana Morell. Però, observant per sota de la superfície, es descobreix que les dones han plasmat la vida científica i tècnica de la ciutat de moltes maneres: sovint com a clandestines, des d'espais menys hostils que l'acadèmic; o com a insubmises, qüestionant els components patriarcals dels paradigmes científics.

Si als anys vint i trenta del segle passat la dona assoleix un paper sense precedents al món de la ciència barcelonina, la irrupció del franquisme suposa un retrocés que no es revertirà fins als anys setanta. No obstant això, sota la dictadura, les dones troben vies insòlites de ciències. La fi del franquisme i la conscienciació ideològica de la dona marquen un canvi fonamental: es multipliquen les matriculacions femenines a les facultats de ciències i els noms de científiques destacades. Però l'impacte d'aquest canvi va molt més enllà, perquè també modifica la consideració social de la ciència i la salut.

Frederic Ballell / AFB

Cap als anys vint del segle passat la presència de les dones al món de la ciència comença a ser habitual; abunden les fotografies de laboratoris amb dones, si bé en segon pla i sense identificar. La imatge mostra un grup d'assistents a una conferència del cèlebre doctor Josep Agell, fundador de l'Escola de Directors de Indústries Químiques, al laboratori d'aquesta entitat, l'any 1916. A la pàgina anterior, una de les primeres investigadores catalanes, Teresa Bracons, membre de l'equip del doctor Ferrer i Cajigal, creador del Museu Anatòmic Patològic de la Facultat de Medicina, en una imatge de 1930. Bracons apareix asseguda al costat de Ferrer i Cajigal, al centre.

L'impacte de les dones en la ciència a la Barcelona moderna (des de finals del segle XIX fins avui) va més enllà d'algunes investigadores famoses. Cal fixar-se en les pacients de les clíniques de l'Eixample, en les prostitutes del Barri Xino i el seu paper en les polítiques de salut pública, en les aficionades a l'astronomia, en les treballadores dels laboratoris, en les "senyorettes del Museu" de Ciències Naturals sota el franquisme, en els col·lectius interessats en la legalització de l'avortament durant el postfranquisme...

"Les dones no van poder entrar en l'àmbit acadèmic durant molts segles: a Espanya va caldre l'autorització paterna fins al 1910. Però també és cert que la història ha ignorat les seves contribucions: no és fins als anys noranta que la història de la ciència comença a preguntar-se què passa amb el coneixement femení", observa Mònica Balltondre, investigadora del Centre d'Història de la Ciència de la Universitat Autònoma de Barcelona (CEHIC-UAB). "Les contribucions de les dones són més que notables a partir del segle XIX. Però hi ha un fenomen d'invisibilització: sovint les dones tenien una altra manera de conrear la ciència, ateses les limitacions amb què s'enfrontaven", coincideix Pedro Ruiz Castell, investigador de l'Institut d'Història de la Medicina i de la Ciència López Piñero de la Universitat de València.

"A Catalunya tenim un dèficit historiogràfic d'atenció sobre aquest tema. És una assignatura pendent", afirma Alfons Zarzoso, curador del Museu d'Història de la Medicina de Catalunya. "El Dr. Miquel Fargas es va convertir en el pare de la ginecologia catalana gràcies a articles, per exemple, com el que es basa en un miler d'ovariotomies. Sabem molt poc sobre les dones que van patir aquestes interven-

cions. Qui eren? Per què es van operar? Calien aquestes operacions? Com es van pagar l'estada a la clínica?", es pregunta Zarzoso.

Un altre exemple són les campanyes sanitàries contra les malalties venèries que es van dur a terme des de finals del segle XIX fins a les quatre primeres dècades del XX. "En totes les campanyes, les dones, i especialment les prostitutes, són identificades com a causants del problema. Aquest col·lectiu queda desdibuixat, anonimitzat", explica el curador del Museu d'Història de la Medicina.

Cal buscar d'una manera diferent

"No sempre hi ha hagut una voluntat d'invisibilitzar. El problema és que les dones no apareixen tant [com els homes] a les fonts. Però hi ha maneres d'estirar dels fils: darrere d'aquesta aparent inexistència hi havia activitat i valor", afirma Emma Sallent del Colombo, investigadora de la Universitat de Barcelona i presidenta de la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica. "No és que els historiadors siguin cecs; és que cal buscar d'una altra manera", indica Oliver Hochadel, investigador de la Institució Milà i Fontanals (CSIC), a Barcelona.

"Cal fixar-se en papers suposadament subalterns, però realment importants: esposes que ajuden els marits investigadors, col·leccionistes, conservadores de museus, professores de secundària, activistes... O en organitzacions com ateneus, associacions d'astronomia, grups d'excursionistes...", detalla l'investigador. Hochadel apunta que la investigació a començament del segle XX encara no era tan institucionalitzada com ara: molts perfils que avui es carac-

Domini públic / Wikimedia

Manifestació de dones per la Ciutatella a favor de l'educació laica, el 10 de juliol de 1910, organitzada pel grup barceloní de militants feministes i lliurepensadores vinculat a l'escriptora Àngeles López de Ayala, la treballadora anarquista Teresa Claramunt –a qui veiem al costat d'aquestes línies a Sevilla, amb el fotògraf Antonio Ojeda i els seus fills– i la també escriptora i carismàtica espiritista Amalia Domingo, a la dreta.

Arxiu Antonia Fontanillas

Domini públic / Wikimedia

teritzarien com a amateurs van fer contribucions fonamentals a l'avançament de la ciència.

“Des de les tertúlies dels salons aristocràtics fins als ateneus i als banquets de societats científiques, sabem que les dones hi van assistir molt sovint, com a organitzadores o participants. Aquesta cultura oral va fer un paper important, però ha quedat invisibilitzada”, explica Agustí Nieto, investigador ICREA de la Universitat Autònoma de Barcelona.

“També es fa ciència en espais que no són el laboratori”, insisteix la historiadora Mònica Balltandre. Un dels primers àmbits en què això es va fer patent a començament del segle xx va ser la pedagogia, una disciplina més tolerant cap a la participació femenina. “Ens consta l'existència d'un munt de dones que anaven a congressos, però no feien recerca als laboratoris, sinó a les aules de les escoles”, afegeix Balltandre. Un exemple d'aquest fet l'encarna Maria de la Rigada, una pedagoga andalusa que va ensenyar a l'Escola Normal Superior de Mestres de Barcelona, entre altres institucions. De la Rigada va ser pionera a introduir a les aules mesures objectives del que aleshores es considerava la intel·ligència dels nens. “Aquests tests representaven una manera de superar la vella classificació subjectiva dels nens en llestos i tontos”, explica la investigadora del Centre d'Història de la Ciència.

El món amateur és una altra de les vies d'accés de les dones a la ciència. “[El 1890,] al Regne Unit va néixer la British Astronomical Association, com a alternativa a la Royal Astronomical Society: la subscripció era molt cara, les seves comunicacions eren massa tècniques i... les dones no s'hi podien apuntar”, explica Pedro Ruiz Castell.

El 1910 i el 1911 neixen a Barcelona la Societat Astronòmica de Barcelona i la Societat Astronòmica d'Espanya i Amèrica, les dues fundades per l'astrònom Josep Comas i Solà. “Moltes dones acudien a les conferències d'aquestes societats. Comas i Solà compta amb dones col·laboradores: per exemple, la seva dona li fa d'assistent durant els eclipsis de 1900 i 1905, i al grup que ell forma a l'Observatori Fabra l'any 1920 hi ha la matemàtica Assumpció Ferrer”, afegeix l'investigador de la Universitat de València.

“L'estratègia de participació de les dones a la ciència depèn també de la seva situació. Qui és d'una casa burgesa pot llegir, estar al dia i participar en debats. En altres col·lectius, en canvi, les dones no volen una carrera científica, sinó que la ciència els serveixi per assolir més autonomia, per fer-se mestresses del seu propi cos”, observa Hochadel. “La categoria de classe no s'ha de menysprear respecte a la de gènere”, subratlla Nieto.

L'explosió de l'espiritisme

En aquest marc de classe i gènere a la vegada, s'entén l'explosió de l'espiritisme a Barcelona en les primeres dècades del segle xx. Avui l'espiritisme és una mena de superstició, però en aquells anys es veia justament al contrari: com una teoria científica plausible, que plantejava una alternativa racional i moderna a la religió. Segons Balltandre, “l'espiritisme es presentava com un coneixement científic per intentar esbrinar si l'ànima era immortal. Durant anys es va intentar dur a terme la comunicació amb els esperits amb proves i controls científics”. El moviment va viure un moment àlgid abans de quedar arraconat. Les investigacions d'aquesta historiadora han revelat que l'espiritisme va ser un fenomen majúscul a Barcelona, arrelat amb força als barris d'obrers qualificats i professionals liberals, com el Raval, Gràcia i Sant Andreu. “Eren grups que havien desconectat de la religió catòlica i veien en l'espiritisme una alternativa moderna, solidària dels moviments anticlericals i dels intents de secularitzar la societat”, assenyalava.

Les dones tenen un paper central en l'espiritisme. En primer lloc, per tradició, les mèdiums solen ser dones. “Les mèdiums comencen a tenir un cert poder a les societats espiritistes i un lloc a l'espai públic: fan xerrades, escriuen en revistes. A través dels esperits parlen i escriuen sobre la seva visió de la moral i del progrés de la humanitat”, explica Mònica Balltandre. Una de les mèdiums més carismàtiques, Amalia Domingo, arriba a fundar una revista, *La Luz del Porvenir*.

En segon lloc, l'espiritisme s'esforça per treure a l'Església el control de les escoles. Entre les seves reivindicacions destaquen la igualtat d'oportunitats educatives dels dos sexes i la coeducació.

En tercer lloc, l'espiritisme promou un moviment obrer de dones. “Les dones treballadores no estaven ben vistes a mitjans del segle XIX: es consideraven gairebé unes prostitutes, algú a qui el marit no podia mantenir”, indica la histo-

riadora de la UAB. Els intents dels anarquistes de formar grups de dones treballadores havien fracassat. Qui ho assolí és una altra vegada Amalia Domingo. Juntament amb la treballadora tèxtil anarquista Teresa Claramunt i l'escriptora llibertària i maçona Ángeles López de Ayala, funda el 1890 la Sociedad Autónoma de Mujeres, que després es dirà Sociedad Progresiva Femenina. En paraules de Balltandre, “el moviment de dones lliurepensadores que existeix a Barcelona a finals del segle XIX és pioner a Espanya: és difícil dir si eren les primeres feministes, però segurament sí que eren les primeres de tot l'estat que feien demandes femenines”.

Els col·lectius alternatius

La ciència és un tema de debat candent entre altres col·lectius contrahegemònics a les primeres dècades del segle XX, des dels naturistes fins als herboristes. Un dels més actius és el moviment anarquista. A les seves revistes, per exemple, es va debatre en profunditat la qüestió de la contracepció. Entre 1930 i 1937 la revista anarquista *Estudios* va mantenir una animada secció de “Preguntas y respuestas” al voltant de temàtiques de salut. En aquesta secció es va produir un viu debat entre dos metges i els lectors al voltant del mètode Ogino de control dels naixements. Finalment, un dels metges va demanar l'ajuda dels lectors per dur a terme una estadística sobre el mètode. En general, els militants anarcosindicalistes tenien una actitud recelosa cap als experts, ja que els consideraven una part de l'engranatge contra el qual lluitaven.

Cap als anys vint i trenta del segle passat la presència de les dones al món de la ciència comença a ser difícil d'amagar. “Tenim moltes fotografies d'equips de laboratoris on, a partir de la segona o tercera fila, es veuen dones. Qui eren? On es van formar?”, es pregunta el curador del Museu d'Història de la Medicina de Catalunya, Alfons Zarzoso. Entre el 1924 i el 1939 opera a la Universitat de Barcelona un Museu d'Anatomia Patològica. “Hi treballaven dones que eren més que tècniques; ja feien feines de recerca”, comenta la presidenta de la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica, Emma Sallent.

Incorporació progressiva als estudis superiors

Aquest paper cada vegada més explícit de les dones es deu a la seva incorporació progressiva als estudis superiors a partir del 1910. Mentre la doctora Abreu (una de les primeres metgesses de Barcelona, que es va llicenciar a començament de segle) havia d'acudir a la universitat acompanyada per no tenir problemes, el lliure accés de les dones als estudis superiors va ser una de les banderes de la Mancomunitat primer i de la Segona República després (“encara que, sens dubte, hi havia també un esforç publicitari sobre aquest tema”, observa Emma Sallent). En les primeres dècades del segle XX “hi ha més creixement de matriculació en facultats científiques, sobretot farmàcia, que en altres, com dret”, apunta Alfons Zarzoso.

Una personalitat emblemàtica d'aquests anys és la investigadora barcelonina Josefa Barba. Llicenciada en farmàcia i dret, es va especialitzar a la Residencia de Señoritas de Madrid –el grup femení de la Residencia de Estudiantes, la de Dalí, Lorca, Buñuel... Gràcies a beques de la Junta de Ampliación de Estudios, que formava part de la Institución

Fundació Museu d'Història de la Medicina de Catalunya

Fons Brangulf / Arxiu Nacional de Catalunya

Integrants de l'Institut de Fisiologia de la Facultat de Medicina de Barcelona, pels voltants de 1925; entre ells, en segona fila, Antonia Papiol, Montserrat Farran, Maria Bosch i Josefa Barba. Aquesta darrera, llicenciada en farmàcia i dret, va ser una personalitat emblemàtica de la investigació del seu temps. A sota, la doctora Maria Lluïsa Quadras-Bordes, a la seva consulta ginecològica de l'Institut Electrològic i Radiològic de Barcelona, l'any 1921.

Libre de Enseñanza, i de la Fundació Maria Patxot, durant els anys trenta va fer estades de recerca al Regne Unit i a la Universitat Johns Hopkins, als Estats Units. Barba era una dona que trencava les convencions del seu temps: per exemple, viatjava sola i no va voler tenir fills.

Però no totes les dones amb estudis superiors eren progressistes. Les germanes Maria Lluïsa i Victòria Quadras-Bordes, per exemple, van mostrar iniciativa empresarial i van assolir papers hegemònics en institucions mèdiques, però eren ideològicament conservadores, recorda Zarzoso. En tot cas, apunta, “durant els anys trenta hi ha una modernitat inequívoca i avançada a Barcelona” que va situar la ciutat a nivells més moderns que el de moltes altres urbs europees.

El franquisme contra les dones

L'investigador explica que “el franquisme va comportar una mena de col·lapse de la dona, que no es recuperaria fins als anys setanta”. Durant la Guerra Civil, Josefa Barba marxà als Estats Units, on prosseguirà una llarga carrera que la portarà a publicar en revistes com *Science*. El 1939 el Museu d'Anatomia Patològica de la Universitat de Barcelona tanca en sec. “Alguns dels homes implicats continuen en la professió mèdica. Les dones es dediquen a *sus labores*”, ironitza Emma Sallent. “Després de la guerra, les dones es confinen en la pediatria i l'obstetrícia, unes disciplines relacionades amb la dona com a mare i esposa, o al món de les anàlisis clíniques, en el qual treballen aïllades, sense relació amb els pacients i invisibilitzades socialment”, explica Zarzoso.

Estudiants i personal docent de l'Institut de Segon Ensenyament per a la Dona en una visita a l'Observatori Fabra, el 5 de març de 1911, atenent a les explicacions del director del centre, l'astrònom Josep Comas i Solà. A sota, inauguració dels locals d'Aster, Associació Astronòmica de Barcelona, el 3 de juny de 1949; a la imatge s'aprecia una abundant presència femenina.

Frederic Ballell / AFB

Aster

Tanmateix, durant la dictadura s'obren en el món de la ciència algunes oportunitats proscrietes en espais més polititzats. "Algunes organitzacions fan d'espai de refugi. Són unes petites bombolles de llibertat", diu Hochadel. N'és un exemple Aster, Agrupació Astronòmica de Barcelona, fundada el 1948, com a model alternatiu a l'Associació Astronòmica d'Espanya i Amèrica, ja molt professionalitzada. "L'Agrupació Astronòmica de Barcelona (Aster) està relacionada amb una sociabilitat alternativa; representa un espai en el qual les dones tenen cabuda", observa Ruiz Castell. La presència de dones a la junta és mínima, però hi ha un nombre important de sòcies, especialment en algunes comissions, com la de bòlids. Així mateix, hi ha diverses donacions per a la construcció de la cúpula de l'observatori de l'associació efectuades per dones.

Una part de l'èxit d'aquesta entitat es deu a les famoses festes que s'organitzaven després de les conferències. Algunes queixes sobre la suposada promiscuitat d'aquests actes revelen la presència de dones en aquestes ocasions, apunta

l'investigador de la Universitat de València. Una altra oportunitat inesperada té a veure amb la depuració d'investigadors i tècnics que va portar a terme el franquisme, allò que més endavant s'anomenaria l'*atroz desmoche*, prenent en préstec una expressió de Pedro Laín Entralgo. "És horrorós considerar-ho, però això va fer una mica d'espai per a les dones", diu Hochadel.

"Les senyorettes del museu"

En el cas del Museu de Ciències Naturals de Barcelona, hi havia dones que hi treballaven des dels anys vint. El 1916 no s'esmenta cap dona a l'anuari del museu, i un any més tard, en canvi, ja n'hi figuren una desena. Sovint comencen com a secretàries, però després fan cursos de botànica i pugen de categoria. Amb el temps, aquest col·lectiu arribarà a tenir una quarantena de membres, fins al punt que algú els posarà un malnom: "les senyorettes del museu".

"Quan van depurar alguns dels homes, es van quedar les dones, que sabien com funcionava el museu, com manejar les col·leccions. No hi havia gaire espai, però algunes van aprofitar aquest petit lloc per fer una carrera impressionant", explica Hochadel. En va ser un cas especialment destacat Roser Nos, una científica valenciana que s'havia establert de jove a Barcelona. A diferència de moltes de les *senyorettes del museu*, Nos no va entrar en aquesta institució per fer-se càrrec de tasques administratives, sinó com a becària, atesa la seva formació en ciències naturals. Entre el 1947 i el 1961 va treballar al Museu de Zoologia, després al Parc Zoològic fins al 1978, i finalment va arribar a dirigir el museu fins al 1989.

La fi del franquisme i la conscienciació ideològica de les dones espanyoles van marcar un canvi macroscòpic en la

relació entre la dona i la ciència. Als anys setanta arrenca una tendència exponencial de matriculació femenina a les facultats de ciència. A partir d'aquest moment, es multipliquen els noms de científiques destacades. Però l'impacte d'aquest canvi va més enllà: modifica la manera de veure la ciència i molt especialment la salut.

“Durant el franquisme es considerava el sexe bàsicament com a reproducció, no plaer. Als anys setanta les dones comencen a reivindicar el dret al propi cos, a la sexualitat i a l'educació sexual”, explica Sara Fajula, arxivera del Col·legi de Metges de Barcelona. Uns anys abans, al decenni anterior, l'estudiant de medicina Assumpció Villatoro s'havia trobat amb professors de ginecologia de tradició franquista però que mostraven actituds diferents. El catedràtic amb el qual es va especialitzar, Victor Cònill Serra, que era catòlic practicant, s'havia adonat que la planificació familiar era una necessitat. En canvi, un altre catedràtic, Jesús González Merlo, inicialment no havia aprovat aquestes idees.

Des dels anys seixanta Santiago Dexeus ofería a la seva clínica un servei de planificació de forma privada i amagada. Els anys setanta sorgeix a Barcelona un moviment de metges en suport de la difusió de la planificació familiar, format majoritàriament per homes (el mateix Dexeus, Ramon Casanellas, Eugeni Castells, Josep Lluís Iglesias Cortit, Xavier Iglesias Guiu...), del qual forma part Assumpció Villatoro. Moltes de les seves idees es plasmen en la col·lecció de llibres *La Gaia Ciència*, creada per l'escriptora Rosa Regàs, per a la qual Villatoro escriu un volum sobre l'avortament (*Qué es el aborto*, de 1977) abans de la seva legalització el 1985.

El 1976 un grup de feministes, entre les quals hi havia infermeres, creen el col·lectiu DAIA (Dones per l'Autococoneixement i l'Anticoncepció). “Consideraven que el feminisme era fort com a reivindicació, però que no posava el fil a l'agulla”, explica Fajula. El grup assessorava dones sobre mètodes anticonceptius en un pis de Barcelona i es va veure desbordat de consultes sobre avortament. Les integrants del DAIA, favorables a l'educació sexual i al dret a l'avortament com a última solució, assessorava les dones sobre com avortar amb seguretat per canals clandestins o a l'estranger. El grup va estar operatiu fins al 1984.

Els primers centres de planificació familiar

El 1976 es va obrir el primer centre de planificació familiar a Madrid, i el 1977 el primer a Catalunya, al Prat del Llobregat. Els primers centres eren iniciatives de dones arrelades als seus barris, militants feministes o del PSUC, com Carmina Balaguer i Maruja Pelegrín. “En aquests centres operaven les conselleres, dones que podien tenir estudis o que s'havien format de manera autodidacta amb llibres com *“Nuestros cuerpos, nuestras vidas”*, traduït al castellà el 1982. Però també s'hi implicaven metgesses, com la mateixa Assumpció Villatoro, que en feien la supervisió mèdica i hi aplicaven una forma de medicina preventiva”, explica Fajula. Molts d'aquests centres van començar a produir dades i estadístiques sobre com vivien la sexualitat les dones i quins mètodes anticonceptius usaven. Els centres van perdre progressivament la filosofia de “dones per a dones” quan van passar a formar part del servei mèdic públic, apunta la investigadora.

Fons Arxiu Municipal del Prat

Fons Arxiu Municipal del Prat

Manifestació en defensa dels drets al divorci i a l'avortament organitzada per la Coordinadora Feminista del Baix Llobregat al principi de la Transició. A sota, l'equip del Centre de Planificació Familiar del Prat de Llobregat, segon de les seves característiques en tot el territori espanyol. El van fundar l'any 1977 les militants d'esquerres Carmina Balaguer i Maruja Pelegrín, a la dreta de la imatge.

En una època com l'actual, en què teòricament no hi ha cap barrera explícita per a l'accés de les dones a la ciència, el relat de la carrera d'obstacles que han hagut de seguir per arribar fins aquí sembla cosa d'un altre món. No obstant això, les historiadores creuen que d'aquest procés es poden treure lliçons útils per a la gent d'avui: cap avenç és definitiu, sempre hi ha un perill de tornada enrere. “El capítol del dret a la planificació familiar està tancat, però el dret a l'avortament trontolla”, recorda Fajula al respecte d'això. Per la seva banda, Balltandre hi afegeix un altre matís: “Encara hi ha molts camps de la recerca i de la tecnologia on la dona gairebé no té cap paper. Quantes *apps* hi ha que recullen les necessitats de les dones? Quina és la presència femenina a Silicon Valley?”, es pregunta. ■

La psicòloga infantil Milicent Shinn (1858-1940) va ser la primera dona que va rebre el doctorat de la Universitat de Califòrnia, Berkeley, l'any 1898. A la foto apareix amb Ruth, la seva neboda, sobre qui va fer les seves observacions sobre la psicologia dels nadons.

Recerca al bressol

Milicent Shinn va convertir l'espai domèstic en un laboratori sobre la psicologia dels nadons. Gràcies als seus estudis va ser la primera dona doctorada per la Universitat de Califòrnia, l'any 1898.

L'aparent absència, gairebé total, de les dones del món de la ciència fins a les darreres dècades es deu en part a les barreres objectives que van trobar per accedir-hi. Però, segons els historiadors, es deu també a un procés d'invisibilització de la seva tasca. Anant encara més a fons, es deu a una concepció massa restringida de la ciència, que només es cenyeix al món acadèmic, institucional i oficial. Tanmateix, la ciència va molt més enllà d'aquest cercle i implica altres espais (no només el laboratori, sinó també el

taller, la cuina, la botiga, la fàbrica, etc.) i altres actors (no únicament els investigadors acadèmics, sinó també els tècnics, els pacients, els activistes, els comunicadors, etc.). Si es mira la ciència amb perspectiva històrica, es veu que aquests espais i actors han tingut sempre un paper fonamental en la construcció del coneixement científic.

És precisament en els llocs menys institucionals i en els papers menys acadèmics on les dones han trobat menor resistència per fer ciència. Un exemple extraordinari d'aquest fet l'aporta Milicent Shinn. Aquesta mestressa de casa californiana va convertir l'espai domèstic en un laboratori per mesurar científicament la psicologia dels nadons. En concret, va crear una xarxa d'una cinquantena de mares observadores i entre totes van construir el major conjunt d'observacions directes del desenvolupament dels bebès.

Després de graduar-se a la Universitat de Berkeley el 1878, Shinn es va dedicar a cuidar dels pares i dels germans al poble de Niles, a prop de San Francisco. El 1890 va començar a prendre notes sobre la seva neboda acabada de néixer. Feia pocs anys que Charles Darwin havia animat els científics a investigar el desenvolupament dels infants, en concret a observar els bebès com a "objectes d'història natural" i a "portar l'argument de la infància al domini científic".

Informació inaccessible per als homes

Aviat Shinn es va adonar que el seu detallat diari constituïa una informació excepcional, inaccessible a la majoria dels investigadors homes, que no posaven els peus a les habitacions infantils. El 1891 ja havia contactat amb deu mares més de Califòrnia per dur a terme observacions sobre els seus bebès de forma coordinada. La xarxa creixeria en anys successius sota l'empara de l'Association of Collegiate Alumnae (ACA), una organització d'exalumnas dones de les universitats més prestigioses dels EUA.

El 1893 Shinn va presentar els primers resultats de les seves observacions a la trobada anual de la National Educational Association, a Chicago, i va publicar els primers dos volums de les observacions sobre Ruth (que acabarien sent quatre en total). Les seves conclusions desmentien la concepció predominant segons la qual els infants desenvolupaven abans els sentits i després la raó. Al contrari, Shinn establí que una sèrie de capacitats complexes guiava el desenvolupament psicològic dels bebès.

Mentre que alguns científics van apreciar la seva feina, d'altres en van qüestionar la legitimitat. El psicòleg James Mark Baldwin va argumentar que una mare no podia ser una observadora científica i d'altres van sostenir que les dones estaven cegades per la seva adoració envers els infants. Shinn va respondre que una dona no seria capaç de mantenir en vida un nen sense observacions objectives sobre els seus comportaments. La investigadora, que va assolir el doctorat amb aquests estudis, va plasmar els seus resultats a l'assaig de 1907 *El desenvolupament dels sentits en els tres primers anys de la infància*. El 1910 es va retirar de la direcció de l'ACA, que havia assolit mentrestant, per dedicar-se a cuidar de la mare i els nebots. No obstant això, durant tota la vida va mantenir correspondència amb les mares de la seva xarxa. **M.C.** ■

Text: **Gerardo Santos** Periodista. Fotos: **Arianna Giménez**

Les sales de cinema es reinventen

El dissabte 29 d'abril de 1967 Roberto Lahuerta Meleró va anar al cinema per primera vegada a Barcelona, on havia arribat quatre anys abans, amb la seva família, procedent d'Ainzón, Saragossa. De les seves exhaustives cròniques sobre les sales barcelonines es destil·la un record nostàlgic, d'agraïment infinit a tots els elements d'aquell paisatge. Un retrat que neix en el cinema Turó, on va assistir a un programa doble (*La ciudad no es para mí* i *La carga de la policía montada*), però que es podria aplicar a bona part dels teatres reconvertits que van constituir espais d'oci i cultura assequibles per a les classes populars.

Durant les dècades següents, els cinemes històrics –tant els de barri com els del centre, més senyorials, dedicats a les estrenes– s'haurien d'enfrontar sovint al repte de la supervivència: els gustos i els costums de la ciutadania en matèria d'entreteniment experimentarien canvis enormes, i el cinema com a estil d'oci i fins i tot de vida lluitaria per adaptar-se a les noves realitats. Al llarg d'aquesta lluita, i més enllà de l'aclaparadora comercialitat que ho envaeix tot, s'han creat uns circuits alternatius que han facilitat noves experiències cinèfiles i el manteniment del millor de les tradicionals, i que fins i tot en alguns casos han sabut recuperar l'arrelament local dels antics cinemes de barriada. A les pàgines següents ens explicaran aquest fenomen alguns dels seus principals protagonistes.

Filmoteca de Catalunya

Octavi Martí, subdirector de la Filmoteca de Catalunya i comissari de l'exposició que s'hi presenta sobre el Cercle A. A la dreta, assistents a la projecció del film *Repulsion* de Roman Polanski, la primera pel·lícula en versió original que es va veure al cinema Publi quan, l'any 1967, el Cercle A se'n va fer càrrec de la programació, convertint-la així en la primera sala d'art i assaig d'Espanya.

En un dels llibres de Lahuerta Melero –*Barcelona tuvo cines de barrio* (editorial Tempora, 2015)– s'evocuen els antics locals en termes com aquests: parets de fusta i/o de vellut, una senyora gran a la taquilla, butaques incòmodes que grinyolen, l'aigua de l'aixeta dels urinaris amb aquell sabor de clor, tothom del públic berebant o sopant –“el plaer de menjar un entrepà i fruita entre pel·lícula i pel·lícula és un dels que encara trobo a faltar”–, comentaris en veu alta més o menys enginyosos sobre el que es projectava i els vestíbuls com a guarderies improvisades plenes dels fills que s'avorrien a les pel·lícules dels grans. Aquells cinemes van ser un element important de la identitat dels barris de Barcelona en un temps en què, a banda dels toros i el futbol, la societat no disposava de gaire més mitjans d'entreteniment.

Els cinemes de barri funcionaven com a sales de reestrena, amb programes dobles de pel·lícules que ja havien saltat dels locals d'estrena. Eren èpoques en què es podia entrar a les sales a l'hora que fos, a mitja pel·lícula, i esperar que la sessió tornés a començar per veure el fragment que se t'havia escapat abans. Els grans cinemes d'estrena com l'Urgell o el Novedades, amb capacitat per a més de dos mil espectadors, disposaven de l'exclusiva per a la província i, fins i tot, per a tot Catalunya. El director adjunt de la Filmoteca de Catalunya, Octavi Martí, recorda que els caps de setmana arribaven autobusos de tot el país per veure, per exemple, *West Side Story*. Aquella exclusiva comportava que moltes pel·lícules s'eternitzessin als cinemes, ja que sempre tenien públic, de manera que es bloquejava la programació de noves estrenes.

Aquell mateix any 1967 en què Roberto Lahuerta Melero trepitjava el cinema Turó per primera vegada per veure *La ciudad no es para mí*, Pere Fages i Antoni Kirchsner decidien tirar endavant la idea del Cercle A: programar pel·lícules

d'art i assaig, en versió original, a les sales de tota la vida. Van contactar amb Jaume Figueras, que treballava de publicista per a CB Films. “Tenien amistat amb ell i sabien que era molt bo com a empresari”, recorda Octavi Martí, que també és el comissari de l'exposició “La quadratura del Cercle A”, presentada a la Filmoteca de Catalunya –on es pot visitar fins a l'11 de febrer– amb motiu del cinquanta aniversari del seu naixement.

Els tres socis van fer un estudi de mercat per detectar les sales més ben situades. La primera en què es van fixar va ser el cinema Publi, ubicat a l'espai que fins fa poc ha ocupat el Bulevard Rosa; fins aleshores només s'hi feien pel·lícules per a nens i documentals, i amb ells es va convertir en la primera sala d'art i assaig d'Espanya. Els van deixar portar la programació nocturna i l'any 1967 la van inaugurar amb *Sueños*, de Ingmar Bergman, a la qual van seguir títols com *Noches de vino tinto*, de José María Nunes, o *Repulsion*, de Roman Polanski, primera pel·lícula en versió original i al mateix temps el primer gran èxit del Cercle A.

D'allí van passar a programar cinema d'autor a diverses sales el nom de les quals –excepte el Publi– contenia una A: Alexis, Aquitania, Arcadia, Arkadin, Ars, Atenas, Capsa, Casablanca, Maldà. Al cinema Atenas hi feien produccions britàniques de contingut social; a l'Alexis, les pel·lícules més arriscades intel·lectualment (era el de dimensions més reduïdes); als Casablanca, cinema predominantment per a joves; a l'Ars, programes dobles amb una pel·lícula antiga i una de moderna; pel que fa a l'Arcadia, més burgès, al carrer Tuset, “posava més pel·lis d'Éric Rohmer amb històries de matrimonis en crisi”, resumeix Octavi Martí.

Van aconseguir dotar d'identitat cadascuna de les sales, de manera que l'espectador hi podia anar sense saber què hi posarien, però confiat que, fos el que fos, li agradaria. Cap als anys vuitanta van estrenar una pel·lícula xinesa, la

El director Ventura Pons al despatx de la seva productora. El 2014 es va llançar a l'aventura de comprar un local, el Texas, i de dotar-lo d'una programació i una identitat.

primera en aquestes latituds en infinitat d'anys. Es deia *El sorgo rojo*: “Completament desconeguda i difícil de vendre, va atreure, però, deu mil espectadors. Aquest era el pes del club de fans del Cercle A. No estava malament, assegurava la producció”, explica Martí.

A més, van innovar en la manera de publicitar les pel·lícules, sobretot gràcies als coneixements en publicitat de Jaume Figueras. Per atraure més públic a *El marido de la peluquera* (1990) quan ja feia un any i mig que estava en cartell, van decidir convidar el director (Patrice Leconte) i l'actriu principal (Anna Galiena) i posar una cadira de barber a l'entrada del cinema. S'afaitava gratis a tothom que comprava una entrada.

El sorgiment d'un nou espectador

Amb tot això, el Cercle A va contribuir decisivament a la creació a Barcelona d'un nou espectador de cinema. Per a Octavi Martí es tractava, de fet, de “tot un club d'espectadors amb una manera pròpia d'assistir a les projeccions. Un públic que llegia subtítols sense problemes i que entenia que el cinema té un valor intel·lectual que el situa més enllà del pur entreteniment”. I que es va acostumar a rebre un full de sala amb crítiques i informació sobre la pel·lícula en un temps en què no s'impartien cursos de cinema en facultats ni escoles.

Assegut en un d'aquells sofàs en què els genolls et queden més elevats que els malucs, Ventura Pons respon a les preguntes de vegades amb poques paraules, de vegades estenent-se. Encén cigarrets que se li consumeixen entre els dits i beu cafè com si fos aigua. Quan li preguntem per l'estrena de la seva primera pel·lícula –*Ocaña, retrato intermitente*–, s'estén amb la resposta: “La vaig estrenar fa quaranta anys, al juny de 1978, als pocs mesos que desaparegués la censura. La vam rodar clandestinament i es va

convertir en un fenomen que va créixer com una bola de neu quan va entrar a la selecció oficial del festival de Cannes.” La va estrenar el Cercle A. Ocaña va comprar flors i van decorar la *première* amb mantons de Manila: “La pel·lícula sembla feta ara, perquè el seu missatge és actual”, assegura el cineasta barceloní. I tanca el seu record amb aquesta frase: “El cinema fixa les coses; el teatre, no.”

Fa pocs anys, el 2014, Ventura Pons es va llançar a l'aventura de comprar un cinema i dotar-lo d'una programació i d'una identitat. Quan li demano per què a aquestes alçades de la seva carrera, amb la vida solucionada, es fica en una empresa com aquesta, Pons respon emetent titulars: “El que em va portar a reobrir els cinemes Texas va ser el compromís que tinc amb la vida. La meua vida és el cinema i el cinema és la meua vida”. L'explicació més prosaica és que, quan va saber que feien cessar Ricard Almazán com a programador dels cinemes Verdi al cap de vint-i-cinc anys de realitzar aquesta funció, a Ventura Pons se li va encendre la bombeta: “Vaig parlar amb Almazán, ara capità Texas, i ens vam posar a buscar cinemes.”

El cineasta, dramaturg i escriptor explica amb naturalitat l'element base de la seva oferta cinematogràfica: “No hem inventat res; oferim reestrenes com les que es feien quan jo era petit, *second run* de les pel·lícules, com en diuen en anglès. I les tres B dels nostres avis: bo, bonic i barat; a tres euros l'entrada, ve-t'ho aquí. Tot això fa que la gent torni al cinema.” I atura el seu discurs per apuntar que, tot i que venen moltes entrades, “lamentablement, l'or se l'emporta Montoro.”

Pons fa quaranta anys que dirigeix pel·lícules i obres de teatre i que escriu llibres. Mentre parlem, mostra una certa pressa per acabar l'entrevista. Tanmateix, quan aquesta acaba efectivament, s'oblida del rellotge i ens convida a tafanejar amb ell en una petita cambra del local de la seva

productora on guarda guions originals amb les seves anotacions i guixades fetes a mà –algunes del censor, apunta–, i correspondència familiar groguenca de cal·ligrafia acurada.

Pons fa memòria de com han canviat l'oferta i el consum de cinema dins de la societat barcelonina: “Fins als anys setanta es podien distingir les pel·lícules per la productora: la Metro, la Fox, la Warner... –les enumera amb els dits–. Però ara són totes iguals. A més, han desplaçat el públic del centre de les ciutats amb les seves ofertes de cinema als grans complexos comercials de la perifèria. *Fast cinema*”.

La proliferació de centres dotats amb una oferta holística d'entreteniment per a una tarda de consumisme en família és un fenomen que procedeix en bona part dels Estats Units. Una societat, la nord-americana, que va gairebé a tot arreu amb cotxe, que no està a gust a la intempèrie perquè hi fa més fred que aquí, i molt més disposada a poblar centres comercials tancats, de vegades fins i tot subterrànies, que una societat mediterrània més donada a passejar, a estar al carrer. Aquest model de negoci es comença a instaurar a Barcelona a partir dels anys vuitanta i resulta decisiu per entendre el canvi brindat per l'èxit de les multisales en el consum de cinema.

La proposta del Cercle A va durar anys, fins al 1992. Per a Octavi Martí, les raons del final es troben en l'èxit mateix del projecte: “Altres empresaris també van veure que allò era un negoci i es van sumar a programar en versió original, però no tots tenien criteri ni sabien vendre el que portaven entre mans.” Els tres del Cercle A no eren propietaris de les sales i no van ser tan ambiciosos, de manera que es van veure desbordats pels empresaris que sí que ho eren quan aquests van entrar en el seu terreny: “Els van començar a robar els autors que ells havien aconseguit popularitzar”, assegura Martí. Un cop més, els circuits comercials tradicionals –de discurs cultural hegemònic– van engolir un projecte alternatiu i el van fagocitar d'acord amb la lògica de mercat: “Com a fenomen global, les humanitats han perdut molt pes dins de la cultura general. La gent ja no se sent acomplexada si no ha vist una pel·lícula famosa –remata Octavi Martí des d'un despatxet de la Filmoteca de Catalunya–; grosso modo, la curiositat ha desaparegut.”

El televisor, el vídeo i el criteri comercial

Tot i no ser gaire antic, el fenomen dels cinemes de barri o sales de reestrena ha desaparegut tal com es va produir fins als anys vuitanta. L'ebullició de sales S i X després de la dictadura, així com la recuperació d'altres pel·lícules censurades, va esmoreir una mica la caiguda d'espectadors; però la ràpida evolució tecnològica posterior, les modes, la universalització dels televisors –i del vídeo domèstic, que permetia posar en pausa una pel·lícula per anar al lavabo– i, per rematar-ho, el domini d'una indústria que prioritza el rendiment econòmic sobre la qualitat cinematogràfica o la implicació social del que es projecta a les sales, van posar fi a *aquells* cinemes de barri. Amb ells es va perdre l'oportunitat d'anar a una sessió doble i trobar-te amb els veïns, els amics o els companys de classe, a més d'allò tan habitual en altres temps de comentar la pel·lícula al llarg de tota la setmana. La tele va cobrir aquestes necessitats.

Segons dades de 2016 de l'Observatori de Dades Culturals de Barcelona, dependent de l'Institut de Cultura de

l'Ajuntament, a Barcelona hi havia aquell any un total de 173 sales de cinema –vint menys que el 2010–, que van acollir més de 6 milions d'espectadors –davant dels 7 milions i mig de 2010– i van arribar a recaptar més de 42 milions d'euros a taquilla, xifra que sis anys abans havia estat de gairebé 55 milions. Cada dia va menys gent al cinema.

Phenomena, una experiència híbrida

Nacho Cerdà, director del cinema Phenomena, recorda que abans podies passejar pels barris de Barcelona i “tipificar cada cinema en funció de si era d'estrena, de reestrena o d'art i assaig. Cada un tenia la seva oferta i ara sembla que tot s'ha homogeneïtzat en aquells centres comercials on pràcticament el cent per cent de l'oferta és cinema comercial”.

A la manera del Cercle A –programant a sales, sense ser-ne propietaris de cap–, Nacho Cerdà va començar a organitzar les seves sessions Phenomena el desembre de 2010 a diferents cinemes de Barcelona. Recuperant grans clàssics, que han conformat una cultura pop cinematogràfica en l'imaginari icònic modern, va començar a guanyar popularitat fins que el 2014 va obrir el seu local propi: “El somni humit de qualsevol director, o de qualsevol aficionat al cinema: obrir aquella sala on pots dur a terme la teva programació ideal”.

Defensor de la sala única, on tot el públic s'ajunta a les fosques durant gairebé dues hores per veure la mateixa història a la pantalla gran, a Cerdà no li agrada, per exemple, que a les sales els espectadors es vegin obligats a sortir per la sortida d'emergència; ell considera que ho han de fer per la mateixa entrada principal: “L'experiència del cinema no ha d'acabar fins que surts al carrer”, sentència.

El que l'enamora del projecte és que les persones vagin al cinema i es relacionin, parlant, prenent una copa: en resum, fent “aquesta mena d'acte social que s'ha anat

El vestíbul del Phenomena, que combina el concepte de cinema de barri amb el de gran sala d'estrenes. A la pàgina anterior, Xavier Escrivà, que des de 2010 dirigeix la sala Maldà en companyia de Natàlia Regàs. Escrivà va iniciar la seva llarga relació amb el local de Ciutat Vella com a espectador, quan estava empleat a les Galeries Maldà, i més tard, a principi dels anys vuitanta, com a acomodador.

perdent en l'alienació de les multisales". A Phenomena es projecten des de produccions dels anys trenta fins a d'altres d'estricta actualitat. Es combinen així, per a Cerdà, dos conceptes de cinema que a priori semblarien antagònics: el de la petita sala de barri i el del gran local d'estrenes. Des de fa un temps, a Phenomena projecten més *blockbusters* que abans, cosa que ajuda a sufragar les pel·lícules més minoritàries, les que són "les nines dels meus ulls –confessa–; d'una banda, pel·lis dels anys setanta que van a veure vint persones, i d'altra banda, *Star Wars*".

Encara amb la mirada posada en el passat, Cerdà no considera que la seva oferta jugui amb la nostàlgia cinèfila: "No, aquest argument l'he sentit algunes vegades i no el comparteixo. El cinema és molt antic; podries pensar que l'acte mateix d'anar al cinema és nostàlgic, però no. Aquí només volem transmetre l'experiència de la gran pantalla, del vellut, de la sala única, de la catifa vermella". Assegura que sovint entra a la sala per assistir a la projecció com una persona més del públic: "M'encanta descobrir les reaccions de la gent davant d'aquesta experiència col·lectiva que és veure una pel·lícula al cine, i no a casa".

Per a Cerdà, "la pervivència –riu quan pronuncia aquesta paraula, com per treure-li dramatisme– d'alguns cinemes com nosaltres o els Verdi, els Girona, els Renoir, els Texas i, fins i tot, els Floridablanca, ha permès que hi continuï havent persones que encara entenen el cinema d'aquesta manera, com una filosofia", i detalla que el que diferencia aquests cinemes de les multisales és, de nou, la confiança: "Ara ja no es tracta solament d'anar al cinema, sinó que també s'hi va per altres raons. Aquests locals tenen molts seguidors fidels que no hi van només per una pel·lícula en concret sinó, en general, per veure què hi fan".

No és pas una tasca fàcil. En Nacho és conscient de la despesa i el desgast derivats de portar un cinema: "Sembla

mentida la quantitat de treball que podem tirar endavant entre vuit persones ben organitzades. Cal negociar amb les distribuïdores, mantenir una programació atractiva, atendre el públic i les seves necessitats i, per descomptat, cobrir les despeses de manteniment de l'espai. T'asseguro que, si volgués guanyar diners fàcilment, em dedicaria a alguna cosa una mica menys complicada", confessa, sense gens ni mica de penediment per l'aventura iniciada tres anys enrere.

L'àrdua vida del Maldà

Xavi Escrivà ho té tot preparat per a la sessió de les tres i deu de la tarda: aquesta vegada es tracta del film documental *Kedi (Gatos de Estambul)* –"el *Ciudadà Kane* dels documentals de gats", segons la publicació *IndieWire*, tal com destaca el cartell. Així que comenci la projecció, activarà el cronòmetre que porta penjat del coll. Quan es compleixi una hora, setze minuts i quaranta-set segons, en Xavi sabrà que comencen els títols de crèdit i que aquests duraran dos minuts i mig, de manera que la projecció del film acabarà quan el seu cronòmetre marqui una hora, dinou minuts i catorze segons: "Abans, amb les bobines de 35 mm, feien falta dues persones treballant a la sala, una a dalt per canviar les bobines i una altra a baix, atenent el públic", explica, i es desvia del tema recordant aquella doble marca rodona i negra situada al final d'una escena a les cintes antigues, que avisava l'operari per fer el canvi. Ara, com que les pel·lícules arriben als cinemes Maldà en disc òptic Blu-ray o en uns discos durs externs, ja no calen dues persones per a un passi; només hi són presents en Xavi i el seu cronòmetre de marca Geonaute.

Treballador allà a finals dels setanta a l'antiga botiga de mobles de les Galeries Maldà (al carrer del Pi), en Xavi no es perdia cap sessió de cinema dels divendres, quan sortia de treballar a les galeries. A principis dels vuitanta li van oferir

La cooperativa Zumzeig, als voltants de l'estació de Sants, és alhora cinema i bistró. Damunt d'aquestes línies, la taquilla i el vestíbul; a la pàgina següent, Anna Brufau, sòcia cooperativista, abans del començament d'una projecció.

la feina d'acomodador –“que bé, veuré moltes pel·lis i, a més, gratis”, va pensar. Més endavant l'operador va marxar i es va treure el títol necessari per convertir-se en el gran comandant, el responsable de la projecció, i va ocupar la plaça a mitjans dels noranta. Més tard es coronaria i començaria a ocupar-se de la programació.

Anar al cine, doncs, li va canviar la vida: “Cada divendres, quan els meus amics anaven a veure les pel·lícules de Bud Spencer i Terence Hill, jo venia aquí a veure Visconti, Fellini o Bergman –recorda Escrivà–. Els meus amics al·lucaven, però és que a mi les pel·lícules que ells freqüentaven no m'atreien gens ni mica. L'altre cine, en canvi, tot i que al principi no l'entenia, ja m'arribava”.

Escrivà s'ha dedicat a mantenir una sala durant els pitjors anys que ha viscut (i viu) l'exposició cinematogràfica al nostre país. Va començar quan la gent deixava d'anar al cinema perquè ja tenia televisor a casa, i després van arribar l'auge dels multicines, l'envelliment del públic que encara anava a les sales de reestrena (o cinemes de barri, com el seu), la decadència dels circuits independents, el procés de gentrificació d'un barri com el del Maldà –Ciutat Vella– amb la consegüent desaparició dels veïns més joves i, més recentment, la crisi de 2008 i la pujada de l'IVA del cinema al 21 % –productes de luxe–, cosa que va suposar un revés definitiu per als cinemes petits com el seu. Tanmateix, el Maldà, inaugurat el 1945, continua viu: “Les distribuïdores s'emporten el 50 % de l'import d'una entrada, el 21 % se'n va amb l'IVA i, si hi sumem el que s'ha de pagar a la SGAE, ja arribem al 75 %. Amb el 25 % que queda cal pagar la llum, els impostos, els tres treballadors que som...”, enumera, mentre una gota de preocupació li baixa per la temple.

La pervivència del Maldà es decideix any rere any, després de repassar el balanç i assegurar-se que el cinema es pot mantenir obert, almenys, dotze mesos més: “Fa quatre anys, els mesos de la tardor ens van deixar destrossats; vam tenir unes pèrdues enormes. Llavors vam llançar la campanya ‘Salvem el Maldà’ amb l'emissió de carnets de patrons i altres descomptes, i ens en vam sortir”, recorda Escrivà.

El problema del Maldà té a veure amb el futur dels

clients. El seu gerent assegura que fa uns anys anaven al cine tant joves com grans, però que ara el client tipus ha envellit: “Els nostres usuaris són predominantment –fins a un 80 % del total– dones d'entre quaranta i setanta anys. El públic no es rejuveneix i això és un problema”. En Xavi insisteix que esmenti a l'article les sessions Maldanins, perquè pares i mares portin els fills al cine. No hi ha cap altre futur per a aquestes sales que recuperar els més joves.

La fidelitat del públic li aixeca l'ànim; quan explica com parla amb la gent sobre les pel·lícules que projecta portar o sobre les que voldrien que portés, se li il·lumina les faccions i es deixa portar per la seva plàcida loquacitat: “Així que apago el projector i baixo de la cabina, comentem entre tots l'obra.” I de nou apareix el fenomen de la confiança: “Hi ha molta gent que ve sense saber què posarem, però confiant que els agradarà, sigui el que sigui. Això és molt satisfactori”, rebla.

Zumzeig, eina cultural i social

Programar no és pas fàcil. Anna Brufau és sòcia col·laboradora de la cooperativa Zumzeig, una sala de cinema i bistró a l'entorn de l'estació de Sants que, a més d'oferir una selecció molt acurada de cinema d'autor, pretén convertir-se en eina social i cultural del barri: “La nostra sala ha de treballar amb la indústria, però volem fer-ho per altres camins”, assegura. No és un objectiu gens fàcil d'aconseguir, perquè, segons que explica, per projectar una pel·lícula cal pagar uns 200 euros de mitjana en concepte de drets d'emissió i tenir el suport d'una empresa distribuïdora que assumeixi els costos de comunicació i publicitat, a més de subvenir a la resta de despeses regulars. Això fa que només aquelles persones amb diners i una infraestructura al darrere es puguin permetre mostrar les pel·lícules que els vingui de gust.

Els films que es programen a Zumzeig romanen en cartell més que a la resta de sales: “El cinema independent necessita més temps –assegura Brufau–. Moltes de les pel·lícules que projectem no tenen el suport d'una campanya de comunicació i acaben funcionant més aviat pel boca-orella. De manera que, si calen tres mesos perquè vagi més gent a veure-la, la mantenim tot aquest temps.” Aquesta pràctica xoca frontalment amb la lògica del negoci de la projecció cinematogràfica, que els fa passar per l'adreçador: “Amb prou feines quatre o cinc de les distribuïdores que operen a Barcelona són independents, i les altres, les comercials, només volen que el públic assisteixi de manera intensiva a les seves projeccions, i si un títol no funciona els primers deu dies, el treuen de la pantalla i llestos”, assenyala.

Cada setmana s'estrenen unes quinze pel·lícules a Espanya. D'elles, segons explica Anna Brufau, només una o dues interessarien per projectar-les al Zumzeig: “I encara pot ser que la distribució d'aquests un o dos títols l'hagi assumit alguna empresa gran, sobretot si s'han presentat en algun festival important com ara el de Cannes; en aquest cas, la distribuïdora possiblement no tindrà interès a col·locar-la a la nostra sala.” Segons Brufau, cada cop és més fàcil veure aquesta mena de pel·lícules als festivals que a les sales de cinema.

I els festivals abunden, progressivament especialitzats. Un d'ells és el CineMigrante, que quan se celebra a Barce-

lona col·labora amb la Filmoteca de Catalunya i amb el mateix Zumzeig. Creat el 2010 a Buenos Aires com a espai polític i cultural, “va sorgir de la necessitat de mostrar que el llenguatge cinematogràfic, avui dia, també es veu interpellat pel fenomen migratori”, apunta Martina Bernabai, membre del projecte.

Com el Zumzeig, CineMigrante aposta per la creació d'espais comuns, sobretot en un context històric “en què les migracions i la gestió que en fan les institucions representen un desafiament per a la construcció de noves societats”.

L'especialització, però, no és la clau per a un projecte com Zumzeig, que treballa per convertir-se en una mena de centre cultural per als barris de Sants i Hostafrancs amb el mateix objectiu de fons de CineMigrante: transcendir el cinema per esdevenir una instància de reflexió cinematogràfica, però també política i d'incidència. “L'especialització va en contra de la idea de proximitat –assegura Brufau–. No cal dir que volem que vingui gent de tot Barcelona, però treballem per teixir xarxes de cooperació amb altres entitats del barri, procurem que hi hagi transvasament de públics, d'arts i d'idees entre associacions i, sobretot, lluitem perquè es trenqui el prejudici que la major part dels veïns del barri no estan preparats per veure sense dificultats aquestes pel·lícules.”

El treball en comissions els ajuda. Hi ha un grup nuclear que es dedica a programar i diverses comissions que disposen del temps i la tranquil·litat per treballar altres aspectes importants del projecte que requereixen idees fresques i creatives, com ara la comissió que estudia la línia pedagò-

gica que cal seguir per combatre l'estigma esnob del cinema independent, o la de barri, enfocada a teixir relacions amb entitats i veïns.

Aquesta és la filosofia, *fer barri*, que el col·lectiu Zumzeig ha mirat de donar al projecte en l'últim any, des que funcionen com a cooperativa. El seu propietari, Esteban Bernatas, va obrir Zumzeig el 2013, i tres anys més tard en va cedir l'ús als actuals cooperativistes i es va retirar a viure a París. Quan li preguntem pels seus referents a l'hora de muntar la sala, Bernatas apunta a l'“excepció cultural” que existeix a França, en comparació amb Espanya: “Allà és com si la cultura fos part d'un bé comú que cal protegir davant d'un neoliberalisme implacable.” Brufau, en aquesta línia, assegura: “No volem ser només una sala de cinema; desenvolupem activitats de centre cultural i projectem les pel·lícules que projectem no pel rendiment econòmic que en puguem obtenir, sinó perquè sentim que ho hem de fer”. Demanem a Bernatas si es va inspirar en l'estil francès per muntar Zumzeig, i ens aventura que, pel que fa al tipus de programació, potser sí, però que la idea d'introduir un bar a la sala és més aviat d'origen berlinès. “Tot i que, pensant-ho millor –Bernatas havia visitat la seva sala de cinema unes setmanes abans de respondre a aquesta pregunta–, diria que ara Zumzeig sobretot és santsenc”. Bon senyal. ■

EN TRÀNSIT

Text: **Anna Ballbona** Periodista. Fotos: **Albert Armengol**

Naomi Klein i Ada Colau

Aprenent a anar més enllà del no

El segon debat del cicle organitzat per Barcelona en Comú amb el títol genèric de “Dret i defensa del comú” va reunir el mes de novembre l’aclamada activista Naomi Klein, autora de la tesi denúncia sobre la “doctrina del xoc”, i l’alcaldessa de la ciutat, Ada Colau.

La periodista i activista Naomi Klein (Mont-real, Canadà, 1970) parla amb un aplom que transmet convenciment i profunditat. Fa l’efecte d’haver donat prou voltes a tot de situacions vertiginoses que podrien conduir a l’immobilisme si algú no estigués disposat a capgirar-les. Aquest algú és Naomi Klein, com demostra al seu darrer llibre *No n’hi ha prou amb dir no* (publicat per Empúries en català i per Paidós en castellà amb el títol *Decir no no basta*) i com va posar de manifest en l’acte que va fer a Barcelona al novembre. Va ser l’única conferència a l’estat espanyol dins la gira per presentar el seu nou llibre. Activista aclamada i referencial per als nous moviments progressistes mundials, va prendre part en una conversa amb l’alcaldessa de Barcelona, Ada Colau. El debat, amb el títol “Fer front a les polítiques de la confusió i la por: la justícia social com a repte global”, s’inscrivía en un cicle organitzat per Barcelona en Comú sobre la participació en els processos de transformació política i econòmica.

“Tenim pocs llocs al món on la gent pensi en alternatives. Sabem que no és perfecte ni és cap utopia. El paper que reivindiquen Barcelona en Comú i el lideratge feminista és molt important per fer desaparèixer aquesta sensació de desesperança. Esteu creant, des del terreny, una resistència”, va proclamar Klein, davant unes Cotxeres de Sants plenes i amb gent a l’exterior.

No n’hi ha prou amb dir no diagnostica l’ara mateix sense embuts i sense estalviar crítiques a partits d’esquerra narcotitzats. Klein alarma i revolta. Facilita el marc necessari per comprendre una realitat sulfurosa i els xocs –en alguns moments semblen electroxocs– que els governs al servei d’oligarquies apliquen sobre la ciutadania. En altres llibres ja havia donat cos a la idea de la doctrina del xoc, impactes com una guerra o una catàstrofe utilitzats per llançar un atac total contra l’àmbit públic i fer miques les regulacions que haurien de protegir la ciutadania. En aquest volum estira encara més aquest fil, explicant els motius de l’ascens de la “marca Trump”, “l’oligarca chic”. Quin terreny adobat el catapulta (descontentament, classes afeblides –encara que no siguin baixes–, incompareixença de la rival, mesures socials no fetes en l’etapa Obama...), en quines maniobres s’assenta (“caos i desestabilització”) i com està buidant i buidarà la Casa Blanca de tot sentit públic (imposar un capitalisme salvatge i descarnat, explotar el petroli a manta...).

En la descripció del “multimilionari amoral”, quan reflecteix les seves paradoxes i falsedats abismals, Klein no estalvia cruïra. Mira el problema de fit a fit: el seu “vandalisme climàtic” en un moment en què “el rellotge del clima toca la mitjanit”, el menysteniment de dones i negres i la seva recerca de bocs expiatoris (catifa vermella per a l’extrema dreta), la cursa ferotge cap a l’ínfim cost de tot, les llagoteries dels sindicats a Trump quan aquest no ha fet més que ensarronar-los; somni d’un planeta dividit entre zones verdes i zones roges (inspirant-se en la “finestra oberta a la distopia” que va veure en el Bagdad ocupat pels nord-americans, el 2003, Klein dibuixa un món amb unes poques zones verdes segures, només a l’abast dels rics riquíssims, i on la resta queda enfonsada en les zones roges, a mercè de tot, com les ruïnes de Bagdad).

Democràcies amb poca democràcia

Però hi ha moments en què a la doctrina del xoc li surt el tret per la culata i la gent conserva la memòria i reacciona. Va passar a l’Argentina, al moviment del 15-M... “Moltes coses que estan passant ara, com el 15-M o el procés sobiranista, les està liderant la ciutadania i aquesta ha fet que arribem al poder municipal”, va recordar, durant la conversa, Colau, que va fer referència al seu activisme: “Les principals decisions no les està prenent la gent, ni tan sols les institucions, sinó que es prenen en llocs opacs. Això precisament ho va denunciar el moviment antiglobalització, on molts ens vam polititzar, on vam descobrir la Naomi. Aleshores ja es va visualitzar aquella falta de democràcia a les democràcies formals.” I després va venir “l’empoderament ciutadà” contra “l’espòli i la mercantilització de l’habitatge”, que ha estat “especialment salvatge a l’estat espanyol”. I ara, des de l’Ajuntament? “Vam arribar amb tota la voluntat del món de fer front a l’especulació, de garantir el dret a l’habitatge, però tenim recursos limitats, hi ha una especulació sense rostres...”, va expressar l’alcaldessa. I cal “una aliança més àmplia, de més ciutats, de les institucions amb la ciutadania per canviar les regles del joc... Si no, segueix sent la lluita de David contra Goliat”.

Klein anima a fer el gran salt i a convertir el no en un sí: gira el mitjà d’un panorama general on tot és distopia per transformar-lo en la possibilitat de somiar utopies, enteses com a noves realitats imaginades des de les bases, des de

moviments diferents que uneixen forces. Cal deixar d'anar a la contra, tenint clar que l'adversari és el mateix per a tot un seguit de plataformes (canvi climàtic, feminisme, sindicats, defensa dels drets de la gent de color, moviments proufugiats...) i identificant les causes de totes les formes de trumpisme que hi ha al món. Comprovat "el límit de la política dels compartiments estancs", inspirant-se en el *Manifest per al gran salt. Una crida per a un Canadà basat en la cura de la Terra i dels uns als altres*, suggereix fer un salt, com a part "d'un canvi en l'ambient polític actual, perquè moltes persones s'adonen que el futur depèn de la nostra capacitat per superar les divisions doloroses i unir-nos, i prendre el lideratge a favor dels que tradicionalment han estat més exclosos de la societat".

No defallir davant la negociació dels drets

La conversa es va fer el 9 de novembre, quan el país estava en ple xoc per la violència policial de l'1 d'octubre, els empresonaments dels líders de l'ANC i Òmnium i part del Govern de la Generalitat i la suspensió de l'autogovern a través de l'article 155. També era viu el cop de l'atemptat a la Rambla, a l'estiu. "Barcelona porta mesos sota situacions d'estrès duríssimes", va afirmar Colau sobre aquest conjunt de fets. I sobre l'actuació del Govern espanyol: "Estem en un estat d'excepció. A més d'intervenir, de reprimir gent

indefensa, és un escàndol que això s'estigui utilitzant per amenaçar el conjunt de l'estat; s'adreça un missatge a tota la població." Agafant, precisament, els arguments de Klein, va avisar: "Aquesta estratègia del xoc s'utilitza per a coses que van molt més enllà." Per a l'alcalde, el repte és "com hi fem front per defensar la nostra cohesió social", més enllà de les opinions sobre l'encaix o no de Catalunya dins d'Espanya. I Klein, fruit de la seva experiència estudiant societats enmig del xoc, hi posava el colofó, un consell: "És crucial no defallir en un moment en què es neguen els drets de les persones. Amb Trump tots els ulls estan sobre el seu espectacle. Rajoy ho exemplifica amb el seu propi espectacle."

Una cosa és clara. La mirada de Klein sempre és manté alerta: "Pot haver-hi una complaença sobre Trump. Però el que està passant a Europa és en molts aspectes més preocupant. Que jo sàpiga, Trump no ha tancat a la presó cap representant de cap govern estatal; vol construir un mur, però desenes de milers de persones no s'ofeguen a la costa dels Estats Units." Cal un salt per salvar tots els murs, encara que sembli difícil: "El xoc ens posa a prova, no sabem com evolucionaran les coses. Hi ha exemples de societats que fan coses increïbles quan es veuen posades a prova." ■

Text: Jordi Amat

Periodisme gris

Periodistes, malgrat tot. La dificultat d'informar sota el franquisme a Barcelona (1939-1966)

Autor: Jaume Fabre
Edita: Ajuntament de Barcelona
409 pàgines
Barcelona, 2017

D'uns anys ençà, un dels canvis més atractius de la historiografia de la cultura catalana ha estat el redescobriments de l'edat d'or del nostre periodisme. Ja siguin simposis o reedicions, antologies o exposicions, el millor periodisme escrit a la premsa catalana entre la Primera Guerra Mundial i la Guerra Civil espanyola ha entrat al cànon. Els motius d'aquesta reconsideració són múltiples: l'interès per la llengua viva que els autors van usar a cròniques i reportatges, la clarividència de les seves anàlisis polítiques o la llibertat amb la qual van contemplar la seva realitat més immediata. Però aquest món, que també corre el perill de ser idealitzat, es va esbotzar amb la victòria franquista, que el va convertir gairebé només en pols.

I a partir d'aleshores, què? Després d'un assassinat –el de Josep Maria Planes–, l'exili, la clausura de capçaleres i la imposició de la censura i un control autoritari de la professió i la informació, què? Un afusellat: Francisco Carrasco de la Rubia. Repressió, coerció i depuració. A finals de 1939 les

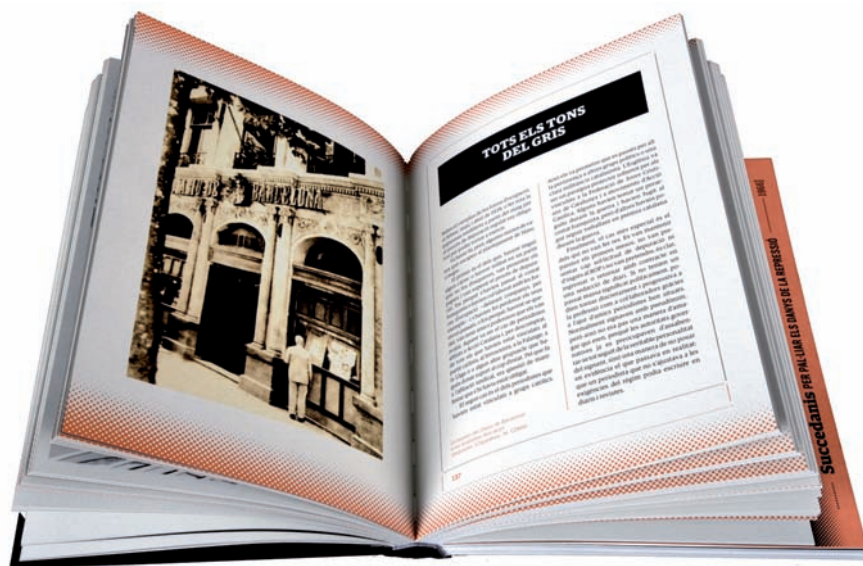
noves plantilles dels diaris estaven formades. Aquest nou món tèrbol, estret i submís, però a la fi el nou món del periodisme local, és aquell que Jaume Fabre (Barcelona, 1948) ha reconstruït a l'interessantíssima *Periodistes, malgrat tot*, una obra que és fruit d'una recerca de tota una vida, prologada per l'historiador Borja de Riquer i que està salpebrada amb alguns moments de confessió autobiogràfica del mateix autor.

Veterà professional de la premsa, Fabre és un dels periodistes que millor coneixen la seva ciutat. Va ser coautor amb el seu germà gran –Josep Maria Huertas Claveria– de la monografia clàssica sobre els barris, la seva tesi doctoral sobre la Barcelona de 1939 és esplèndida i va fer un paper determinant en la salvaguarda de la memòria del seu gremi (a través de la direcció de la revista *Capçalera* i sobretot amb l'estudi de 1996 *Periodistes uniformats: diaris barcelonins dels anys 40*). El seu nou llibre, que fuig de condemes morals (“no és fàcil jutjar les conductes humanes ni les seves conseqüències fora del context del moment en què les van adoptar”), torna al món periodístic de la postguerra.

Més que la condemna o reivindicació d'alguns personatges o l'anàlisi dels textos paradigmàtics (que en part es fa al final, explicant alguns temes que van servir com a succedanis per incrustar una catalanitat banal en pàgines impreses o ones radiofòniques), allò que Fabre sobretot explica de manera amena i metòdica és com la professió –periodistes, fotoperiodistes, ninotaires...– es va

rearticular en aquelles circumstàncies tan miserables. A través de desenes de breus biografies (de figures devorades per l'oblit, meselles o pintoresques, o de qui només ens sona el nom, com Sempronio, Manuel del Arco o María Luz Morales) i de la descripció de les associacions, legislacions o escoles de periodistes, traça un mapa d'un temps gris fet amb paraules i imatges –també amb imatges, hi insisteixo. Perquè un dels atractius de l'edició és la plasmació visual d'una recerca sistemàtica a l'hemeroteca, que permet certificar tot sovint que allò que era una llegenda urbana a les redaccions (val per a una aparent nota de societat menor) partia d'una realitat impresa un dia determinat.

Els fils que el llibre estira són múltiples. N'hi ha un que nua gairebé tota la reconstrucció. Fabre descobreix els lligams del nou periodisme precisament amb un temps passat situat als marges de l'edat d'or: el del personal de mitjans carques, lerrouxistes o conservadors, secundaris al món d'ahir, però que van ocupar els llocs de comandament quan el franquisme va crear la seva realitat que ho pretenia controlar tot. Potser allò més valuós de *Periodistes, malgrat tot* és descobrir com es va produir el relleu d'aquelles velles generacions i, a través d'algunes poques plataformes –potser *El Correo Catalán* més que cap altra–, es van crear les condicions per a l'aparició de l'edat de plata d'aquesta història: la dels joves compromesos a qui els tocava explicar la Transició. ■

Antonio Lajusticia

Text: **Francesc Ginabreda**

Històries dibuixades que creuen fronteres

Des de fa un temps, la literatura de no-ficció ja no només la integren les pàgines il·lustrades d'autors com Capote, Mailer, Carrère o Caparrós, sinó també les pàgines il·lustrades de les novel·les gràfiques, que han fet possible el binomi rigorós i socialment compromès format pel periodisme i el còmic. *Un regalo para Kushbu* és l'exemple més proper que tenim en el temps i l'espai d'aquesta hibridació de gèneres.

Un regalo para Kushbu

Diversos autors
Coedició: Astiberri Ediciones
i Ajuntament de Barcelona
Barcelona, 2017
131 pàgines

Una de les principals característiques de Barcelona és la seva condició cosmopolita, integradora i multicultural, que fa equilibris entre la recepció turística i l'acolliment migratori; entre l'oci i l'activitat econòmica, d'una banda, i la solidaritat i la responsabilitat social, de l'altra. La diversitat, però, presenta un repte complex que cal afrontar: promoure la igualtat de drets i oportunitats d'aquelles persones que arriben a casa nostra buscant un futur millor i que, només per la seva procedència o l'aspecte físic, molt fàcilment poden ser estigmatitzades.

Aquesta objectivació paternalista no fa altra cosa que reforçar la primera

pedra de l'engranatge de l'exclusió: el prejudici. En aquest aspecte, les eines d'inclusió social i laboral són un dels millors actius que els podem oferir, i afortunadament no només en tenim moltes, sinó que funcionen amb garanties gràcies al treball en xarxa i la col·laboració de les entitats i els organismes públics.

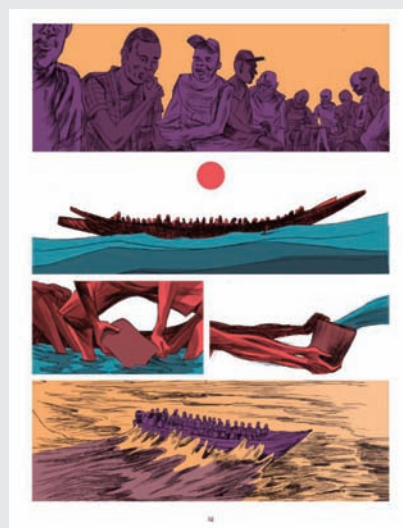
La fundació Mescladís n'és una, i treballa amb persones i associacions vinculades a l'activisme, l'educació, l'art i la cultura. Des del seu lloc de trobada, l'Espai Mescladís impulsa un projecte que genera els seus propis recursos a través de diverses iniciatives d'economia social i solidària, de formació i acompanyament en el mercat laboral a persones amb especials dificultats per accedir a un lloc de treball.

El mes de desembre passat aquest projecte es va fer una mica més gran gràcies a la publicació d'una novel·la gràfica insòlita: *Un regalo para*

Kushbu. Historias que cruzan fronteras, produïda per Mescladís i l'associació Al-liquindoi. Un llibre que ha acabat ajuntant nou vides a través de nou històries anònimes, tan semblants a les de tanta gent però tan poc escoltades.

És un exercici que fa més present la consciència col·lectiva que tots tenim el deure d'assumir, de compartir, perquè les seves històries podrien ser les nostres, perquè no fa tants anys van ser les dels nostres avis. No oblidar el passat i no ignorar el present; la memòria no ha de ser capritxosa. "Soc home, res del que és humà no m'és indiferent", deia el comediògraf llatí Terenci. *Un regalo para Kushbu* ens recorda exactament això: els protagonistes d'aquestes històries són persones reals, obligades a fugir del seu país, que arriben a un indret desconegut buscant una vida més fàcil, més justa, més humana.

La particularitat d'aquesta novel·la gràfica que creua fronteres, tant en

sentit figurat com literal, és que ha estat dibuixada a deu mans pels il·lustradors Tyto Alba, Cristina Bueno, Sagar Forniés, Miguel Gallardo, Martín López Lam, Andrea Lucio, Susanna Martín, Marcos Prior, Sonia Pulido i Manu Ripoll. També disposa de fotografies de Joan Tomás i d'un guió dissenyat per l'escriptor Gabi Martínez. El còmic, que neix del projecte Diálogos Invisibles, desenvolupa per Martín Habiague, Jessica Murray i Joan Tomás (presentat al DOCfield Barcelona), explica les peripecies d'aquestes nou persones i ens fa partícips de les seves misèries i esperances, de la seva lluita particular contra l'abús i la discriminació, la persecució i la guerra.

En una època condicionada per les migracions massives i els silencis també massius i generalitzats d'una gran part de països que es vanen de ser democràtics rere les seves fronteres, *Un regalo para Kushbu* es converteix en

un testimoni del suport i la solidaritat que han trobat els seus protagonistes per fer front a l'exclusió: Farida, provinent de l'Afganistan; Raju, de l'Índia; Basanta i Kushbu, del Nepal; Dilorra, de l'Uzbekistan; Ilyas, del Marroc; Bubakar, del Níger; Soli, de Nigèria; i Camilo, de Colòmbia. A la contracoberta del llibre, Elvira Lindo diu que "hem de posar rostre i nom als que busquen refugi" senzillament perquè "és una obligació moral". "Volem acollir" no sols ha de ser un crit, sinó una realitat.

Un regalo para Kushbu és un altre exemple de l'auge consolidat de la novel·la gràfica com a expressió literària en aquest segle, sobretot pel que fa a les històries amb un alt component de denúncia social basades en fets reals. Amb el referent icònic indiscutible de *Maus*, la crònica dibuixada i l'exercici de memòria històrica que l'acompanya s'han convertit en una altra manera de representar la no-ficció periodística.

Atisberri, juntament amb Norma, Sinsentido i Planeta Còmic, és una de les editorials capdavanteres en la publicació d'obres d'aquest gènere, en el qual sobresurten autors com Joe Sacco, Guy Delisle, Marjane Satrapi, Rutu Modan o el valencià Paco Roca. *Un regalo para Kushbu* segueix la línia de *Los vagabundos de la chatarra* (2015), el còmic escrit per Jorge Carrión i il·lustrat per Sagar Forniés que ens brinda l'oportunitat de passejar per la Barcelona de *Ciutat morta* a través del periodisme gràfic.

Però Barcelona no és només la reflectida a *Ciutat morta*; és també la ciutat refugi que des de fa tants anys ha demostrat les seves virtuts democràtiques i integradores. El compromís social i cultural de Mescladís continua donant sentit a una percepció que, a desgrat de les injustícies, continua més viva que mai. ■

Text: Kiko Amat

Un taxi anomenat excés

Taxi

Autor: Carlos Zanón
Ediciones Salamandra
Barcelona, 2017
364 pàgines

Taxi és la quarta novel·la de Carlos Zanón. Amb ella ha complert una de les obligacions fonamentals de tot autor: endinsar-se en l'inexplorat. Zanón era més aviat un escriptor prudent; les seves novel·les eren discretes, perceptives, normals només en aparença. El seu gènere era (nominalment) la novel·la negra, que narrava en una Barcelona proletària sense els habituals clixés del gènere. L'estil era esquelètic però gens derivatiu. Mirava d'evitar fer rots, rapejar o cridar. Lliurava el que s'esperava d'ell.

Amb *Taxi* tot això ha canviat. Es tracta d'un animal poc comú: la bona novel·la excessiva. En literatura, per norma general, l'excés no convé. La contenció i el vigor ho són tot. Zanón ha ignorat aquesta recepta. Ha esdevingut estrident, incontinent, desmesurat. Fins i tot lasciu. *Taxi* crida, remuga, cantusseja la Velvet, encadena cites i metàfores, s'autocompadeix i opina d'allò més.

La veu de Sandino, l'adúlter i errant taxista, danyat però noble, que condueix el seu taxi esquivant malfactors i enamorant-se de MILFs esnobs, peripatètic com Ulisses, narcisista com Jagger, grandiloqüent com Marinetti... La seva veu, doncs, borbolla incessant com la verbositat d'un cocainòman a les cinc del matí. Al caire del plor. Amb un rampell.

Tal exuberància seria desaconsellable a la majoria de novel·les i, tanmateix, Zanón manté la seva fora de perill. Com? És fàcil: sent molt bo i tenint molt a dir. Sandino remena els malucs com una popstar prosopopeica, però l'escriptura posseeix la profunditat, el bagatge i la consistència d'un vell iceberg àrtic. *Taxi* és ple d'ornament, d'acord, però no és delictes, ja que els fonaments són sòlids. És com una cançó del "mur de so" de Phil Spector: sobren violins i arpes, però a sota hi ha excel·lència. A *Taxi*, la decoració no amaga la manca d'energia o idees. Un llampant abric de proxeneta damunt d'un bonic vestit a mida.

Harry Crews deia que en literatura el talent no va pas malament, però que el que importa és el coratge. A Zanón n'hi sobra. Parla de pares i fills i àvies, d'Horta i el Guinardó, de la burgesia ("la belleza y el éxito como normas y no como excepciones al feísmo de [...] su barrio y su gente") o de "la parte baja de la clase media" ("jamás iniciaron o evitaron guerras, pero han ido a todas y han perdido la mayoría y se han pasado de bando a la primera ocasión para comer caliente en casi todas. Ni épica ni galones"). Així que clava l'aixada a la

seva zona i el seu llinatge, el seu talent brolla com un guèiser: "Recuerda cuando de chaval subía con sus colegas a este mismo cementerio. Cuando se dejaban caer a la cola del grupo María José y él para besarse entre las tumbas, magrearse, las manos bajo aquellos jerséis a veces hechos por abuelas o comprados en Marga en un tres por dos. Ese aroma a acné, cigarrillos, sexo y colonia de bebé, llevado y traído por una brisa como aquella, salada, espesa, de un estío que nunca era como uno imaginaba, dentro de una ciudad que no parecía haberlos tenido jamás may en cuenta ni a ellos ni a sus padres." És el millor Zanón.

I què en fem dels elements, diguem-ne, esvalotats, de la novel·la? Acceptar-los, em sembla. *Taxi* és un contracte. Com llegir els surrealistes: accedeixes a topiar amb rellotges tous i unicorns priàpics. A *Taxi* acceptes la bretolada, el flirteig, el rockisme i els raptés lírics, perquè estan inclosos en el paquet. Altres autors magnífics tenen estils protuberants, totalitaris (fins i tot, a estones, molestos): David Gates, Mark Richard, el Céline de *Mort a crèdit...* Carlos Zanón és així, avui. Ha escrit un llibre imperfecte, molt seu, que funciona i reverbera i emociona malgrat els acoblaments. *Taxi*, de fet, s'assembla al *Sandinista!* de The Clash que l'inspira: voldries que l'haguessin deixat en doble àlbum, no triple; que n'haguessin eliminat el que sobrava. Però, d'altra banda, aplaudeixes la gosadia, la curiositat, l'aventura; el goig i el pathos i la ràbia que desprèn. I quan l'acabes, es queda amb tu. Potser per sempre. ■

Vicente Zambrano

El districte subterrani

Al subsòl de l'Eixample hi ha els mateixos carrers que a la superfície, tot i que molt més estrets, i s'hi reflecteixen la vida exterior i la de les cases.

Idefons Cerdà va escriure que el clavegueram de la ciutat s'assembla al sistema arterial d'algun ésser misteriós de dimensions colossals. La frase resumeix molt bé la doble visió que tots solem tenir quan pensem en el clavegueram: d'una banda, una imatge mítica que ens remet a Jean Valjean recorrent les clavegueres de París, el Fantasma de l'Òpera vogant en la foscor cap a la seva illa subterrània o la persecució al subsol de Viena a la pel·lícula *El tercer home*; de l'altra, una visió pragmàtica i higienista que ens fa imaginar el subsol com un endreçat mecanisme hidràulic de la mida d'una ciutat, mancat de qualsevol tipus d'al·licient aventurer. Com acostuma a succeir, la realitat es troba a mig camí entre aquestes dues visions extremes.

Un descens a les clavegueres comença amb un grapat de sensacions auditives i olfactives que no esperem i que ens sorprendran. El so, d'entrada, canvia d'una manera tan radical que desconcerta: les galeries són fetes de seccions de formigó que les aïllen de l'exterior i això fa que, quan baixem per un pou de registre, en el mateix moment que les nostres oïdes es col·loquen per sota del nivell del carrer, els sorolls del trànsit desapareguin completament i quedem com aïllats en un món poblat per sons d'aigua corrent i vibracions de combois de metro que corren uns carrers més enllà. En segon lloc, és l'olor la que ve a sorprendre'ns: mineral, àcida, com de cisterna antiga, no necessàriament desagradable i que no és de cap manera la que podíem imaginar.

Al subsol de l'Eixample, que és el que he pogut conèixer, hi ha els mateixos carrers que a la superfície, tot i que molt més estrets. Tenen un canal central, és clar, anomenat cubeta, i vorera a un costat o als dos –les banquetes–, i hi arriben els petits claveguerons, els tubs per on desaigüen els edificis, i els túnels laterals –molt més grans–, que porten fins a sota dels embornals de les voreres, prou amples perquè passi una persona per facilitar-ne la neteja. A les cantonades, per cert, hi ha els noms dels carrers, lletres negres sobre rajoles blanques.

La vida del carrer i la de les cases es reflecteixen al subsol: si una rentadora, en un pis, comença a esbandir la roba, aquell tram de claveguera s'omple d'aigua sabonosa, i a primera hora del matí no és prudent baixar, perquè els veïns es lleven, es dutxen, i el nivell de l'aigua pot arribar a pujar molt en pocs minuts. I, parlant del nivell de l'aigua, la majoria dels veïns de l'Eixample no sospiten que la Diagonal

Oriol Malet

és un riu impetuós que recull les aigües dels torrents de Collserola i que arriba al seu cabal màxim a la cruïlla amb el passeig de Sant Joan, sota el monument a Verdaguier, on part del corrent es desvia cap a dipòsits de contenció que permetran d'aprofitar l'aigua per al reg. Al fons del pou per on cau aquesta aigua, un indret de difícil accés i perillós, els operaris de manteniment van trobar un dia uns desconcertants grafitis, tan desconcertants com aquella bicicleta que van trobar un altre dia aparcada en una banquetta d'un altre carrer del barri.

Els veïns tampoc no sospiten que els corrents de les clavegueres es precipiten en cascades esglaonades en arribar al carrer d'Aragó, ja que el clavegueram ha de superar per sota la línia de tren que hi discorre, hereva de l'antiga rasa ferroviària. Allà, el soroll de la cascada es barreja amb el del riu de la Diagonal i s'hi afegeix de tant en tant l'estrèpit del tren que passa a pocs metres.

El clavegueram, a més, recorda a la ciutat la seva geografia perduda: la xarxa ha de seguir per força les conques fluvials de la plana i, així, la configuració del subsol manté la memòria d'aquells set turons damunt dels quals està bastida la ciutat i que avui, perduts sota carrers i edificis, potser tan sols els folkloristes recorden: el mont Tàber, el mont Carmel i la Creueta del Coll, i els turons de la Rovira, del Putxet, de Monterols i de la Peira. ■

La arquitecta Itziar González, que dirige el equipo ganador de un concurso de ideas para la Rambla, protagoniza la entrevista de este número. En la página de la izquierda y en el centro, dos proyectos de reforma de la plaza de Catalunya: el de Pere Falqués de 1891 y el trabajo de final de carrera de Pau Bajet, alumno de la Escuela de Arquitectura, fechado en 2013.

La imaginación ciudadana

“Tu vares fer-te per mans precipitades, / en profundes, nebuloses centúries” [“Tú te hiciste por manos precipitadas, / en profundas, nebulosas centurias”], dice Joan Perucho en su *Oda a Barcelona*. Sí, las ciudades se construyen con la precipitación que dicta la necesidad, pero también con el orden que requiere la convivencia. La ciudad de Barcelona se ha construido sobre una orografía montuosa, con faldas y rellanos, túneles y puentes, ora encaramándose a la montaña, ora bajando al mar. Una ciudad de palacios y barracas.

Una ciudad es la suma de aciertos sedimentados y de errores impacientes, y también todo lo que ha renunciado a ser. Carme Grandas ha recogido en *La Barcelona desestimada* proyectos que por razones financieras, políticas o de cambio de modas quedaron en un cajón. ¿Se imaginan que hubiera prosperado la idea de Rubió i Tudurí de trasladar el zoo al Park Güell? ¿O que hoy la Rambla tuviera un collar de quioscos diseñados por Gaudí? A su vez, la Escola d'Arquitectura de Barcelona ha mirado hacia atrás y ha recopilado los mejores trabajos de final de carrera de los últimos cincuenta años. Aquí también la Barcelona imaginada por los alumnos sirve para reflexionar sobre su devenir real. La historia de Barcelona es también la de sus remordimientos y dudas, la de sus proyectos imaginados y no aplicados.

La tarea de políticos y urbanistas es detectar las patologías urbanas y ponerles remedio. Dicho de otro modo, detectar las lacras que se han enquistado en los chakras de la ciudad, aquellos puntos de concentración de energía y movimiento que hacen que fluya. El caso de la plaza de Les Glòries, convertida en los años sesenta del siglo pasado en un nudo viario de cuatro ramales, es un ejemplo paradigmático de patología urbana, que consistió en supeditar las personas a los coches. La urbanización de Diagonal Mar ha puesto en evidencia que estábamos sacrificando un punto neurálgico del movimiento ciudadano en beneficio de la movilidad de los vehículos. De chakra a lacra.

Esta distinción entre movimiento y movilidad es uno de los pilares del proyecto de remodelación de la Rambla que impulsa el colectivo Km_zero, liderado por Itziar González. Exconcejala de Ciutat Vella, arquitecta y terapeuta urbana, González explica en la entrevista que abre este número que hay que rescatar la Rambla tanto del monocultivo turístico como de la inercia desencantadora. El proyecto de Km_zero tiene la vocación de convertirse en un laboratorio de participación que podría inaugurar una nueva relación entre la ciudadanía y la Administración. González tiene muy claro que gestionar la ciudad no es lo mismo que hacer ciudad, que es siempre la manifestación de la expresión colectiva. Para propiciar esta dinamización comunitaria es imprescindible una innovación en la gobernanza que pide unas nuevas reglas del juego y un nuevo lenguaje.

A los que han oído tantas veces la palabra “empoderamiento” sin entender muy bien su significado, he aquí un ejemplo concreto. La remodelación de la Rambla es una oportunidad para hacer, a pequeña escala, un ejercicio de terapia administrativa que convenza a la ciudadanía de que tiene mucho que decir y algo que hacer para mejorar su entorno de una manera no defensiva. Km_zero propone un método horizontal, que tenga en cuenta tanto la opinión de las partes implicadas (vecinos, entidades, empresarios, etc.) como la observación de los técnicos. Es imposible refundar la Rambla sin la cooperación de todos los sectores, pero tampoco sin unos valores irrenunciables: la transparencia, la finura y la proximidad de la Administración, y sobre todo la urbanidad en el sentido más primigenio de la palabra, que en este caso quiere decir protección del arbolado, fomento del movimiento por encima de la movilidad, recuperación de la condición marítima y de los nodos (o chakras) que componen el paseo e integración de los barceloneses en su rico tejido cultural, sin olvidar a los turistas que han traído la luz de otros soles y que una tarde de agosto murieron atropellados. ■

Barcelona Metròpolis

Entrevista: **Andreu Barnils** Fotos: **Pere Virgili**

Itziar González:

“Rescatar la Rambla es irrenunciable”

La ciudad parecía haber perdido para siempre su paseo por excelencia, o por lo menos así lo pensaban muchas personas. El equipo Km_zero ganó un concurso de ideas para mejorar la Rambla con un proyecto que quiere que sea catalizador de las esperanzas colectivas en su renacimiento.

La Rambla –o Les Rambles, como prefieren llamar al paseo para destacar su multiplicidad y diversidad, y a la vez respetar la denominación tradicional y aún más extendida– se repensará gracias al equipo Km_zero, que ganó el concurso para la mejora integral de esta importantísima vía barcelonesa. La arquitecta Itziar González (1967), exconcejala del Ayuntamiento y vecina de Ciutat Vella, lidera el proyecto, que detalla en esta entrevista. Nos recibe en uno de los bajos del Palau de la Virreina, donde trabaja en equipo desde hace semanas y donde todos los vecinos son bienvenidos a colaborar. En las páginas que siguen nos habla de los cambios que prevé en el paseo y del método horizontal que quiere emplear para conseguir que participen todos cuantos lo deseen. Dentro de un año las líneas maestras deberían estar decididas y podrían empezarse las obras.

Empecemos por los árboles, los magníficos árboles.

El elemento natural del arbolado es esencial. Los árboles están muy cerca unos de otros y, por lo tanto, han tomado mucha altura para buscar la luz. Desde los balcones, pues, puedes ver el paseo, porque las copas no tapan su visión. Tenemos la intuición de que el árbol, como presencia, como generador de ambiente, deberíamos aproximarlos a los espacios de estancia. Ahora hablo como vecina: es una lástima estar flanqueada de árboles sin poder disfrutar de ellos. Disponemos ya de informes muy específicos sobre el estado del arbolado, pero esta información no ha salido de los despachos. Queremos que nuestro interlocutor especializado en arbolado, Josep Selga, biólogo y técnico, la recopile, la valore y la comparta con todo el mundo. Y se validará, o no.

Objetivo: huir del monocultivo turístico.

Cuando decimos huir del monocultivo, lo decimos como reto general: no podemos especializar tanto nuestra ciudad. No puede haber partes de la ciudad de uso exclusivo para un solo colectivo. Y ahora, sobre todo después del atentado, la Rambla está en el corazón de los barceloneses. El motivo que la gente da para no venir es precisamente que encuentran la Rambla demasiado especializada en consumo turístico. Nuestro reto es hacer que los barceloneses reconecten con la idea de que la Rambla es el lugar de más expresión colectiva de la ciudad, escenario de manifestaciones y revueltas, dotado de un patrimonio arquitectónico impresionante y espacio central entre dos barrios intensos, el Raval y el Gòtic. Todo ello convierte en irrenunciable el objetivo de rescatar el paseo para volver a llevar en él vida activa como barceloneses.

Objetivo: hacer visible el circuito económico y redistribuir beneficios. No sé si será fácil.

No sabemos con suficiente profundidad qué pasa en Les Rambles. Estamos instalados en una serie de tópicos: hay muchos turistas, los restaurantes no son muy buenos. Hay demasiados comentarios negativos contra la Rambla y este equipo tiene claro que la mejor manera de neutralizar la negatividad es con un ejercicio de objetividad. No conocemos demasiado el circuito económico que se crea aquí. Ignoramos la actividad real que genera, qué riqueza produce. Los restaurantes, ¿compran en la Boqueria? Este dispositivo tan

brutal y único de hacer ciudad que es la Rambla, ¿cómo retroalimenta dinámicas económicas para el resto de la ciudad? Un técnico nuestro, Ernest Canyada, es experto en análisis de la situación laboral en el mundo del turismo. Para generar este debate colectivo podríamos conseguir todas las informaciones y ordenarlas, ponerlas sobre la mesa. Creemos que es la mejor manera de combatir la negatividad. Quien se crea que hablando mal de la Rambla ayuda a cambiarla, se equivoca.

¿En el circuito económico se incluiría el alquiler de los pisos?

En el paseo se plantaron plátanos para que las raíces aguantasen la tierra cuando había riadas. El hecho lineal de los árboles lo marca. Pues de la misma manera, el vecino, la masa vecinal, garantizará que haya una dinamización comunitaria. Veamos, por ejemplo: ¿qué pasa con la avenida Portal de l'Àngel? La normativa impedía abrir grandes almacenes si encima había vecinos. ¿Pero, en cambio, qué ha pasado? Lo recuerdo de cuando era concejala: de una forma extraña fueron desapareciendo esos vecinos. Hablo de ello en mi libro *Per no perdre peu* [Para no perder pie], que actualiza el *Barcelona, pam a pam* [Barcelona, palmo a palmo] de Alexandre Cirici. Ahora, de noche, el Portal de l'Àngel es un espacio desolado. Y nosotros no queremos que eso le pase también a la Rambla.

¿Cuántos vecinos tiene la Rambla?

Nos consta que viven ciento veinte.

¿Cómo dice? ¿Solo ciento veinte?!

Empadronados hay más. Pero contabilizados por SOS Rambles hay muy pocos. Todos estos datos se tienen que comprobar. Ahora nos sentimos como unos intermediarios privilegiados. Esta tarea, la visibilización de datos, también es tarea nuestra. Esteve Boix, uno de nuestros colaboradores, se dedica precisamente a eso.

Hablan de tratar de manera sutil los temas de seguridad. ¿El artículo 155 les ha afectado? ¿Tendrán que comerse los bolardos?

Ciertamente hay medidas que nos afectarán en el trabajo. Ahora, el reto de Km_zero es encontrar un modo no defensivo de proteger la Rambla. Estamos totalmente en contra de hacer del paseo un recinto cerrado.

Vayamos al inicio. En la plaza de Catalunya hay un problema geológico.

Sí, hay un problema de topografía. En la zona de la plaza de Catalunya existe lo que se denomina un talón geológico. Entre el llano de Barcelona y Ciutat Vella se registra un desnivel. Se ve muy claramente en las calles Estruch y de las Moles, en las conexiones respectivas con Fontanella, que son muy empinadas. Nuestro objetivo es, tal como decía, garantizar y facilitar el movimiento de las personas.

¿La Rambla lleva a Colom? No queda claro.

El final más bonito de Les Rambles son las Golondrinas. Déjame dedicar un guiño a los compañeros de las Golondrinas, que son miembros de la junta de los Amics de la Rambla

Itziar González revisando aspectos del proyecto de mejora con miembros de su equipo, en los bajos del Palau de la Virreina. En la página siguiente, foto de grupo de Km_zero en la Rambla.

y que siempre han estado muy comprometidos con el paseo. Les Rambles llevan al frente marítimo, y su continuidad no se consigue en la Rambla de Mar, que va al Maremàgnum, sino bordeando el paseo de Colom mirando hacia el mar...

En el frente marítimo hay una serie de edificios militares. ¿Se los podría quedar la ciudad para darles un uso diferente?

Es una idea: destinar estos edificios a usos colectivos y culturales. Podríamos poner bibliotecas. Tenemos también el Gobierno Civil, Correos. En cualquier caso, está claro que la Rambla reconecta con un paseo marítimo, y en consecuencia ha de ser capaz de recoger la condición marítima de Barcelona para rescatarla del mercantilismo de un puerto que vuelve a dar la espalda a la ciudad.

¿Cuántos edificios singulares tiene la Rambla?

Hay más de treinta edificios catalogados individualmente: la Antigua Fundición de Cañones, la Casa March, el teatro Principal, la Casa Xuriguera, la Casa Fradera, el Gran Teatre del Liceu, el Palau de la Virreina, la casa dels Paraigües... Desde el punto de vista del paisaje urbano es un conjunto que hay que proteger y potenciar como espacio cultural y medioambiental. Podemos descubrir muchas anécdotas en los esgrafiados que se hacían en las fachadas con el fin de ocultar las composturas de las fincas originales. Aquí mismo, delante del Palau de la Virreina, hay un esgrafiado con unos angelitos que miran hacia abajo y dicen: “Ya somos cuatro”. ¡Ya somos cuatro plantas!

¡Muy curioso!

¿En qué otro lugar de Cataluña encuentras una concentra-

ción de equipamientos tal para actividades relacionadas con la cultura? Empezando por el propio Institut de Cultura de Barcelona, en la Virreina, hasta varios teatros, hoteles donde se han alojado personajes relevantes de la historia contemporánea –como el Continental, el Quatre Nacions o el Lloret–, sedes de entidades culturales, establecimientos comerciales como la Casa Beethoven, etc. Estamos haciendo una cartografía de todos los equipamientos relacionados con la cultura, la ciencia y la técnica. La idea de la Rambla como espacio cultural es fundamental. En este sentido, entre otras iniciativas, consideramos la preparación de una estrategia para realizar una programación conjunta.

Un dilema clásico: los coches, ¿se quitarán o no?

Ahora se está debatiendo el plan de movilidad de Ciutat Vella y tenemos que encajar la propuesta más coherente con las estrategias generales. Ahora bien, nuestro técnico en movilidad, Ole Thorson, prefiere que hablemos de “movimiento”, el movimiento de las personas. Y acabaremos decidiendo entre todos cómo se tiene que configurar la presencia de los coches. Hay cuestiones importantes a considerar, vinculadas a la logística y al transporte público.

Y ahora una cuestión de método: ¿cómo se consigue que la gente coopere?

Unos meses atrás se presentaba el libro *Vorerres, la memòria subtil* [Aceras, la memoria sutil], de Frederic Perers, publicado por el Ayuntamiento de Barcelona, sobre las losetas con letras de las calles. Por la misma época apareció *Escofet, símbol industrial de Barcelona. Arts, disseny i arquitectura en la creació de valor* [Escofet, símbolo industrial de Barcelona. Artes, diseño y arquitectura en la creación de valor], de Emilio Farré-Escofet, publicado por Angle Editorial. En un mismo mes se presentaron dos reflexiones de cómo se urbaniza la ciudad, y ambas demuestran que hubo un momento en que la iniciativa industrial reconocía la oportunidad de contribuir al interés general mediante la mejora urbana. Inicialmente el Ayuntamiento hacía pagar a los propietarios el gasto de poner aceras ante las fincas, pero poco a poco se hizo cargo del coste de toda la urbanización de la ciudad. Y aquí es donde Frederic Perers detecta cómo la maquinaria burocrática de la Administración a menudo se vuelve ciega.

Cuando llegaron los ayuntamientos democráticos y se actualizó el nomenclátor de las calles, se modificaron las placas de las fachadas pero no se tocaron los nombres en la pavimentación de las aceras, y así, por ejemplo, encontrabas en una fachada una placa con el nombre “Diagonal” pero en la acera se leía “Avenida Generalísimo Franco”. *Vorerres* recoge una de las acciones artísticas de Perers, en que rescata algunas viejas losetas y las recompone para escribir el lema “Las calles serán siempre nuestras”. Este es precisamente el espíritu del trabajo de Km_zero. Queremos devolver a la Administración una finura y una proximidad que la burocracia a menudo no le permite. La cuestión es repartir roles. Yo siempre hablo de la terapia administrativa; la Administración necesita terapia. Y necesita ponerse en la piel de los otros agentes. Y no acumular tanto poder de decisión. Porque gestionar ciudad no es lo mismo que hacer ciudad. Hay una gran diferencia.

Km_zero dispone de sociólogos, arquitectos, urbanistas. Un equipo multidisciplinario.

El concurso de ideas para la mejora de la Rambla ya pedía la creación de un equipo interdisciplinario. Querían sociólogos, economistas, arquitectos, ingenieros, ambientólogos, etc. Hemos invitado a personas que ya llevan tiempo trabajando en Ciutat Vella y la conocen bien. Por ejemplo, el equipo Ekona de Iolanda Fresnillo, Sergi Cutillas, Pablo Cotarelo e Itziar Giménez, que ha elaborado el plan Queda't [Quédate] de Ciutat Vella. O Paul B. Preciado, que colaboró con el MACBA como director de sus programas públicos y hace tiempo que trabaja sobre la función de la cultura como creadora de espacio público. Yo misma fui concejala de Ciutat Vella y vivo a veinte metros de La Rambla. Olga Tarrasó, por su parte, es coautora de la urbanización de los paseos de los muelles Barcelona y de la Barceloneta, y el estudio de Lola Domènech ha firmado la recuperación del espacio de la fuente de Carmen Amaya en la Barceloneta y la remodelación del paseo de Sant Joan.

¿Les Rambles o La Rambla?

En la memoria popular el nombre del paseo se ha fijado en plural, Les Rambles. Pero para la Administración es la Rambla. Nosotros hemos elegido llamarlo Les Rambles porque son muchas y diversas. Están las ramblas que quieren unos, y las que quieren otros. Por último, a partir de nuestro análisis vimos que la Rambla es un fuera muralla y que en las puertas se generaban espacios, plazas. La Rambla dels Estudis, la de les Flors, etcétera. Eran Les Rambles: ámbitos espacialmente centrados en ellos mismos que se encadenaban. Nuestra idea, nuestra intuición, es que haya una concatenación de ramblas, como una especie de ágoras, que nos permita huir del pasillo central actual dedicado casi exclusivamente al consumo turístico.

Proporcionen internet gratis en la Rambla y verán cómo se llena de vecinos.

No basta con este tipo de estas cosas. Es el caso del establecimiento Apple de la plaza de Catalunya, que atrae a un montón de gente porque hay un buen wifi en la acera. El otro día, en la presentación que la concejala Gala Pin hizo a los vecinos y entidades de nuestro equipo Km_zero, ¡un hombre reivindicó centros de día para personas mayores y guarderías! Nosotros creemos que, si estudias bien cuáles son las rutas escolares, los espacios de juego, los lugares más acogedores para sentarse, aumentan las posibilidades de que los vecinos quieran volver. Si además llevas a cabo programaciones culturales, sin duda volverán.

¿Rehabilitación o gran obra? ¿Resituar o hacer algo nuevo?

Nuestra mirada es integral y a la vez respetuosa con el entorno patrimonial existente. Si tenemos que trabajar en el subsuelo con el fin de mejorar las condiciones de los plátanos, se hace. Hay túneles y refugios bajo la cota de calle que debemos tener en cuenta. También nos centraremos en el estudio de las viviendas y de las condiciones de las fincas, especialmente las de propiedad pública. Los vecinos que pidieron que nos presentáramos al concurso auditarán nuestro trabajo y vigilarán que al final de todo el proceso no haya

Km_zero

mejoras solo en la calle, sino también, por ejemplo, el ascensor que desde hace tanto tiempo reclamaban.

¿El gran peligro y la gran esperanza del proyecto?

La gran esperanza es que por fin seamos capaces de hacer cosas juntos, vecinos, Administración y técnicos expertos, para demostrar que es posible reconducir las actuales dinámicas de la Rambla. ¡Demasiada gente la había dado por perdida! Y vemos este proyecto como una oportunidad de hacer real una esperanza colectiva, para vencer una inercia desencantadora. Ahora es un espacio de unidad. Es responsabilidad del equipo no decepcionar esta ilusión. El gran obstáculo será la existencia de personas con una visión privativa de lo que se tiene que hacer, que no acepten las reglas del juego cooperativo. Queremos que todo el proceso sea transparente y público, para que las tomas de decisión sean colectivas y se puedan argumentar. Reivindicamos una planificación dinámica que se adapte a los retos siempre nuevos y cambiantes que surgen en un epicentro de la globalidad como son Les Rambles.

¿Se lo toma como un reto personal?

El encargo es de un año; precisamente aún le debía un año de trabajo al distrito de Ciutat Vella, porque dimité como concejala al tercero. ¡De modo que habré cumplido mi compromiso de trabajar cuatro años por Barcelona! Se puede decir que se acaba un ciclo. Al cabo de poco de empezar el mandato, coincidiendo con las fiestas del Roser, hice pública mi propuesta de iniciar los trabajos para una intervención integral en Les Rambles. Era el 28 de septiembre de 2007, y mira: diez años después parece que podré ayudar a que se haga realidad... ■

DOSIER

Marc Pallarès

Las comunidades extranjeras en Barcelona

El pasado otoño el politólogo búlgaro Ivan Krastev explicaba en una conferencia en el Centro de Cultura Contemporánea de Barcelona (CCCB) que los países de Europa en los que la xenofobia es más acentuada no son precisamente aquellos que han recibido el contingente más numeroso de refugiados. Al contrario, la animadversión a los extranjeros que ha despertado el éxodo sirio es mucho más acusada en aquellas zonas de Europa que han perdido más población en los últimos veinticinco años. “La gente que se va de su país devalúa y desprestigia su lugar de origen. Los que se quedan a menudo se consideran perdedores y viven con el sentimiento de que ya no entienden el lugar en el que viven”, observa Krastev.

Barcelona es, sintomáticamente, una de las ciudades de Europa se han mostrado que más receptivas ante el drama de los refugiados y a la vez uno de los polos de atracción de inmigración del sur de Europa. El crisol de comunidades extranjeras de todo el mundo que viven hoy en Barcelona es más grande y más diverso que nunca. En este dossier hemos dedicado un espacio a investigar, por un lado, cómo viven las comunidades más numerosas de extranjeros: italianos, chinos, marroquíes, pakistaníes y latinoamericanos, y, por otro, recogemos cómo se han hecho más visibles nacionalidades hasta ahora poco representadas como los bengalíes, los armenios o los hondureños.

Entreno del Sant Andreu Cricket Club en el campo de béisbol Pérez de Rozas, de Montjuïc, en una imagen tomada en 2016, con el capitán Sajid al fondo. Este es uno de los equipos de críquet formado por jóvenes pakistaníes y que recibe apoyo del Ayuntamiento.

Texto: **Bernat Puigtobella** Director de *Barcelona Metròpolis* Fotos: **Pere Virgili**

Ciudad abierta

Barcelona acoge hoy a más población extranjera que de otras zonas de España. La globalización ha alterado la fisonomía demográfica de una ciudad que ha sido polo de atracción de migraciones de todo el mundo en este cambio de siglo.

“Tenemos la suerte de que hemos sido receptores de la inmigración extranjera desde hace relativamente poco tiempo, si nos comparamos con Londres o París, dos ciudades con un pasado colonial que se encuentran con grandes dificultades aún hoy para gestionar la diversidad”, nos dice Lola López, comisionada de Inmigración en el Ayuntamiento de Barcelona. Si en Francia se optó por la asimilación de los foráneos, en Inglaterra, en cambio, se apostó por el multiculturalismo. Los años han demostrado que ni una receta ni la otra han evitado la segregación ni han garantizado la cohesión social.

El Ayuntamiento de Barcelona ha apostado desde hace más de diez años por la interculturalidad. El Plan Barcelona Interculturalidad ha sido un eje indiscutido de la política municipal en la última década. “Hemos de evitar los errores de otros modelos –insiste Lola López–. Lo primero de todo es no entender la interculturalidad como un modelo cerrado,

sino como un proceso. El modelo está en construcción y hay que invitar a la ciudadanía a participar en él. No hacemos políticas interculturales sino acciones con perspectiva intercultural. Es un modelo tan abierto que por el camino podemos decidir abandonarlo.”

La primera premisa de la interculturalidad es no excluir la opción multicultural ni la asimilación. “Quien quiera asimilarse a la cultura autóctona, debería poder hacerlo. Tampoco pondremos trabas a la convivencia multicultural. Si una comunidad opta por vivir más cerrada en su espacio, siempre dentro de un contexto compartido, hay que respetarlo, porque es una tendencia natural que todos tenemos cuando migramos”, sostiene López.

Tres niveles de la interculturalidad

La interculturalidad se despliega en tres niveles. En primer lugar, hay que garantizar la igualdad de derechos y la equi-

Dos bolivianas en la plaza de Catalunya durante las fiestas de La Mercè de 2017.

dad en el acceso a las oportunidades. Este primer valor es elemental y sería compartido por el modelo asimilacionista francés y el multiculturalista británico. El segundo requisito para construir una dinámica intercultural es el reconocimiento de la diversidad cultural y religiosa como una riqueza.

Y por último, el tercer escalón de la interculturalidad pide la interacción y el diálogo, con el fin de que todas las comunidades puedan hacer sus aportaciones a la construcción de la ciudad sin renunciar a ser quienes son. “El diálogo pide el reconocimiento del otro como igual. La interculturalidad no es fácil, tiene muchas zonas de conflicto –valora López–. Tenemos que estar permanentemente construyendo este diálogo, reconociendo el valor de la diversidad. Aún no nos hemos dado cuenta, por ejemplo, de que los colombianos, con el bagaje bélico que acarrean, nos pueden dar a conocer nuevas herramientas para la resolución de conflictos. O que podemos aprender estrategias comunitarias de supervivencia de los recién llegados del África subsahariana, un colectivo que no regresó a sus países de origen a raíz de la crisis económica de 2008, porque la supo soportar mejor que otros”, remata la comisionada de Inmigración.

Barcelona es un campo abonado para la relación intercultural. La celebración del Año Nuevo chino, que tiene lugar en el barrio del Fort Pienc con un desfile, incorpora dragones, *castellers* y diablos. El Ayuntamiento se ha implicado facilitando su celebración. “Ofreces a la comunidad china la posibilidad de celebrar algo propio, de manera real, y ellos a su vez se abren a incorporar ingredientes del país que les acoge. Se crea así un sentimiento de pertenencia en las dos direcciones. La ciudad se apropia de una celebración

tradicional de una comunidad que se injerta de elementos autóctonos”.

Otro ejemplo exitoso de interculturalidad se ha vivido en la comunidad pakistaní, que ha visto cómo sus jóvenes han empezado a jugar a críquet en diferentes espacios de la ciudad hasta llegar a crear el Poble-sec Cricket Club o el Sant Andreu Cricket Club, entre otros. El Ayuntamiento ha facilitado espacios a estos jóvenes y ha puesto en marcha un programa de formación para monitores deportivos con el objeto de enseñarles a jugar a críquet. La mayoría de estos monitores son también pakistaníes que ven cómo se les reconoce una capacidad y se les respeta por el trabajo que realizan. Así, los niños pakistaníes encuentran en estos monitores una figura en positivo que les sirve para reafirmar su comunidad. El Ayuntamiento, por su parte, ha promovido un equipo femenino de este deporte, al que se han incorporado también chicas de origen marroquí y sudamericano. El resultado es que también cambia la mirada de los demás hacia los paquistaníes, pues se produce un reconocimiento de sus capacidades. Con este programa se abarcan todas las fases de la interculturalidad, ya que, aparte de garantizar los derechos ciudadanos y la igualdad, se pone en valor la diversidad y se incorpora a otras comunidades en este espacio de interrelación.

El ejercicio de la interculturalidad también tiene en cuenta el pluralismo religioso. Durante el ramadán, los musulmanes de Barcelona celebran el Iftar, la ruptura del ayuno, en una fiesta abierta a todos en la calle en que sirven platos típicos de su país. La vivencia diversa de la muerte también comporta modos diferentes de celebrar el ritual funerario. La celebración mexicana del día de los muertos

Desfile del Año Nuevo chino en los barrios de Sagrada Família y Fort Pienc, el mes de febrero de 2014.

nos invita a honrar a los difuntos de una manera más festiva que la nuestra.

Ciudadanía y cultura

La identidad cultural es un ingrediente importante de la ciudadanía. El profesor de la Universidad de California Toby Miller distingue entre tres tipos de ciudadanía. En primer lugar, la política, que contempla los derechos y deberes de los individuos en una determinada comunidad. En segundo lugar, la económica, que debe garantizar la supervivencia y el bienestar de la población de un país. Y finalmente la ciudadanía cultural, que tiene que garantizar el sentimiento de pertenencia cultural.

La ciudadanía cultural garantiza el derecho de representación cultural y el derecho de hablar desde la propia identidad. Este derecho asegura la posibilidad de expresarse colectivamente dentro de una comunidad sin tener que integrarse en ella completamente.

Si la ciudadanía política ha sido importante en los últimos dos siglos y la económica ha emergido después de la Segunda Guerra Mundial a raíz de la necesidad de garantizar el estado del bienestar, la cultural emerge tras la crisis poscolonial y las grandes inmigraciones desde los países del Tercer Mundo a las metrópolis occidentales.

La primera oleada migratoria de mediados del siglo XX hacia Francia e Inglaterra tenía un componente poscolonial y se aceptó desde un cierto paternalismo. El sentido de culpa imperial exigía corresponder con un discurso de inclusión ante los recién llegados. Las atenciones que los británicos tuvieron con negros o hindúes no las han dedicado después a la inmigración que ha traído la globalización, como la procedente de Polonia o Latinoamérica.

La interculturalidad tiene que propiciar una convivencia real de comunidades diferentes sobre la diversidad demográfica de cada país, basada en el respeto de unos derechos universales y no en una supuesta mala conciencia de los viejos imperios, porque los movimientos migratorios de hoy son resultado de desequilibrios que van más allá de las viejas constelaciones coloniales. ■

Texto: **Sergi Escudero** Periodista Fotos: **Dani Codina**

La supuesta catapulta para los jóvenes italianos

Barcelona ocupa un lugar privilegiado en el imaginario de los italianos, para quienes la ciudad es casi perfecta. Pero tras esta imagen se esconde una realidad que puede llegar a ser dura y difícil para muchos de ellos.

Juan Goytisolo se declaraba nacionalista de la Rambla, con todas las culturas que la pisan. Desde hace un tiempo sobresale la italiana. Un puñado de voces de turistas, inmigrantes, estudiantes Erasmus y viajeros de negocios procedentes del país de Francesco Totti te acompañan durante un paseo que, en vez del Liceu, parece que te prometa el Teatro alla Scala de Milán.

“Barcelona tiene dos caras: la de su identidad propia y la de postal. En Italia creen que aquí estoy todo el día en la playa o de fiesta”, explica Alessio Arena, cantautor napolitano, mezclando el catalán con el castellano igual que, en otras ocasiones, mezcla el napolitano con el italiano. La comunidad italiana es la que tiene más residentes en Barcelona –supone el 10,1 % de una población extranjera que suma 288.675 personas—, seguida de la china (6,9 %) y de la pakistaní (6,7 %). “Lo que ha sucedido en los últimos cuatro años con los italianos no lo llamaría emigración, sino directamente diáspora hacia Barcelona”, explica Davide Perollo, siciliano, investigador sobre refugiados y migrantes y autor del estudio *La integración sociolaboral de los jóvenes italianos en el extranjero: el caso de la comunidad italiana en Barcelona*. “Los italianos que viven aquí pertenecen mayoritariamente a la franja de edad situada entre los dieciocho y los treinta y cinco años, y son nortefños”, añade. La Rambla solo es el mejor ejemplo de la inmensa presencia de esta comunidad, que se diversifica por el resto de barrios, sobre todo por Gràcia, Poble-sec y Barceloneta.

Según datos oficiales, en esta circunscripción consular – que incluye, además de Cataluña, Andorra, Aragón, la Comunidad Valenciana, Murcia y Baleares– en el año 2000 había 13.400 italianos inscritos. Ahora hay más de 80.000, aunque una parte de ellos son de origen argentino. De este total, entre 32.000 y 33.000 viven en el área metropolitana de Barcelona. Perollo, con todo, desmiente esta cifra. “Hay unos 130.000 italianos en el área metropolitana –asegura–; lo que pasa es que la mayoría no han ido a inscribirse al consulado”, a pesar de que por ley es obligatorio al cabo de un año de residencia. “Los que llegaron en los primeros años 2000 pudieron acceder a casi cualquier trabajo sin problema.

Barcelona era comparable a Dublín en la facilidad con que los jóvenes podían llegar, conseguir papeles y empezar a trabajar en algo temporal –sigue explicando–. Pero la crisis dejó florecer todo lo malo y lo bueno de la capital catalana. Quien ha llegado ahora ha encontrado una situación que ya no es tan fácil como antes, sobre todo por culpa de los requisitos que se exigen para obtener el número de identificación de extranjeros (NIE) desde la reforma de 2012”.

Una imagen “casi perfecta”

Pero hagamos ya la pregunta clave: ¿por qué un joven italiano se marcha de su país para venir a Barcelona, un lugar del que pretenden huir muchos jóvenes autóctonos para encontrar trabajo en otros puntos del mapa? “Yo diría que todos los italianos venimos por amor. Aunque existen diferentes tipos de amor. En mi caso, fue amor propio. En Barcelona, más que en otras ciudades, se vive bien. Su imagen es casi perfecta en Italia”, opina Claudia Cucchiariato, de Treviso, responsable de comunicación de la editorial Salamandra y autora de *Vivo altrove*, un reportaje sobre los italianos que viven en el extranjero. Claudia también asegura que en su país imperan la gerontocracia, el nepotismo y el intercambio de favores.

“Un italiano en Italia casi no es valorado. Por ejemplo, sabemos hablar en público porque desde pequeños hemos hecho exámenes orales, y esto en el extranjero se valora. Para un joven de mi país, España supone un primer paso en el camino de la mejora”, explica Cecilia Ricciarelli, propietaria de la librería Le Nuvole, de Gràcia. “El turismo, la restauración y todo el sector técnico en Italia están saturados. Por eso muchos italianos vienen a Barcelona o a la Costa Brava, como escalas hacia otros lugares”, apunta Perollo.

Claudio Stassi, dibujante de cómics palermitano, llegó con su mujer a Barcelona con la intención de probar durante un año lo que era vivir aquí, y ya suman ocho. Hasta han tenido una hija. “En Barcelona encontré todo lo que echaba en falta en mi ciudad: más orden, más control, más limpieza, ninguna dificultad para ir al hospital y que te atienda un médico –algo que en Sicilia es una pesadilla– y facilidad para que te den un documento en el Ayuntamiento o en el consulado”, enumera.

“Aun viviendo una crisis, aquí se respira un clima de optimismo que no existe en Italia. Esto ha atraído a mucha gente”, opina Alessandro Manetti, director del Instituto Europeo del Diseño (IED) de Barcelona. “Cada semana recibo tres o cuatro peticiones de italianos que quieren venir a trabajar. Pero no solo me llegan desde Italia, sino también de otros países, como por ejemplo de Londres; italianos que se han cansado de no ver el sol”. Así pues, en resumen, la burocracia y las dificultades para ser atendido correctamente cuando vas al médico son las dos principales pesadillas italianas en su país. De cerca les sigue el mal funcionamiento de los transportes; la mayoría de los entrevistados para este reportaje considera que los transportes públicos de Barcelona son bastante eficaces.

Perollo avisa que durante sus investigaciones ha descubierto algo que le preocupa: una división entre italianos de primera y de segunda. “Hay italianos llegados hace diez años que están explotando a los compatriotas que llegan ahora”. Desde julio de 2012, para obtener el NIE es imprescindible disponer de un contrato de trabajo y de 5.100 euros en una cuenta bancaria española para demostrar que puedes mantenerte y contratar un seguro médico. “Para muchos italianos que vienen aquí sin tener una idea de vida estruc-

A la izquierda, Salva TVBoy, artista urbano que comenzó en las calles de Milán y se ha consolidado en Barcelona, autor del famoso grafito, ya desaparecido, que mostraba a Messi y Ronaldo besándose para celebrar Sant Jordi y el Clásico, que el año pasado coincidieron en el mismo día. A la derecha, Claudia Cucchiariato, responsable de comunicación de la editorial Salamandra, fotografiada en Gràcia, uno de los barrios preferidos por la comunidad italiana.

turada o contactos con alguna empresa o universidad se complica mucho el asunto –expone–. En toda esta situación entran en juego los *capolarati*. Es decir, los italianos asentados que explotan laboralmente a los recién llegados. Estos últimos acaban trabajando en negro en sectores como la restauración o en pequeñas actividades industriales hasta reunir el dinero suficiente para abrir una cuenta en el banco”, sigue explicando.

“Los *capolarati* también controlan el sector inmobiliario. Cuando yo llegué una habitación individual costaba entre 200 y 250 euros al mes. Ahora, en portales clones de Airbnb gestionados por italianos, cuesta 500 o 600. Los italianos que lo gestionan se llevan al mes 5.000 o 6.000 euros que no declaran a Hacienda y, además, no viven en Barcelona, sino en Ibiza. Tienen ‘esclavitos’, normalmente compatriotas recién llegados que hacen el *check-in* y el *check-out*”.

La cara oscura

Lysh es un nombre ficticio. Pero Lysh existe y su Barcelona también. Después de pisar la ciudad por primera vez el verano en que quiso empezar a aprender español, regresó a Catania, donde sentía que ya nada la retenía. Por eso el verano siguiente se dio una segunda oportunidad con la intención de quedarse. Poco después de llegar se enamoró de un chico que vivía en la calle y que la arrastró a ella. Vivían al día, pidiendo limosna, y demasiado dinero lo destinaban a consumir droga. Hasta que decidieron invertir todo lo ahorrado en elaborar minibocatas para venderlos de forma ambulante en las fiestas de Gràcia. La policía se los confiscó en la primera noche y los multó. A Lysh y a su novio entonces no les quedó más remedio –afirma– que ponerse a vender droga para comer y algún día poder dormir bajo techo. Así era muy fácil hacer dinero, como también lo era desnudarse los dos ante una webcam.

Mientras tanto, cada vez consumían más droga. Lysh vivía un infierno y su padre le pagó el billete de regreso a Catania. Pero lejos de ser un final, se trató de un simple punto y aparte. Ella tenía la idea fija de que se merecía conquistar Barcelona, que algún día pretendía poder llamar la ciudad de su vida. Y se dijo que quizá a la tercera iba la vencida, si no se relacionaba más con el chico que la había llevado a la calle. Empezó a dar clases de italiano a particulares y a empresas y con el dinero ahorrado alquiló un pisazo en la plaza Urquinaona al que le sobraban dos habitaciones. Realquilarlas a turistas era una opción; ilegal, pero una opción. La aprovechó sin contarle nada a la propietaria del piso. Poco tiempo después había ahorrado tanto dinero como para alquilar otro piso con la intención de realquilarlo entero. La última vez que la vi me contó que estaba muy ilusionada con un proyecto: crear una red de pisos turísticos ilegales.

El mundo cultural

El cantautor Alessio Arena no lo ha tenido nada fácil para introducirse en el mundo cultural barcelonés: “A la gente de fuera le cuesta entrar en este mundo para participar como protagonista de su efervescencia. Los artistas extranjeros básicamente se mueven entre la Rambla y la Gran Via. Subir más arriba cuesta muchísimo; es complicado formar parte de la elite cultural local si eres foráneo. La música catalana

es muy hermética”, dice. En su caso, admite que a costa de mucho esfuerzo ha acabado haciéndose un hueco. Lo demuestra la colaboración con artistas pertenecientes a esta elite como Marina Rossell o su reciente actuación en el Festival Jardins de Pedralbes como telonero de Índia Martínez. “Cuando vine a Barcelona con veintidós años tenía la pretensión de hacer cultura en catalán, aun siendo italiano. Lo he conseguido. De hecho, hasta ahora he grabado más canciones en catalán que en ningún otro idioma”, remata Arena.

“Intento interpretar la política dando mi opinión y tocando algún punto sensible. A veces hay alguien que se enfada, como cuando convertí en santa a Ada Colau cerca de la plaza Sant Jaume”, relata en un buen catalán Salva TVBoy, el artista urbano que empezó en las calles de Milán y que se ha hecho mayor en Barcelona. Una obra suya, ya desaparecida, fue motivo de un notable ruido mediático: situada en el aparador de un surtidor de gasolina de la parte baja del paseo de Gràcia, en ella aparecían Messi y Cristiano Ronaldo dándose un beso mientras el primero sostenía una rosa en la mano; un homenaje al día de Sant Jordi, que el año pasado coincidió con el Clásico de fútbol.

Expectativas laborales defraudadas

“Desde el 2008 hasta hoy ha habido una caída del 60 % de la capacidad de inserción laboral de los italianos que viven aquí”, explica Perollo, quien también comenta que actualmente los italianos en Barcelona se reparten entre empresas de telemarketing o restauración, en inmobiliarias y en todo lo que tiene que ver con la explotación en gris de Airbnb y similares, en plataformas web de venta en línea como Privavia y Rumbo y en el aeropuerto de El Prat. Y otros, pertenecientes al grupo de los más afortunados, se encuentran en el sector científico.

“Un 20 % de nuestros investigadores son extranjeros”, asegura la directora del Sincrotrón Alba, Caterina Biscari. “De estos, la comunidad mayor es la italiana. A Italia, en cambio, no llegan investigadores de fuera y los autóctonos se van mucho más que los españoles, sobre todo los jóvenes. No hay españoles que trabajen en la investigación italiana”. Pero Perollo recalca que “muy pocos llegan y conectan directamente con un nivel empresarial medio o superior. Y aquí, con el objetivo de quedarse en Barcelona, aceptan empleos precarios que en Italia nunca hubiesen aceptado”.

Este incumplimiento de las expectativas laborales puede desembocar en la situación que menciona Cucchiariato: “Hay un momento crítico a los cuatro años de irte de tu país. Si no has conseguido lo que pretendías, soñabas o querías, te sientes tentado a regresar”. Ella tuvo la suerte de que cuando se cumplieron los cuatro años estaba viviendo una de sus mejores épocas en la capital catalana. “De los que llegan con la idea de una Barcelona maravillosa para vivir, el 60 % cambia de opinión en un par de años por la falta de trabajo, por el incremento del precio de la vivienda o por los gastos de autónomo. Y cuando ya se han decepcionado de Barcelona, se van a Canarias”, concluye Perollo en tono de impotencia. ■

Pere Virgili

Texto: Jun Chin i Manel Ollé Departamento de Humanidades de la UPF

Chinos: de la playa de Pequín al bar de debajo de casa

A diferencia de lo que pasó con otras comunidades migratorias, la crisis económica no hizo que los sufridos, ahorradores y laboriosos chinos de Barcelona volviesen a su país o partieran hacia nuevos destinos migratorios: muy mayoritariamente se quedaron. La crisis solo frenó su ritmo de llegada.

Entre la playa de la Mar Bella y el Camp de la Bota se levantó en las últimas décadas del siglo XIX un núcleo barraquista en un tramo conocido como la playa de Pequín. No se sabe con seguridad si los que vivían allí eran chinos procedentes de Cuba o de Manila, o bien tagalos de Filipinas. Isidre Nonell dejó su testimonio en el año 1901 en un bellissimo cuadro neblinoso titulado precisamente *La playa de Pequín*, que se conserva en el museo del monasterio de Montserrat. Con las nuevas oleadas migratorias de la Exposición Universal de 1929, aquel topónimo oriental acabó casi por olvidarse. Algunos reportajes de las revistas *Imatges* o *Mirador*, con unas magníficas fotografías de Gabriel Casas, documentan que había algunas decenas de chinos dedicados a la venta ambulante viviendo en Barcelona en los años treinta.

El primer restaurante chino de Barcelona, el Gran Dragón, lo abrió en 1958 –en el número 5 de la calle Ciutat,

justo al lado del Ayuntamiento– el padre Peter Yang, sacerdote que salió de China con el triunfo de Mao Zedong y que a partir de 1965, y durante más de cuatro décadas, celebró misa cada mañana en la catedral de Barcelona. El segundo restaurante, el Pequín, lo abrió Kao Tze Chien, cocinero del restaurante del padre Peter Yang, con los ahorros que había conseguido en 1962 haciendo de extra en *55 días en Pequín*, de Nicholas Ray, filmada en Las Rozas, cerca de Madrid. Los descendientes de su estirpe regentan hoy algunos de los mejores restaurantes chinos de la ciudad.

En el año 1990, los apenas 387 chinos que había registrados en Cataluña, casi todos en Barcelona, se dedicaban aún principalmente a la restauración. Una parte importante habían ido llegando durante las décadas anteriores de la isla de Taiwan. Los Juegos Olímpicos de 1992 tuvieron un efecto llamada para los chinos de todo el mundo, pero la mayoría comenzaron a llegar de una comarca muy concreta de la

Cocineros del restaurante Dazhong, en la calle de Ribes, durante un descanso a la puerta del establecimiento para presenciar el desfile del Año Nuevo chino, en febrero de 2014.

Establecimientos chinos en el paseo de Sant Joan, en la zona de Arc de Triomf, donde los últimos años se ha producido un notable incremento del comercio regentado por familias originarias del gigante asiático.

Dani Codina

provincia de Zhejiang, al sur de Shanghái: la comarca rural del Qingtian, cercana a la ciudad de Wenzhou. De allí vienen la gran mayoría de los chinos del sur de Europa y también los de Barcelona.

De una forma visible pero aún gradual, empezó a crecer el número de chinos y de restaurantes por todo el país. Fue a finales de los años noventa cuando las ocupaciones profesionales de los chinos empezaron a diversificarse, con la aparición de los bazares del *todo a cien*, de los mayoristas de ropa y marroquinería de la zona de la calle Trafalgar o de los talleres textiles de Badalona, Santa Coloma o Mataró...

Alrededor del año 2000, aquella primera diversificación hizo posible que se iniciase un crecimiento rapidísimo de la comunidad china de Barcelona. Con una capacidad admirable de adaptación a nuevos sectores y a nuevas demandas, llegaron los cibercafés, las peluquerías y los centros de manicura, las tiendas de ropa, las fruterías y los bares Marcelino, que no cambiaron ni su nombre ni su decoración ni el repertorio de tapas y bebidas.

Peso económico creciente

Más allá de estos sectores comerciales en constante mutación y de los negocios dirigidos de forma preferente a la propia comunidad (gestores, traductores jurados, supermercados de comida china, fotógrafos para reportajes de bodas y otros, agencias de viajes, autoescuelas...), los chinos de Barcelona empiezan ya a tener un considerable peso económico: canalizan las inversiones de su país y a la vez abren empresas exportadoras que sitúan en el mercado chino nuestros bienes y servicios, nuestros aceites, nuestros vinos o nuestros clubes de fútbol. La proyección internacional de la vibrante economía china y el potencial de consumo de aquel mercado encuentran en los chinos que hay entre nosotros un puente y una puerta de entrada privilegiada.

Las estadísticas municipales de principios de 2017 nos dicen que ya hay cerca de veinte mil chinos censados en la capital catalana. Se trata de la segunda comunidad inmi-

grante, tras la cifra bastante mayor de los italianos y por delante de la muy similar de los pakistaníes. A diferencia de lo que pasó con otras comunidades inmigrantes, el azote de la crisis económica de principios de esta década no llevó a los sufridos, ahorradores y laboriosos chinos de Barcelona a regresar a su país de origen o partir hacia nuevos destinos migratorios: muy mayoritariamente se quedaron. La crisis frenó el ritmo de las llegadas, pero estas han seguido creciendo.

Una población dispersa

Pese a que muy frecuentemente la red de los más de cincuenta millones de chinos de ultramar tiende a concentrarse en los coloristas y abigarrados barrios chinos (Chinatown), que congregan en un punto urbano concreto a la mayoría de esta población y del comercio étnico, en el caso de Barcelona se hallan notablemente dispersos. Cerca del 30 % viven en el Eixample, un 19 % en Sant Martí y un 13 % en Sants-Montjuïc, distritos seguidos de Sant Andreu y Nou Barris, con porcentajes situados en torno al 8 %. Esta dispersión tiene que ver precisamente con la pauta inicial de un crecimiento también disperso vinculado a negocios dirigidos al conjunto de la población urbana (restaurantes o bazares), que preferían situarse lo más lejos posible de sus competidores.

En los últimos años, en el barrio del Fort Pienc y en la parte baja de la derecha del Eixample, articulada alrededor del paseo de Sant Joan y el Arc de Triomf, se ha producido una mayor concentración comercial y una mayor visibilidad de la población china. En la medida en que esta comunidad tiene una dimensión metropolitana que supera los límites estrictos de la ciudad, la buena comunicación –a través de la línea 1 de metro– entre la zona de Arc de Triomf y el barrio de Fondo (entre Badalona y Santa Coloma), donde sí que encontramos una concentración poblacional y comercial más asimilable al embrión de un Chinatown, ha contribuido a aumentar la concentración de chinos en esta zona.

Justamente en estos núcleos de mayor visibilidad china se desarrolla el proyecto municipal Xeix (que trabaja también con las comunidades pakistaníes). Se trata de un proyecto ejemplar, con apoyo europeo, que ha conseguido integrar a los comerciantes en las asociaciones de los barrios, con un alto grado de participación y con el resultado de romper estereotipos y suspicacias vecinales. El proyecto Xeix ha potenciado también el protagonismo y la iniciativa participativa de los chinos en las actividades educativas, culturales y festivas. Los desfiles del Año Nuevo chino son solo la muestra más visible.

Gran instinto asociativo

Uno de los rasgos distintivos de las diásporas mercantiles chinas, y también de las barcelonesas, es su fuerte sentido asociativo. En la ciudad se encuentran unas cuantas docenas de asociaciones de chinos: de mujeres, de comerciantes, de paisanos, de educación o de carácter religioso (una parte no mayoritaria pero sí significativa de los chinos de Barcelona practica variantes no católicas del cristianismo en iglesias chinas protestantes). La fuerza de la familia extensa, la confianza del paisanaje y el apoyo asociativo explican en parte la capacidad emprendedora de una comunidad que se vincula en red con muchas otras comunidades europeas y con las regiones chinas de donde proceden. La confianza mutua les abarata los costes de transacción y les hace más competitivos, más resilientes y eficaces en el cumplimiento del sueño que persiguen: abrir su propio negocio familiar. En los últimos años el consulado chino ha mostrado un gran interés en potenciar (y de paso controlar) estas asociaciones, subvencionando actividades educativas, comerciales y culturales que empiezan a buscar también una proyección hacia el conjunto de la ciudad.

Las redes sociales virtuales (WeChat, Weibo, QQ...) que usan los chinos de Barcelona han creado canales informativos que superan el impacto de los periódicos en papel editados en chino en la península, con redacciones barcelonesas que llevan ya más de una década en la ciudad: los nuevos formatos digitales potencian la acción de la comunidad y el conocimiento de lo que pasa en la ciudad y en el país, y a la vez la insieren en una red migratoria global, muy interconectada con los negocios y las familias transnacionales.

Gran parte de la comunidad china de Barcelona ha llegado recientemente y es joven y diversa. Es la comunidad que aporta más estudiantes nuevos al sistema escolar de la ciudad. Y, además, los sábados y domingos abre unas cuantas escuelas en las que unos cuantos centenares de niños estudian chino. El dominio de la escritura requiere una inversión tan grande de tiempo que no basta con un aprendizaje espontáneo de la lengua en el entorno familiar. Por otro lado, los chinos de Barcelona mayoritariamente no tienen como lengua familiar la modalidad estándar del mandarín (basada en el habla de la capital, Pequín), sino la variante regional de las hablas wu.

Leyendas y rumores

La comunidad se ven injustamente asociada a todo tipo de leyendas urbanas y rumores absurdos. De modo automático se vincula a sus integrantes con conceptos sensacionalistas y del todo inexactos como, por ejemplo, “mafia china” (que

Lychee Film Festival

Inauguración de la primera edición del festival de cine chino Lychee Film Festival, que se llevó a cabo el pasado mes de septiembre en varias salas de Barcelona.

en ningún caso puede definir, ni mucho menos, a la inmensa mayoría de una población realmente caracterizada por un índice delictivo bajo), o con la idea falsa de que no pagan tasas e impuestos, etc. Se dice (como ya se había dicho de los chinos de París o de Londres) que cuando mueren no se sabe adónde van a parar. Lo que es igualmente ridículo. De entrada, hay entierros y sepulturas de chinos bien documentados; por otro lado, la mayoría de los chinos de Barcelona son jóvenes: no les hemos dejado aún tiempo para morir... Y muchos tienen la ambición (y los más mayores, en parte, empiezan a hacerlo) de volver a China a pasar los últimos años de su vida y reposar para siempre en tierra china.

Se rumorea que los chinos son cerrados, pero no es así: los inmigrantes de la primera generación han estado tan ocupados trabajando de forma intensa que no han tenido mucho tiempo ni incentivos para relacionarse fuera de la comunidad. Y hablar nuestras lenguas les cuesta tanto como a nosotros el chino... Pero aquellos que han abierto negocios en los que la interacción con los clientes requiere ir más allá del cobro de la mercancía, como por ejemplo los que han pasado a regentar peluquerías o bares de barrio sin connotación étnica, bares de cortado o cerveza, tapa y bocadillo, han demostrado que en poco tiempo se saben los nombres de los clientes, charlan con ellos y saben fidelizar con simpatía a la clientela.

Ello no impide reconocer que, allí donde van, los inmigrantes chinos conservan un fuerte sentido de pertenencia cultural y étnica, lo que no va en detrimento de su participación activa en el tejido social y cultural de la ciudad. Entre los centenares de jóvenes estudiantes universitarios chinos de Barcelona y los que han crecido y se han escolarizado en el país los hay muy activos: un testimonio de ello es la celebración, el pasado mes de septiembre, de la primera edición del festival de cine chino, el Lychee Film Festival, impulsado por jóvenes que ya han montado diversas jornadas y actos en el Centro de Cultura Contemporánea de Barcelona (CCCB), entre otros centros. ■

Umair trabaja en la peluquería de su padre, en la calle del Tigre, junto a la ronda de Sant Antoni. Musulmán, considera que todas las religiones son buenas y que la suya no es mejor que las otras.

Texto: **Martí Estruch Axmacher** Periodista Fotos: **Dani Codina**

La gran familia pakistaní

Tanto si compramos comida a deshora, como si cogemos un taxi o tomamos un shawarma en Ciutat Vella –acompañado con una lata de un vendedor ambulante–, es muy probable que entremos en contacto con miembros de la comunidad pakistaní. Pero, ¿qué sabemos de estos discretos nuevos barceloneses?

La comunidad pakistaní, con 19.285 miembros según el último padrón municipal, es la tercera más numerosa entre la población extranjera, tras de los chinos y los italianos. En el distrito de Ciutat Vella es el grupo foráneo mayoritario y en el barrio del Raval, donde hay mucha inmigración, supera el 20 % del total de extranjeros.

El vicecónsul del Pakistán en Barcelona, Umer Mela, nos confirma que estas cifras son correctas, algo inferiores a las reales, porque siempre hay personas no registradas e invisibles para las estadísticas oficiales. También nos explica que la mayoría proceden de la misma región, Gujrat, un distrito de la provincia de Punjab, al norte del país, y que de Barcelona les atraen “el ambiente de tolerancia, las oportunidades económicas, los servicios sociales y el hecho de encontrar allí compatriotas de los mismos pueblos”, que acaban formando una gran familia solidaria (*baradari*).

Dejemos que sea también Umer Mela quien describa la primera característica general de los pakistaníes de Barcelona. Pese a que los estereotipos tienen siempre un algo de injustos y simplificadores, ayudan a tener una imagen general. Según el vicecónsul, “son emprendedores y por ello no les da miedo abrir negocios aquí una vez superan el shock cultural y la barrera idiomática; se ayudan mucho entre ellos, son trabajadores y diligentes”.

Tienen, efectivamente, muchos negocios. Empezaron repartiendo butano y vendiendo rosas por los restaurantes, pero ahora regentan locutorios, tiendas de móviles, restaurantes, barberías, agencias de viajes... En algunas calles del Raval están uno junto al otro. También están las tiendas de comida, claro, hasta el punto de que se ha incorporado el gentilicio en el lenguaje popular: “Bajo al paki a comprar tal cosa”. Ya hay más de un millar de estas tiendas que alargan

el horario y también abren los días festivos, y representan la sexta parte del comercio alimentario de la ciudad.

Los primeros pakistaníes llegaron durante la década de los setenta, como destino alternativo a Gran Bretaña y otros países centroeuropeos, que empezaron a endurecer sus políticas migratorias. Una segunda fase va desde el fin de los ochenta hasta mediados de los noventa, cuando empiezan las reunificaciones familiares y llegan las primeras mujeres, aún hoy clara minoría (27 %). La tercera fase empieza con el nuevo siglo y está marcada por los procesos de regularización de inmigrantes de 2001 y 2005. Los pakistaníes tuvieron un papel destacado en las protestas, la huelga de hambre y el encierro en la iglesia del Pi de 2004.

Tampoco es amante de los estereotipos Gaëlle Patin, la responsable del programa de Diversidad e Interculturalidad de Casa Àsia, que de todos modos se atreve a definirlos como una comunidad abierta al entorno, en que la familia y la religión tienen un papel muy importante, implicada en los ámbitos cultural, social y económico, e incluso político. Les gustan la música y la poesía, pero también el deporte, especialmente el hockey, el críquet y el *kabaddi*, mezcla de lucha libre y rugby. Desde Casa Àsia, Gaëlle impulsa diversos proyectos interculturales para difundir el conocimiento de una comunidad que califica de “aún demasiado desconocida”, construir puentes con la sociedad de acogida y facilitar su integración.

Pakistaníes en el Raval: el peluquero

Un chico con la cabeza llena de trenzas abre la puerta y entra decidido. “Quiero esto”, dice mostrando una fotografía en el teléfono móvil. Umair la mira unos segundos y dice sin dudar: “Ah, como los dominicanos”. Da una primera pasada con la máquina, repasa con las tijeras y da los retoques finales en la nuca y alrededor de la oreja con una hoja de afeitar. Con movimientos rápidos y precisos, de alguien que los repite un montón de veces al día. El cliente paga cuatro euros y se va contento.

La peluquería de Umair está en la calle del Tigre, junto a la ronda de Sant Antoni. Es de su padre, lo que le permite organizarse a su gusto los horarios. De cuatro euros en cuatro euros no se hará rico, pero tiene bastante para vivir. Cuando no corta el pelo está en casa o queda con los amigos. Es musulmán, pero enseguida añade que tiene amigos cristianos, que todas las religiones son buenas y que la suya no es mejor que las otras. Recuerda perfectamente cuando llegó a Barcelona: el 21 de junio de 2009. Tenía doce años y su padre hacía tiempo que le había precedido. La escuela no le interesaba mucho, pero se dejó deslumbrar por Messi, y de un día para otro cambió su afición al críquet por el fútbol. Tocaba bien la pelota y llegó a jugar con el Poble-sec y el Espanyol. También probó en el Barça, pero no le cogieron.

Desde que llegó a Barcelona ha vuelto siete veces a su país, pero tiene claro que no podría volver a vivir allí. Su vida está en el Raval y se considera un “pakistaní de aquí”. Dice que en Barcelona hay menos racismo y que la gente es diferente a la de otros lugares de España que ha conocido.

El periodista

El diario en el que trabajaba Javed Mughal en Lahore se llamaba *Musawat Daily* y era de la familia Bhutto. Cuando

Benazir Bhutto fue derrocada en 1990 y Mughal vio que algunos de sus colegas iban a la cárcel, hizo las maletas y después de un largo periplo fue a parar a la Barcelona preolímpica, donde un amigo suyo tenía un restaurante.

Puesto que lo único que sabía hacer era escribir, fue a pedir trabajo a la redacción de *La Vanguardia*, que todavía estaba en la calle Pelai. Sabía inglés, pero no castellano, y naturalmente no le aceptaron. Algunos amigos le animaron a confeccionar un diario en urdú y él se dejó convencer. Pidió al propietario del parking en que hacía de vigilante nocturno que le cambiara la televisión por un ordenador y allí hizo los primeros números de *El Mirador dels Immigrants*. Los inicios fueron duros. En la imprenta le ponían a menudo los textos del revés, hasta que empezó a colocar fotografías para orientarlos. Ahora, diecisiete años más tarde, Mughal tiene una imprenta gráfica y una copistería en el Raval, sigue editando el diario quincenalmente, hace traducciones y da clases de urdú en la Escuela Oficial de Idiomas cuando hay demanda. Es feliz en Barcelona, “una ciudad abierta a las diferentes culturas y activa las veinticuatro horas del día”.

El facilitador

El Zeeshan Kebabish de la calle Marquès de Barberà tiene fama de ser uno de los mejores restaurantes de cocina pakistaní de Barcelona. Cuando entra Iqbal, las conversaciones se detienen momentáneamente y todo el mundo le saluda y le estrecha la mano. Me han explicado que es un referente de la comunidad pakistaní, religioso y político, y enseguida compruebo que tiene madera de líder. Alto y corpulento, con una espesa barba negra, habla un catalán excelente y se hace escuchar.

Llegó a Barcelona en 1989 y dice que no hay ninguna ciudad como esta en el mundo y que el hecho de tener puerto aún la hace más universal. Iqbal se siente catalán y no

Javed Mughal, periodista, es fundador de la publicación quincenal *El Mirador dels Immigrants*. Además de editar el diario, regenta una imprenta y una copistería, realiza traducciones y da clases de urdú en la Escuela Oficial de Idiomas.

Muhammad Iqbal
Chaudhry,
propietario de una
agencia de viajes e
impulsor de la
mezquita Centre
Islàmic Camí de la
Pau, es un
referente religioso y
político de la
comunidad
pakistaní. Habla
un catalán
excelente y no se
imagina viviendo
en algún lugar que
no sea el Raval.

se imagina viviendo en ningún lugar más que no sea el Raval. Es propietario de una agencia de viajes e impulsor de la mezquita Centre Islàmic Camí de la Pau –de la organización Minhaj-ul-Quran–, ambas en el barrio. Considera el islam una disciplina de vida, física y moral, que rige su comportamiento y su manera de relacionarse con los demás.

De los dos móviles que ha dejado sobre la mesa, hay uno que no para de sonar e interrumpe nuestra conversación mientras me enseña imágenes de la final de la Catalunya Premier League de críquet en el otro. Cuando le pregunto por el contenido de las llamadas, me explica que son compatriotas que le piden ayuda o consejo sobre cuestiones muy diversas, como por ejemplo temas laborales, dónde organizar un banquete de bodas para doscientas personas o los trámites para repatriar un cadáver.

Iqbal se siente atraído por la política, pero especifica que la de calle, no la de los despachos, y hace años que colabora con el PSC. Sigue con interés el tema de la independencia de Cataluña y opina que algún día el PSC tendrá que romper con el PSOE y hacer su camino. También explica que conoce a mucha gente de Esquerra (“en aquella mesa comimos con Oriol Junqueras”, indica) y que la única clase de catalán que ha recibido en su vida fue con Anna Simó.

Activas y activistas

En La Monroe, el bar de la Filmoteca de Catalunya, tuvimos una larga conversación con Komal Naz y Misbah ul Islam en una espontánea mezcla de catalán e inglés. Ellas se conocieron en las clases de literatura pakistaní que imparte la segunda y se han hecho amigas. De hecho, podrían ser hermanas: las une algo especial, las dos tienen claro que no se quieren quedar encerradas en casa sino participar activamente de la vida que las rodea.

Komal desprende energía por todos los poros; ella misma explica parte de su historia en el texto adjunto. Vive en Montcada desde que llegó, a los doce años; ha estudiado Humanidades en la Universidad Autónoma de Barcelona y ha sacado adelante un montón de iniciativas todas orientadas a ayudar a los demás, sobre todo ayudar a otras mujeres pakistaníes a hacerse más autónomas. Ahora actúa como mediadora en una escuela de Sants, trabaja media jornada en un programa de salud comunitaria de la Fundación Tot Raval y colabora en el proyecto “Aprendemos. Familias en red”, de Casa Àsia.

Misbah llegó a Badalona hace solo tres años siguiendo a su marido, que es taxista, como el padre de Komal. En Islamabad era profesora de una importante escuela de la marina pakistaní, pero es más feliz con el clima de Barcelona y el tipo de vida que lleva aquí, donde da clases de urdú a los niños de la escuela Collaso i Gil del Raval, entre otras actividades.

Ambas coinciden en que el idioma es una de las grandes barreras con las que se encuentran las mujeres pakistaníes cuando llegan. Esto las hace aún más dependientes de sus maridos. La tentación de quedarse en casa cuidando del hogar y de los niños es grande, sobre todo cuando se pertenece a una cultura que tradicionalmente asigna a los hombres la función de mantener a la familia. Ahora, sin embargo, Komal se sorprende positivamente de ver que hay chicas pakistaníes que empiezan a venir a cursar estudios universitarios ellas solas, sin estar casadas. ■

Komal Naz y Misbah ul Islam, dos activistas comprometidas con el bienestar y la promoción de las mujeres de su comunidad, fotografiadas en el Raval.

Texto: **Komal Naz** Fundadora de la Asociación PakMir. Mediadora en salud y educación

Activismo por la integración de las mujeres pakistaníes

Desde 2006, cuando llegué a Montcada i Reixac, el número de mujeres pakistaníes residentes en Barcelona ha aumentado considerablemente, aunque los problemas a que se enfrentan no han cambiado mucho.

Estos problemas, como por ejemplo el aislamiento o la dependencia, se deben, en gran medida, al desconocimiento de las lenguas de acogida. La falta de vinculación cultural y la distancia entre las lenguas hacen que el aprendizaje sea complejo, independientemente de las experiencias previas, la formación o el origen de estas mujeres. Además, muy a menudo llegan como consecuencia de procesos de reagrupamiento familiar, con los hijos y sin una red social de apoyo. Este hecho, en combinación con las extensas jornadas laborales de los maridos, hace que sean las responsables principales del cuidado de los niños y que se retrase su aprendizaje de las lenguas locales. A su vez, las jóvenes que acceden a la educación también se ven afectadas por las dificultades lingüísticas y el desconocimiento del sistema educativo.

Ya en el instituto empecé a colaborar con asociaciones que buscaban dar voz y promover la integración de las mujeres pakistaníes. Poco después decidí llevar estas iniciativas a mi contexto y empecé a compaginar el trabajo asociativo con la investigación. Así es como nació la PakMir: una asociación

para mujeres pakistaníes que pretende asegurar la participación de las mujeres en el tejido sociocultural para facilitarles la adquisición de habilidades que les permitan la emancipación personal en todos los ámbitos, al tiempo que ellas, paralelamente, le aportan el bagaje de su país de origen.

De modo simultáneo comencé a coordinar el programa “Aprendemos. Familias en red”, proyecto de Casa Àsia en el que alumnos de instituto de orígenes diversos forman parejas lingüísticas con sus padres y/o madres. Este proyecto me ha permitido trabajar con madre e hijas de origen pakistaní con un enfoque innovador y se ha convertido en una plataforma para desarrollar nuevas iniciativas. Un ejemplo de estos proyectos es la asociación de estudiantes catalanes de origen pakistaní (ECOP) que, pese a no centrarse exclusivamente en la cuestión de las mujeres, pone el énfasis en la mejora de la educación del colectivo como paso fundamental para la integración. La ECOP está formada por estudiantes universitarios y otros alumnos de diferentes ámbitos académicos: medicina, ingeniería, derecho, humanidades, ciencias políticas, administración y dirección de empresas, y comunicación visual, entre otros. ■

Texto: **Mohamed El Amrani** Comunicador y emprendedor social Fotos: **Dani Codina**

Barceloneses de origen marroquí: dos mundos y un objetivo común

Los ciudadanos de origen marroquí forman un colectivo muy numeroso como consecuencia de los movimientos migratorios de los años sesenta. Marruecos se encuentra a tan solo una hora y media en avión, pero a veces parece mucho más lejano. Es una distancia imaginaria, causada, sin duda, por las diferencias culturales.

Según datos del año 2017 del Departamento de Estadística del Ayuntamiento, en la ciudad de Barcelona viven un total de 12.827 ciudadanos de origen marroquí, que representan el 4,4 % del total de población extranjera. Los distritos con más presencia son Ciutat Vella (20,8 %), Sants-Montjuïc (15,5 %), Nou Barris (14 %) y Sant Andreu (9,8 %). Los datos no incluyen a todas aquellas personas que, pese a ser originarias de Marruecos, han tramitado la nacionalidad española durante los últimos años.

Más de cincuenta mil se han nacionalizado desde el año 2004.

Las migraciones marroquíes en Catalunya empiezan a tener fecha sobre todo a partir de 1967, y en 1972 se inauguró el consulado del Reino de Marruecos en Barcelona. Curiosamente, los primeros marroquíes que llegaron procedían de Europa y no de su país de origen; la crisis económica que padecía Francia les hizo partir hacia el país vecino y se instalaron aquí de manera provisional para esperar la ocasión

de encontrar un destino definitivo en otros países europeos. Un objetivo que fueron descartando gracias a la evolución de la economía catalana y al desarrollo de la construcción, que requería una gran cantidad de mano de obra.

Durante aquella época empezó el movimiento migratorio de más intensidad. La tipología de la migración marroquí también se ha ido modificando: al principio se trataba sobre todo de hombres sin familia, y más tarde, gracias a los reagrupamientos, de familias más consolidadas. El papel de la mujer también se ha visto reforzado hasta convertirse en una pieza clave para la convivencia, al mismo tiempo que ha ido ganando relieve en la vida pública catalana.

Una de las primeras entidades que se crearon para acompañar a la nueva comunidad de personas procedentes de Marruecos fue Bayt-al-Thaqafa (Casa de la Cultura), impulsada en 1974 por Teresa Losada, franciscana y doctora en Filología Semítica, que abandonó su carrera académica para dedicarse a la acción social. Fue una figura clave en la acogida de la inmigración marroquí, con una labor centrada en dignificar la diversidad cultural y también la religiosa.

El islam, la religión predominante en el país norteafricano, es un elemento imprescindible para entender globalmente la vida de los catalanomarroquíes. No es un hecho alrededor del cual gire todo, pero sí que marca decisivamente la identidad y el carácter cultural. Los primeros espacios de culto empezaron a construirse durante los años

setenta, y con el tiempo se han convertido en auténticos centros sociales. Acogen una gran vida solidaria y una acción educativa que van más allá de la expresión religiosa.

La construcción de la identidad

En este contexto social, en 1979 nació en el Raval la Asociación de los Inmigrantes Marroquíes en Cataluña, conocida como Amical, una de las primeras entidades que se crearon para asistir a los ciudadanos procedentes del país norteafricano y para promover su integración en la sociedad de acogida. Su presidente, Ahmed Abair, colaborador de la entidad desde los años noventa, asegura que una de las grandes prioridades actuales es ayudar a los jóvenes de origen marroquí en el proceso de construcción de su identidad.

Una de estas jóvenes es Ikram, que le acompaña a la sede de la entidad mientras preparan una actividad para los niños del barrio: “Tengo treinta años, trabajo en una tienda de ropa, mis padres son de origen marroquí... y, aunque tengo muy presentes estos orígenes familiares, me siento totalmente barcelonesa –declara–. Estamos aquí para hacer mejor esta ciudad”. Una declaración que comparte totalmente otra chica que la acompaña, Saida, que de forma convincente dice: “Nací en el Hospital del Mar; ¿hay algo más de aquí? No tiene sentido preguntarme si me he integrado o no. ¿Por qué tengo que integrarme si soy de aquí de toda la vida?”

Sobre estas líneas, fotografiado en Canaletes, Mohcine Al Maimouni, presidente de la Asociación de Estudiantes Marroquíes de Barcelona, creada en 2008. A la izquierda, Ahmed Abair en la entidad que preside, la Asociación Amical de los Inmigrantes Marroquíes en Cataluña, con sede en el Raval.

Ahmed es una persona carismática, con una historia de vida realmente apasionante. Explica emocionado cómo, durante su juventud en Nador, descubrió el poder del deporte como herramienta de transformación social. “Llegué a Barcelona con dieciséis años para participar en una competición de boxeo, pero por cosas de la vida me quedé –rememora–. Siempre me había fascinado el mundo del boxeo. Aun recuerdo el primer día que entré en un gimnasio y me puse la venda en los brazos. Nunca me habría imaginado hasta qué punto aquello me cambiaría la vida. De hecho, hoy estoy aquí hablando gracias a aquel día”. Una pareja de turistas le interrumpe: entran y preguntan por un lugar en que poder comer un buen cuscús. Él, con una gran sonrisa, les acompaña hasta la calle. Cuando vuelve explica que “como habitantes del barrio, tenemos que acoger con hospitalidad a cualquier visitante que nos pida ayuda. Así lo creemos y así lo hacemos día a día”.

Una responsabilidad de mejora de la convivencia que Ahmed ha desarrollado desde su entidad y también desde el mundo educativo, a través de la AMPA de la escuela, que presidió durante algún tiempo, y más adelante como miembro del consejo escolar del instituto. De esta etapa recuerda una de las acciones más revolucionarias que emprendieron: “Propuse que se dejase de expulsar a los jóvenes con mal comportamiento. Creamos un comité de emergencia que les proponía acciones de servicios a la comunidad a cambio de la no expulsión. Tenemos que educar en los valores y en el compromiso ciudadano, nunca a partir del castigo”.

A sus sesenta y seis años, Ahmed tiene centenares de anécdotas que ponen de manifiesto su modo de hacer de persona implicada socialmente, y que a la vez nos permiten acercarnos a las vidas de muchísimos barceloneses comprometidos que le han ayudado. Nunca se ha sentido solo: “En todo lo que hacemos siempre conseguimos una buena respuesta del barrio y la ciudad. Una de las actividades que más me emociona es el montaje de una haima durante la fiesta mayor, en el mismísimo centro de la plaza Dels Àngels, a la que invitamos a todos los vecinos: para probar nuestros platos y escuchar nuestras músicas, pero también, y sobre todo, para disfrutar juntos del sentimiento de vecindaje”.

A veces se apela a la necesidad de romper con el pasado para comenzar una etapa de la vida que nos permita mejorar. En el caso de la inmigración, siempre se ha dicho que esta es la forma de entender el mundo de los jóvenes. No obstante, Ahmed nos recuerda con su ejemplo la importancia de tener siempre presentes a todos aquellos que llevan años defendiendo la concordia en los barrios en condiciones incluso más complicadas que las actuales.

A la hora de hablar del futuro de esta comunidad es inevitable pensar en la Asociación de Estudiantes Marroquíes de Barcelona, creada en 2008. En su despacho, Mohcine Al Maimouni, el actual presidente, y Hafsa Chabaly, la secretaria, trabajan para satisfacer las inquietudes del colectivo estudiantil. Han nacido en Barcelona y conocen la importancia de trabajar desde la educación y la formación contra la exclusión social y el aislamiento.

“La organización nació con la voluntad de establecerse como puente entre los estudiantes y la ciudad. Durante los últimos años se ha realizado un trabajo muy positivo en este sentido: plataformas como la nuestra ayudan a que un joven

no se sienta nunca solo ni apartado”, asegura Mohcine. El presidente de la asociación enseña decenas de carteles de las actividades que han hecho a lo largo de los últimos años: muestras culturales, exposiciones, actuaciones musicales, conferencias, charlas... Creen que uno de los pilares fundamentales de su trabajo es la construcción de referentes para los jóvenes: “A menudo organizamos encuentros y coloquios con catalanes de origen marroquí que han destacado por su trayectoria profesional, social o académica; antes nos costaba encontrar estos ejemplos, pero ahora, por suerte, tenemos muchísimos”.

La universidad y la formación se han convertido en elementos clave gracias al cambio de las dinámicas socioeconómicas. Los padres y abuelos procedentes de Marruecos eran personas con estudios básicos, que apenas sabían leer y escribir. Pero ahora, entre los hijos de aquella primera inmigración, encontramos médicos, enfermeros, policías, maestros, abogados... La formación no es un hecho anecdótico ni testimonial, sino que tiene efectos bien visibles: Hafsa, por ejemplo, explica que le acaban de conceder una beca para hacer un doctorado de Ingeniería civil en Canadá.

Vencer el miedo y los prejuicios

Lo que ahora más preocupa a estos jóvenes es poder vivir en su ciudad sin verse afectados por prejuicios culturales o religiosos. Les entristece que el nombre o el aspecto físico aún sean barreras a la hora de alquilar un piso o encontrar trabajo. El gran reto actual es vencer estos miedos y trabajar en favor de un entorno igualitario en un país de múltiples identidades. No obstante, los responsables de la asociación aseguran no haber sentido nunca un racismo exagerado. “Barcelona es una ciudad abierta, dinámica y muy humana. Tenemos que vencer los miedos y los tópicos y construir siempre en positivo”, afirman. Otro problema grave que les preocupa lo constituyen las desigualdades económicas, que impide a muchos jóvenes seguir sus estudios.

Los atentados del mes de agosto en la Rambla pusieron en peligro toda la labor realizada en favor de un entorno mejor y libre de prejuicios. “Pese a la profunda conmoción social, la ciudadanía respondió con una serenidad ejemplar. Me sentí orgulloso de la gente de esta tierra, de esta ciudad que me enamoró el primer día que la pisé”, asegura Imad, director de una sucursal de una entidad bancaria de Marruecos, que ha estado implicado en la creación del Centro Social Darna. La asociación trabaja a favor de la convivencia y para prevenir la radicalización violenta de los jóvenes a través de la acción social y especialmente con la creación de espacios de debate y diálogo. Uno de sus últimos proyectos es el colectivo Gora –expresión árabe que hace referencia a la solidaridad entre los vecinos de un mismo barrio–, formado principalmente por mujeres de origen marroquí y que propone acciones a favor de la igualdad de género.

La comunidad marroquí sigue así el proceso de hacerse un lugar en un entorno cada vez más globalizado y diverso. Su gran reto es orientar y ayudar a los jóvenes a entender, sin olvidar nunca de dónde vienen, su papel como ciudadanos nacidos entre dos mundos y que encarnan un valor indispensable para el futuro. ■

Pere Virgili

Texto: **Jessica González Herrera** Coordinadora de proyectos de interculturalidad del Centro de Estudios Africanos e Interculturales

La vasta pluralidad de la inmigración latinoamericana

Los países latinoamericanos comparten una fuerte tendencia al asociacionismo, lo que se refleja en el gran número de entidades formadas por ciudadanos originarios del otro lado del Atlántico. La presencia femenina es muy importante: las mujeres latinoamericanas se han convertido en un colectivo clave para el mantenimiento del estado del bienestar autóctono.

*Soy lo que dejaron,
soy toda la sobra de lo que se robaron
Un pueblo escondido en la cima
mi piel es de cuero por eso aguanta cualquier clima
Soy una fábrica de humo
mano de obra campesina para tu consumo
Frente de frío en el medio del verano
el amor en los tiempos del cólera, mi hermano.*

Fragmento de la canción *Latinoamérica*, del grupo puertorriqueño Calle 13

En este dossier no podía faltar un artículo sobre las personas latinoamericanas de Barcelona. Se me ha hecho este encargo como colombiana residente en la ciudad durante los últimos once años. De entrada me pareció un reto que requería respeto y atención. Teniendo en cuenta esto, empezamos con algunas aclaraciones y acotaciones.

En primer lugar, aunque parezca obvio, hay que recordarlo: América Latina no es un país. No existe, al menos a día de hoy, una nacionalidad latinoamericana. Latinoamérica o Abya Yala¹ es una región compuesta por veinte países y siete

Bolivianas en las fiestas de la Mercè de 2017. La diversidad y la heterogeneidad de la América Latina se reproducen en las comunidades procedentes del otro lado del Atlántico: no existe un único perfil latinoamericano, sino una multitud.

Taller del Grupo de Teatro de las Oprimidas, una iniciativa conjunta de l'Associació la Xixa Teatre y el sindicato de empleadas del hogar y los cuidados Sindillar, con mucha presencia latinoamericana. Los talleres, que se desarrollan en el espacio Francesca Bonnemaison, tienen como objetivo abordar a través de la acción dramatizada las desigualdades que padece este colectivo.

Dani Codina

territorios dependientes en la que viven aproximadamente 626 millones de personas. Es cuestionable la validez de las afirmaciones de carácter global referidas a una región donde abundan las diversidades y los contrastes. De hecho, hay quien se pregunta si la idea de América Latina es un mito o una realidad.

En segundo lugar, la expresión América Latina comprende una realidad sumamente compleja, donde se dan casi por igual diversidades y similitudes. Por este motivo, si se pone el acento en las diferencias y regionalismos, es posible negar la existencia de América Latina y de la unidad esencial que surge de su misma diversidad. No existe una América Latina, sino tantas como países o subregiones la componen, por lo que cualquier pretensión de reducirla a una sola entidad no es más que aceptar, a sabiendas, un mito o una ficción.

En tercer lugar, esta diversidad inherente a la región se manifiesta, por descontado, también en la heterogeneidad de los perfiles y las realidades de las personas latinoamericanas que vivimos en Barcelona. Así pues, las personas con origen o con bagaje latinoamericano no componemos un bloque homogéneo y, en consecuencia, nuestras realidades son muy divergentes. Por eso, el presente artículo no tiene ninguna intención de hablar “en nombre de la comunidad latinoamericana”. Es, en todo caso, un intento de hacer una radiografía de la vasta pluralidad de realidades que vivimos.

Por último, pero no por ello menos importante, una observación sobre algunos mecanismos legales tales como los acuerdos y tratados bilaterales o multilaterales, las especificidades en las leyes de extranjería y de nacionalidad, las entidades regionales de cooperación, etc.; estos mecanismos

construyen al inmigrante latinoamericano como una persona “otra” pero compatible con la población autóctona sobre la base de una supuesta proximidad cultural o de hermanamiento forjada a través de la historia colonial y poscolonial compartida con España y Cataluña. De este modo, el inmigrante latinoamericano queda incorporado al imaginario de la sociedad receptora mediante una doble caracterización que lo hace diferente y reconocible. Ante el autóctono, el latinoamericano sigue representando una forma de alteridad que tiene su reflejo en los planos legal –restricción de derechos para los no nacionales–, económico –inserción en mercados de trabajo precarizados y segmentados– y social –problemas acentuados de vivienda, participación, etc.

No obstante, paralelamente, la imagen que se construirá del latinoamericano se caracterizará por considerarse más cercana que la de otros colectivos inmigrantes, y –siempre según este discurso– más fácilmente integrable. Así, frente a grupos como los subsaharianos, los asiáticos o los magrebíes, tanto en España como en Portugal los colectivos latinoamericanos serán tratados en el discurso y en la práctica política como “más cercanos” o “menos extranjeros”, lo que tiene consecuencias significativas en sus pautas de incorporación legal, económica y social.

Las oleadas de la inmigración latinoamericana

Los flujos migratorios más importantes de personas de América Latina a España en general y a Cataluña en particular se concentran en el último cuarto del siglo xx, motivados en algunos casos por factores como la violencia, las crisis económicas o la inestabilidad política. Durante los años setenta, el exilio político caracterizó la primera oleada de

argentinos y chilenos; cubanos, brasileños y algunos uruguayos destacan también en esta época. Posteriormente, en los años ochenta, la inmigración la protagonizaron los procedentes de Colombia, Ecuador, la República Dominicana y Perú; y a principios de los años noventa llegaron principalmente uruguayos y paraguayos.

La firma de convenios bilaterales para regular los flujos migratorios con diversos países latinoamericanos, como Colombia, Ecuador y la República Dominicana, y la puesta en vigor de la ley de nietos, que permitía recuperar la nacionalidad española a los hijos y nietos de los españoles exiliados por la dictadura, promovieron una nueva oleada de migraciones en que predominaron los nacionales de Venezuela, Argentina y Cuba.

Dos consideraciones finales: los años comprendidos entre 2002 y 2004 fueron el periodo en que esta población creció de modo más significativo, y en las trayectorias migratorias ha sido fundamental el papel de las redes sociales.

Latinoamérica hoy y aquí

Según datos del Departamento de Estadística del Ayuntamiento, en Barcelona viven alrededor de 79.254 personas procedentes de países ubicados en la citada región. Son cifras que han ido cayendo durante los últimos años y no incluyen a las personas catalanas de familia latinoamericana. Insistimos en la idea de que no hay un perfil latino único. Por ejemplo, el número de personas mexicanas que residen en la capital catalana es de cerca de cuatro mil y el 90 % de ellas vienen a Barcelona a estudiar; en cambio, los miembros de las comunidades ecuatoriana y boliviana generalmente llegan por motivos económicos.

De esta cifra, más del 60 % son mujeres, la mitad de las cuales son adultas con edades comprendidas entre los veinticinco y los treinta y nueve años, y el 12,25 % son mujeres jóvenes. Casi el 60 % de las mujeres latinoamericanas tienen un nivel de estudios de bachillerato superior, ciclos formativos de grado medio o superior o estudios universitarios. Por otro lado, Bolivia, Honduras, Perú, Colombia y Ecuador son los países con más impacto en los distritos de la ciudad, ya que las mujeres de estas nacionalidades representan el 51 % del total de las mujeres latinoamericanas.

Esta feminización de la migración ha hecho que las mujeres latinoamericanas se hayan convertido en uno de los colectivos clave en el proceso de mantenimiento del Estado del bienestar de la población autóctona. Eso se debe al trabajo que muchas de ellas desarrollan en el ámbito de los cuidados personales, que permite resolver problemas vinculados con la dependencia, el mantenimiento de la estructura demográfica laboral o el acceso de la mujer autóctona al mercado laboral. Esta es una gran aportación, a veces invisibilizada, que las mujeres hacen a la ciudad. De igual modo, hay que remarcar que estas tareas son, a menudo, desarrolladas en condiciones deficientes que precarizan a este colectivo. Hay sindicatos como SindiLlar y entidades como Mujeres Pa'lante, entre otros, que permiten a las mujeres latinoamericanas articularse con otras de orígenes diferentes para reivindicar sus derechos laborales, crear espacios de cuidados para ellas mismas y generar otros proyectos.

Por otro lado, resulta curioso el hecho de que la mayoría de los estudios sobre población latinoamericana, pese a no

ser abundantes en absoluto, acostumbran a centrarse en datos relativos al “mundo adulto”, es decir, cuestiones de trabajo, relaciones de poder y motivos de migración. Excepto un par de informes obsoletos sobre bandas, parece haber un vacío en estudios que se ocupen de la realidad de los adolescentes y de los jóvenes que han inmigrado con sus familias o de los que han nacido en la ciudad. Es necesario llevar a cabo una exploración a fondo sobre las iniciativas y las aportaciones en diversos ámbitos (empresarial, político, asociativo, cultural, deportivo) de la juventud latinoamericana.

Una población muy social

La fuerte tendencia al asociacionismo es uno de los puntos fuertes que comparten los países latinoamericanos. Las entidades y los colectivos que predominan son de carácter cultural, social, deportivo, ambientalista, religioso, político y estudiantil. No obstante, las aportaciones en el ámbito cultural y social no pasan a la política. Muchas de estas entidades están presentes en espacios institucionales, como, por ejemplo, el Consejo Municipal de Inmigración, pero es preciso crear estrategias para superar las barreras del racismo institucional y potenciar la transversalización de esta presencia en otros espacios de decisión. De la misma manera, es palpable la participación latinoamericana en movimientos antirracistas, contra los desahucios y por el cierre de los centros de internamiento de extranjeros (CIE), etc. En estos espacios se generan conocimientos y discursos que aspiran a constituirse y fortalecerse como ejes políticos reales.

En el ámbito del ocio nocturno, los ritmos latinos ganan cada día más terreno. La prueba es el número creciente de salas y discotecas que programan sesiones y conciertos de salsa, bachata, reggaeton, cumbia, merengue y mambo. No obstante, la asignatura pendiente sigue siendo la presencia latinoamericana en las listas electorales, actualmente casi inexistente, lo que nos deja en una situación de invisibilidad y, sobre todo, niega la posibilidad de enriquecer el debate político de la ciudad con conocimientos, discursos, mecanismos de toma de decisión y otras competencias que aportaríamos gracias a nuestra diversidad y nuestra riqueza interna.

Al menos la noche barcelonesa está latinizada; ahora nos falta latinizar la política, los espacios de decisión, los movimientos sociales en general, el mundo de la empresa, las asambleas de barrio... Con latinizar quiero decir que no solo nos “dejen” estar presentes, sino también que nuestras maneras de hacer –que, según mi punto de vista, se basan, entre otros factores, en un fuerte sentido crítico, en la extrema importancia que concedemos al elemento colectivo y en la defensa “de la alegría como una trinchera”, en palabras de Mario Benedetti– entren en diálogo con las maneras de hacer dominantes y las transformen, interaccionando con las de la ciudadanía que tiene bagajes migratorios y culturales diferentes. ■

Nota

1. *Abya Yala* es como se conocía, antes de la colonización, al continente que hoy se denomina América. Este nombre significaría, literalmente, tierra en plena madurez o de sangre vital.

Abdullah al Mamun (Shafiq), propietario de la taberna Galiza y secretario organizador de la Asociación Cultural y Humanitaria de Bangladés, fotografiado en el establecimiento de un paisano, en la frontera de los barrios del Raval y Sant Antoni.

Texto: **Marc Piquer** Periodista

Bengalíes, armenios y hondureños, los otros inmigrantes

A excepción de chinos e italianos, el volumen de inmigrantes en Barcelona se ha estabilizado, y son muchas las personas que –coincidiendo con la recesión y el encarecimiento de la vida– han optado por cambiar de municipio o volver a casa. En esta coyuntura se han hecho más visibles nacionalidades hasta ahora poco representadas como los bengalíes, los armenios o los hondureños.

“**R**ecuerdo que al principio éramos treinta y cinco. Hoy somos cuatro mil”. Cuando en 1985 Nabinul Haque llegó a Barcelona con veintidós años y se puso a servir cafés en el antiguo cine Catalunya –donde actualmente se encuentra el centro comercial El Triangle–, ya había estado seis trabajando en Francia y Alemania. Han tenido que transcurrir tres décadas más para que miles de bengalíes de Dacca –de donde él es–, de Chittagong (en el este) y de Sylhet (en el nordeste rural), hayan decidido seguir su ejemplo: poner rumbo a Barcelona y, una vez establecidos y con garantías de poder quedarse, traer a esposa e hijos. El suyo, que fue aprendiz de coctelero en Miami, es quien le animó a vender el súper que tenía en el Paral·lel y abrir al lado el restaurante *lounge* Ébano, que fusiona cocina

india y mediterránea. Otros compatriotas también han intentado adaptarse a los gustos culinarios de la población autóctona, como Abdullah al Mamun (Shafiq), propietario de la taberna Galiza, en cuya carta no figuran ni el *danbauk* –arroz con curri y pollo– ni las lentejas rojas (*masoor dal*).

Abdullah ejerce de secretario organizador de la Asociación Cultural y Humanitaria de Bangladés, que busca estrechar los vínculos con Cataluña. Un domingo de abril lo pone en práctica en la plaza Dels Àngels, donde tiene lugar el Poyela Boishakh –su año nuevo–, que congrega a centenares de nativos que cantan, bailan y ofrecen productos tradicionales a vecinos y transeúntes. No menos coloristas son las actividades que organiza la Asociación de Mujeres de Bangladés en Cataluña, que permiten conocer de cerca algu-

nas tradiciones marcadas en el calendario como el Pitha Utshob, con el que se da la bienvenida al invierno; o la conmemoración, el 26 de marzo, de la independencia (Shadhinôta Dibôs). Para Mehetal Haque, presidenta de la entidad y esposa de Nabinul, son ocasiones para demostrar que no son “tan cerrados como parece”.

La voluntad de integrarse en la sociedad catalana no está reñida con la defensa de la cultura propia, y es por esta razón por lo que los viernes y los sábados se enseña a pequeños y a jóvenes el bangla en la Escola Pia Sant Antoni. Este idioma milenario, el sexto más hablado del mundo, ocupa un espacio destacado en los libros de historia. El 21 de febrero de 1952 miles de personas se manifestaban en la capital, Daca, en favor de los derechos lingüísticos de su pueblo, y Pakistán –que desde la partición de la India controlaba el territorio y había impuesto el urdú como única lengua oficial– respondió con una matanza. Este día, declarado por la Unesco Día Internacional de la Lengua Materna, los bangladesíes de Barcelona salen nuevamente a la calle para recordar, depositar algún presente en el monumento que se coloca ante el MACBA, y corear juntos al compás de unos armonios el *Amar sonar bangla*, el himno nacional con letra del poeta Rabindranath Tagore.

No hay que saber leer bangla para distinguir su escritura. Mirando el rótulo de los comercios es como se averigua dónde residen la mayoría de bengalíes. Recomiendo acceder a la barriada del Pedró, en el Raval, por la calle de la Cera y hacer el experimento: el bazar Aalif, el bar Bangla Spice, los colmados Malik y Naba Express (sí, se lee “productos de Pilipinas [sic] y Thailandia”)... En un establecimiento de la calle de la Botella se envía dinero y se recargan móviles, y otras tiendas de conveniencia de los alrededores despachan hasta la madrugada. Los musulmanes suníes naturales de Bangladés acuden diariamente a la mezquita Shah Jalal Jame de la calle de la Riereta, donde muchos hombres llevan puesta la gorra típica (*tupi*). Sus mujeres, que rezan por separado, van –si es que van– los domingos, cubiertas de cuerpo entero con un *shalwar kameez*. El tiempo restante, unos y otras, al contrario de los pakistaníes, visten indumentaria occidental.

En zonas más transitadas, como la ronda de Sant Pau, los negocios se dirigen más a los turistas. En La Alhambra, el Diamante y el Kalab Ghar ofrecen especialidades turcas y paellas, y en la rambla del Raval, pese a que pueda sorprender, el Istanbul Kebab, el Fragua Grill, el *italiano* Toscana y La Reina del Raval son de dueños bangladesíes. Sin embargo, las mejores críticas se las lleva el Tandoori Nights de la calle de las Carretes, quizás porque la cocina hindú que allí se elabora les resulta bastante más familiar a los cocineros bengalíes que los *dürüm* y la tortilla de patatas.

Los hijos de la diáspora

Si ha habido un lugar maltratado por la historia, este es la empujoneada Armenia, invadida por los romanos, los bizantinos, los persas, los otomanos y los rusos. Privada de un acceso al mar y con una economía depauperada, sus habitantes han protagonizado una de las mayores diásporas de la era moderna. Se calcula que ocho millones de armenios viven fuera de Armenia; en Barcelona, unos pocos miles. Aquí, muchos han encontrado un balón de oxígeno para

reponerse económicamente y prosperar profesionalmente. Es el caso de Babken Karaxjan, a quien es frecuente ver en bancos de la Via Júlia jugando a cartas con otros paisanos. Son personas que vinieron solas a finales de los noventa y que lo han pasado bastante mal, asumiendo trabajos duros y, algunos, incluso, durmiendo en la calle. Con las reformas legislativas posteriores muchos obtuvieron papeles; su situación mejoró y pudieron traer a sus familias.

Martik Matinyan, de cuarenta y seis años y con dos carreras, vivía en Sant Petersburg y ni se planteó regresar a su tierra: “Un país rodeado por países musulmanes al que los alimentos tenían que transportarse por avión no podía hacer otra cosa que hundirse”, relata. Le gustaba Barcelona y el Barça, quiso probar suerte como empresario de la construcción y le fue bastante bien hasta que topó con la crisis. Ahora es el encargado de un local de paintball láser, y cuando puede echa una mano a sus conciudadanos. Animó a los hermanos Frunz y Tigran Manukyan para que pusieran en marcha de nuevo una tienda de fotografía del paseo de Verdum, últimamente más orientada a la informática. A un local de enfrente se ha trasladado el club de lucha olímpica Hayastan, donde el campeón de Europa de grecorromana Movses Karapetyan y su hijo enseñan un deporte tan popular en la república caucásica como el ajedrez.

Antes que ninguna otra nación, en el año 301, Armenia declaró el cristianismo religión oficial y fundó su propia iglesia. Pese a que los residentes en Barcelona profesan esta fe, no la practican con asiduidad, y solo algunos se limitan a ir una vez al mes a la misa que se celebra para ellos en la parroquia de la Mare de Déu dels Àngels. Otras fechas señaladas son el 21 de septiembre –Día de la Independencia–, en que

Los hermanos Frunz y Tigran Manukyan regentan una tienda de fotografía e informática en el paseo de Verdum.

El hondureño Wilson Hernández y su esposa ecuatoriana regentan un supermercado con amplia oferta de productos latinoamericanos en el barrio de Verdum.

la Asociación Cultural Armenia de Barcelona programa actos lúdicos, y sobre todo el 24 de abril, cuando se recuerda el genocidio perpetrado por los turcos en 1915 con concentraciones en el centro y ofrendas a la cruz de piedra (*jachkar*) erigida en 2009 en la avenida del Estadi, en Montjuïc.

Aquella tragedia es “una herida no cerrada”, asegura Sarkis Hakobyan, de la Asociación de Armenia en Cataluña, con sede en Santa Coloma. “Y perdura en los hogares, donde se transmite a los hijos para que comprendan la importancia de preservar su identidad”. Los padres de Erik Melik-Stepanyan y su hermana Elina les llaman la atención si les oyen conversar en español. “Lo entendemos –admite ella–, porque, si no hablamos en armenio, las próximas generaciones lo desconocerán”. Erik tiene veinte años y regenta un establecimiento del barrio de Porta, Ararat, con estanterías repletas de vinos y salsas armenias, verduras en conserva y encurtidas con las que se elaboran las *tolma* –hojas de parra o de col enrolladas y rellenas de carne de cordero picada– y el contundente *jash*, una sopa que tiene como principal ingrediente las pezuñas de vaca cocidas. No demasiado lejos, una madre y una hija armenias de Tjumen (Rusia) regentan una tienda en Vilapicina, URSS-CCCP, que en parte se abastece con productos de Nagorno Karabakh –de donde la familia es originaria– y confituras, cervezas y coñac de Erevan.

Huyendo de un ambiente malsano

“No todo lo que dicen de allí es cierto”, me comenta Jorge Iriás al poco de presentarnos. “Pero casi”, añade. Jorge es el responsable de la multitudinaria fiesta que se monta a finales de verano en el Poble Espanyol y que reúne a miles de catrachos (hondureños), que celebran juntos el Día de la Independencia. Mucho menos concurrida, pero igualmente significativa, es la procesión que tiene lugar cada 3 de febrero en el Poble-sec en honor de la virgen de Suyapa. De la sede de la Asociación Cultural Social de Arte Culinario de Honduras y Amigos en Cataluña, en la calle Murillo, sale a hombros la figura en un desfile litúrgico que recorre algunas calles y que acaba en el Centro Cívico El Sortidor. Es precisamente en este equipamiento donde los sábados más de un

centenar de hondureños y cuatro varones contados aprenden catalán. Es el colectivo foráneo que más se apunta a los cursos del Centro de Normalización Lingüística.

De los ocho mil hondureños censados en Barcelona, un 72,6 % son mujeres. Ellas –mucho más formadas– son las primeras en querer alejarse de aquel ambiente malsano que se respira en Honduras, con altos índices de absentismo escolar y donde las bandas y los narcos campan a placer, secuestran, extorsionan y asesinan. En el año 2016 se registraron 5.150 homicidios (4.680 víctimas fueron hombres); los departamentos de Cortés y Atlántida –de donde es Jorge– se llevaron la palma. Él vino en 1984, en plena fiebre preolímpica, cuando en Honduras el problema era la contra (la guerrilla contrarrevolucionaria nicaragüense, que tenía su base allí). “Yo era perito mercantil –informa–; no había tocado nunca un ladrillo”. Pasadas tres décadas sigue impermeabilizando terrados y reformando cocinas, baños y fachadas. “Desde que estoy en Barcelona –explica– han venido trescientos familiares”. Así, gracias al efecto llamada, es como ha crecido esta comunidad, la más numerosa entre las extranjeras en siete de los trece barrios del distrito de Nou Barris, y la que más demandas de refugio solicita; peticiones que acostumbra a concederse en seis meses.

En una cafetería de la calle Almansa, en el barrio de Verdum, donde venden espumillas –un dulce tradicional de Honduras– he conocido a Gabriela Padilla, de tan solo veinticinco años, que se dedica a la limpiar casas porque en Tegucigalpa, donde ha dejado a su madre y a su hijo, le resultaba imposible encontrar un trabajo. “No me da para traerlos aquí”, confiesa, resignada. Un poco más arriba Wilson Hernández y su mujer ecuatoriana tienen un colmado con mucho género de procedencia hondureña: desde camotes (un tipo de boniato) y patastillos (un tubérculo parecido a la patata), hasta semitas –una delicia azucarada–, tabletas de coco, frijoles licuados, maíz en polvo y vinagre de piña. Él trabajaba en una empresa textil de San Pedro Sula –la capital industrial– y se hartó de ser atracado los viernes, el día en que los empleados cobraban.

En la barra de Zona Hondureña, en Prosperitat, Gerson Miguel Hernández, que sobrevive haciendo todo tipo de “trabajillos”, reconoce que se lo pensará dos y tres veces antes de volver a su país. “Cuando te informan de que te han matado a ese o aquel amigo, se te pasan las ganas”. El propietario del restaurante, Adelmo Trejo, estuvo tres veces a punto de perder la vida. “¿Y sabes por qué? Por un teléfono móvil” (celular, dice, tal como se los conoce en Honduras). Me lo cuenta mientras su mujer, Carla Cortés, prepara baleadas, catrachitas y carne asada para los comensales que toman un refresco de tamarindo mientras esperan los platos.

Según Jorge, muchos centroamericanos intentan entrar en Estados Unidos pero los deportan en aviones enteros, y cuando eso ocurre Europa es la única alternativa. Son hondureños de Tegucigalpa, de la industrial San Pedro Sula, de Olancho... Los hay de piel blanca y rubios (de Santa Bárbara), negros garífunas (de La Ceiba), lencas (de Lempira) o misquitos (del cabo Gracias a Dios). Y todos, sin excluir a ninguno, comparten un mismo anhelo con el resto de inmigrantes que han contribuido a transformar nuestra ciudad: sentir suya Barcelona. ■

Francesc Serra / AFB

Texto: **Joaquim Colominas Ferran** Profesor de Ciencia Política en la Universidad de Barcelona

Josep Puig i Cadafalch, un presidente incómodo

Como arquitecto y urbanista, Puig i Cadafalch dejó una huella profunda y perdurable en Barcelona. Pero como político, pese a la relevancia de su función como sucesor de Prat de la Riba al frente de la Mancomunitat, su tarea ha sido discutida.

Personaje poliédrico, complejo, Josep Puig i Cadafalch (1867-1956) fue un hombre de cultura muy notable – arquitecto, urbanista, arqueólogo y restaurador de arte románico– y, en segundo lugar, un político. Con todo, su actuación en este ámbito lo ha convertido en una figura enormemente incómoda. Por ignorancia o por interés ideológico, la historia, siempre mucho más compleja que lo que ha quedado escrito, ha sido muy exigente con él y no le ha otorgado el lugar que se merecía.

La prematura muerte de Enric Prat de la Riba llevó a Puig i Cadafalch a la presidencia de la Mancomunitat (1917-1923), la primera institución nacional catalana desde la derrota de 1714. De este modo se convirtió en continuador y ejecutor de la obra de su antecesor. Previamente había sido

uno de los fundadores de la Lliga Regionalista; concejal en el Ayuntamiento de Barcelona (1901-1906); diputado en Madrid (1907-1913), elegido a la candidatura unitaria del catalanismo político, Solidaritat Catalana, formada como respuesta a los ataques contra la revista *Cru-cut*; y, también, diputado de la Diputació de Barcelona (1913-1914), embrión de la posterior Mancomunitat de Catalunya.

Solo por la ingente obra arquitectónica realizada, Josep Puig i Cadafalch ya se merece un lugar de honor en la historia cultural del país. La Barcelona de hoy día sigue dando testimonio de su compromiso y su actividad en este ámbito. Es uno de los tres arquitectos más destacados del modernismo catalán, junto a Domènech i Montaner y Antoni Gaudí. No olvidemos que buena parte del éxito de la Barcelona

A. Gil / AFB

Puig i Cadafalch proyectó las cuatro columnas de Montjuïc, representativas de la catalanidad –las actuales son una reproducción de 2010–, para un plan de urbanización de la montaña con motivo de una muestra sobre las industrias eléctricas que se tenía que llevar a cabo en 1917, reconvertida luego en la Exposición Universal de 1929. Las columnas se construyeron en 1919 y se demolieron durante la dictadura de Primo de Rivera; la imagen recoge la caída de la última columna. En la página anterior, Puig i Cadafalch en su estudio.

actual se debe a estos tres grandes hombres. Fueron personas de ideas y de acción, de una gran civilidad, comprometidas con una idea de país que plasmaron en grandes obras arquitectónicas.

Tiempos difíciles

Pero si Josep Puig i Cadafalch ha pasado como el presidente olvidado es, entre otros motivos, por una gestión política desacertada. Le tocó presidir la Mancomunitat en un tiempo muy difícil, en unos años muy convulsos social y políticamente. Era la época del pistolero, cuando la gente se mataba por las calles de Barcelona. La Mancomunitat se vio desbordada en materia de orden público como consecuencia de los fuertes conflictos sociales. Y no tenía competencias en este ámbito. Hay que decir, además, que la espiral de violencia era la antítesis del espíritu de la institución.

Otro elemento que no contribuyó positivamente al legado político de Puig i Cadafalch fue la difícil relación que mantenía con otros intelectuales destacados que participaban en la obra de la Mancomunitat. Las relaciones con Torres Garcia fueron complicadas; con mosén Alcover, difíciles..., ¡y con Eugeni d'Ors, explosivas! Puig i Cadafalch no tuvo la habilidad característica de Prat de la Riba para rodearse y dirigir un equipo tan potente como el formado por gran parte de la intelectualidad del país (a parte de los tres citados, destacamos la participación de Pompeu Fabra, Antoni Rovira i Virgili, Rafael Campalans y Jordi Rubió, entre otros).

Dicho esto, la obra de Josep Puig i Cadafalch sigue literalmente en pie; tanto la física, que él mismo pensó y firmó como arquitecto, como la política, pensada por Prat de la Riba y que él ejecutó.

Al cabo de más de cien años, siguen luciendo en Barcelona la Casa Amatller del paseo de Gràcia; la Casa de les Punxes y el Palau del Baró de Quadras, en la Diagonal; el Palau Macaya, en el paseo de Sant Joan; la fábrica Casaramona, en Montjuïc; Can Serra, sede de la Diputació de Barcelona, en la rambla de Catalunya; los palacios de Alfonso XIII y de Victoria Eugenia, en el espacio de la Feria de Montjuïc, y las cuatro columnas, frente a la Fuente Mágica, que reproducen las originales que hizo derribar el dictador Primo de Rivera en 1928. En cuanto a su contribución como urbanista, hay que citar todas las reformas que llevó a cabo en este mismo espacio de Montjuïc, así como las de la plaza de Catalunya y la apertura de la Via Laietana, mientras que en el Maresme –especialmente en su Mataró natal, pero también en Argentona, Canet de Mar, Lloret de Mar...– sus obras aún destacan e irradian un espíritu singular y propio.

Como restaurador de monumentos importantes, estuvo a cargo de las obras del Palau de la Generalitat (entonces sede de la Diputació de Barcelona) y de los monasterios de Montserrat, Sant Joan de les Abadeses, Sant Benet de Bages y Sant Miquel de Cuixà; del conjunto románico de Sant Pere de Terrassa y de la catedral de la Seu d'Urgell, además de dirigir las tareas de salvaguarda y restauración del arte

románico en el Pirineo. Y, en lo referente a su tarea como arqueólogo, tuvieron un relieve especial las excavaciones que dirigió en Empúries.

Teniendo en cuenta toda la obra que ejecutó en los diferentes ámbitos y los medios de construcción de que se disponía a finales del siglo XIX, podemos considerar a Josep Puig i Cadafalch como una persona hiperactiva.

La obra de la Mancomunitat

Asimismo, hay que destacar la obra pública impulsada desde la Mancomunitat, de sobras conocida por todos. Sobresalen la Biblioteca de Catalunya, el Institut d'Estudis Catalans, la Escola d'Administració Pública de Catalunya, la Escola Catalana d'Art Dramàtic, la Escola Industrial, la Escola del Treball, la Escola Superior de Bells Oficis, la Escola d'Infermeres y el Institut Cartogràfic de Catalunya.

Como señala el historiador Lluís Duran, “a los presidentes de la Generalitat del siglo XX los conocemos por su nombre. A los presidentes de la Mancomunitat los conocemos por la obra realizada”. Y, en el mismo sentido, el periodista Francesc Canosa destaca que “¡toda la obra de la Mancomunitat se mantiene en pie!”

Esta ingente obra, tanto la personal como la política, ha quedado en un segundo término debido a un error político importante que cometió Puig i Cadafalch: no oponerse a Primo de Rivera. Un error evidente, pero también hay que decir que nadie lo hizo. La crónica política de aquellos días no informa de ningún tipo de manifestación contraria al dictador. No se le ofreció resistencia. La demanda de recuperar el orden en la calle, la seguridad física, eran prioritarias.

Josep Puig i Cadafalch pecó de inocente al creerse que el dictador respetaría la obra de la Mancomunitat y el espíritu de catalanidad que la impregnó. Posteriormente reconoció su error. Doblemente represaliado, sufrió en propia carne las contradicciones políticas del primer tercio del siglo XX. Lo pagó con un primer exilio cuando dimitió de su cargo de presidente de la Mancomunitat, en el año 1923, y con un segundo en 1936, al comienzo de la Guerra Civil.

Puig i Cadafalch fue uno de los hombres de la Lliga que no solo no otorgó ningún tipo de reconocimiento al franquismo, sino que se opuso a él desde el primer día. Las actuaciones posteriores a su paso por la presidencia de la Mancomunitat tuvieron coherencia con su trayectoria política anterior, y durante los primeros años del franquismo fue uno de los representantes más activos de la resistencia catalanista cultural.

Tras su regreso a Barcelona en el año 1942, se dedicó a reconstruir el Institut d'Estudis Catalans en su casa de la calle de Provença, la misma donde hace unos meses se descubrió toda la documentación del IEC detrás de una falsa pared que él hizo construir. Con esta documentación se ha podido seguir el hilo rojo de la entidad desde su fundación, a la que él contribuyó, hasta 1956, año de la muerte del arquitecto. Tras la clandestinidad a que se vio obligada durante el franquismo, la institución pudo reiniciar públicamente sus actividades con la recuperación de la democracia y del autogobierno. Un hilo que no se tendría que haber roto nunca. ■

Escalera de caracol en una de las torres de la Casa de les Punxes de Barcelona, en la confluencia de la avenida Diagonal y las calles Rosselló y Bruc, obra de 1905.

Debajo, vestíbulo del palacio del Baró de Quadras, también en la Diagonal, que ha alojado instituciones como el Museo de la Música y la Casa Àsia, y actualmente es la sede del Institut Ramon Llull. Puig i Cadafalch lo construyó entre 1904 y 1906.

Ramon Manent

Texto: **Blanca Cia** Periodista

La mirada de los arquitectos noveles

Una exposición de la Escola de Arquitectura ha recopilado los mejores trabajos de final de carrera desde 1978. El presente artículo ofrece una pequeña muestra de esos trabajos vistos por sus autores, arquitectos en ejercicio que se han prestado al experimento de volver al pasado y contextualizarlo en el presente.

Los proyectos de final de carrera de la Escola de Arquitectura de Barcelona (ETSAB) son una buena base de datos de la mirada de los arquitectos sobre la ciudad. Equipamientos, desarrollos urbanísticos, infraestructuras, soluciones para problemas, ideas arriesgadas... Todo ello ha sido abordado por infinidad de propuestas. Doscientas sesenta de ellas, las mejores de los últimos cincuenta años de vida de la ETSAB, fueron seleccionadas para conformar la exposición *Escola-Ciutat, cinc dècades de projectes de fi de carrera d'arquitectura a Barcelona* [Escuela-Ciudad, cinco décadas de proyectos de fin de carrera de arquitectura en Barcelona]. Una muestra que se presentó en el MNAC en octubre y que tendrá una segunda vida en la misma escuela. Sus comisarios son Roger Such y Ariadna Perich, profesores y subdirectores del área de cultura del centro. Los proyectos seleccionados desde 1977

también sirven para hacer una radiografía aproximada del devenir de la ciudad real y la imaginada por los alumnos cuando se preparaban para dejar la universidad. Los focos de atención de los trabajos han sido múltiples: el distrito de Ciutat Vella copa buena parte de las propuestas en los primeros años de la democracia, mientras que en la década de los noventa se hace patente la dinámica de la ciudad de extender y diversificar la red de equipamientos. Otros ejes argumentales son el desarrollo y la dignificación del urbanismo, el impulso del 22@, el diseño de la gran área desde Glòries hasta el Fòrum y las infraestructuras y los espacios naturales.

Los que aparecen a continuación configuran una pequeña muestra de aquellos trabajos de fin de carrera vistos hoy por sus autores, arquitectos en ejercicio que se han prestado al experimento de volver al pasado y contextualizarlo en el presente.

Fotomontaje de la plaza de Catalunya con la transparente y ligera biblioteca proyectada por Pau Bajet en la ubicación de El Corte Inglés.

ción. Pasado el tiempo, Gascón se mantiene en su idea: “Sigo pensando que ganar una plaza como la Boqueria era buena”.

Jardín en los terrados del Eixample

La idea originaria de este proyecto de 1992 de Eva Prats tuvo como punto de partida una azotea de Ciutat Vella que unos amigos de la arquitecta habían convertido en un espacio comunitario. “Pensé en desarrollar algo parecido pero a escala mucho mayor: toda una manzana del Eixample, precisamente por lo compacto de su estructura, repetida y rígida”, apunta Prats. Se fijó en una manzana en concreto, la conformada por las calles Ausiàs March, Alí Bei, Girona y Bailèn. Era un espacio completamente construido, en su perímetro y en su interior; la configuración de sus edificios, de alturas similares, le permitía trazar un continuo de estructuras –¡y hasta un puente!– para comunicar los terrados, que se habían convertido en unos “espacios cerrados y abandonados una vez eliminados los antiguos depósitos de agua”.

Prats, que tuvo como tutor a Enric Miralles, partió de un cálculo de estructuras para situar los diferentes espacios y las pasarelas que enlazarían los edificios. Proyectó un gran terrado que acogería un espacio de prácticas de una escuela de jardinería, una zona de plantas acuáticas y otra para prácticas de poda, un invernáculo, una extensión con diferentes tipos de césped y otra para enredaderas. Todo ello en recipientes mínimos con poca tierra y con un sistema de riego a base de depósitos de agua.

Otra parte indispensable del proyecto era crear espacios para los vecinos. “Todos los residentes de los pisos de la manzana disfrutarían del conjunto –explica la arquitecta–. La idea era que pudieran compartirlo para celebrar fiestas o comidas y cenas que no puedes plantearte en una vivienda debido a las limitaciones de espacio”. La apuesta de Prats no cayó en saco roto; al cabo de los años aquel proyecto ha suscitado interés, y las maquetas que hizo en 1992 han sido reclamadas para exposiciones. Incluso el Ayuntamiento de Barcelona –tanto en el mandato actual como durante el de Xavier Trias– ha realizado alguna aproximación a la idea, aunque sin llegar a desarrollarla. En el transcurso de su desempeño profesional, la arquitecta, junto con su compañero Ricardo Flores –reciente premio Ciutat de Barcelona por la reforma de la sala Beckett– ha seguido la línea de propiciar espacios comunitarios y de buscar soluciones con elementos ajardinados. “Para ajardinar un terrado lo único realmente imprescindible es que la comunidad de vecinos tenga la voluntad de hacerlo”, defiende, veinticinco años después.

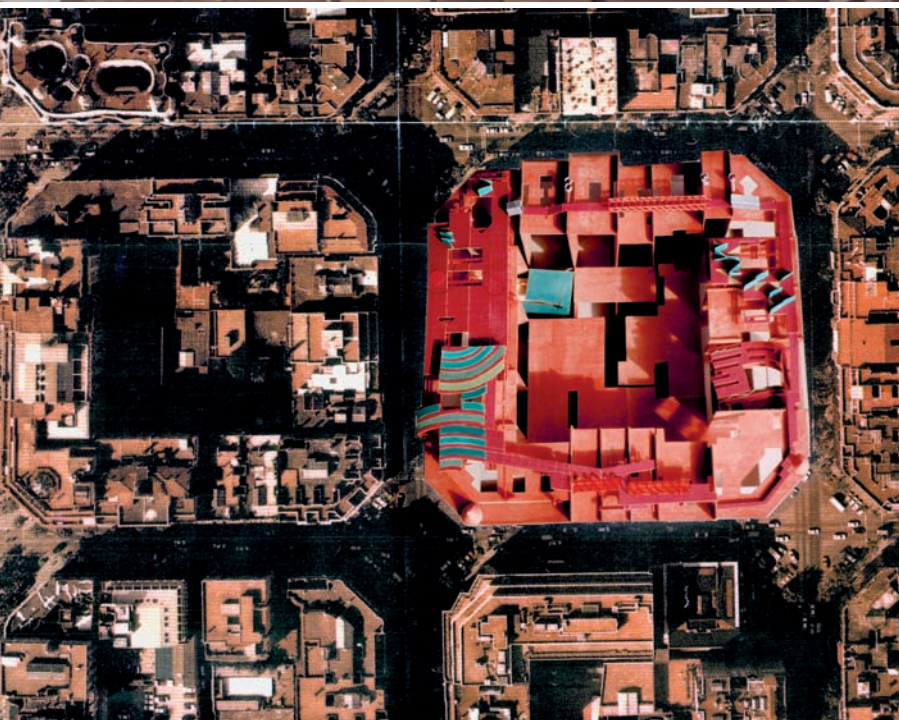
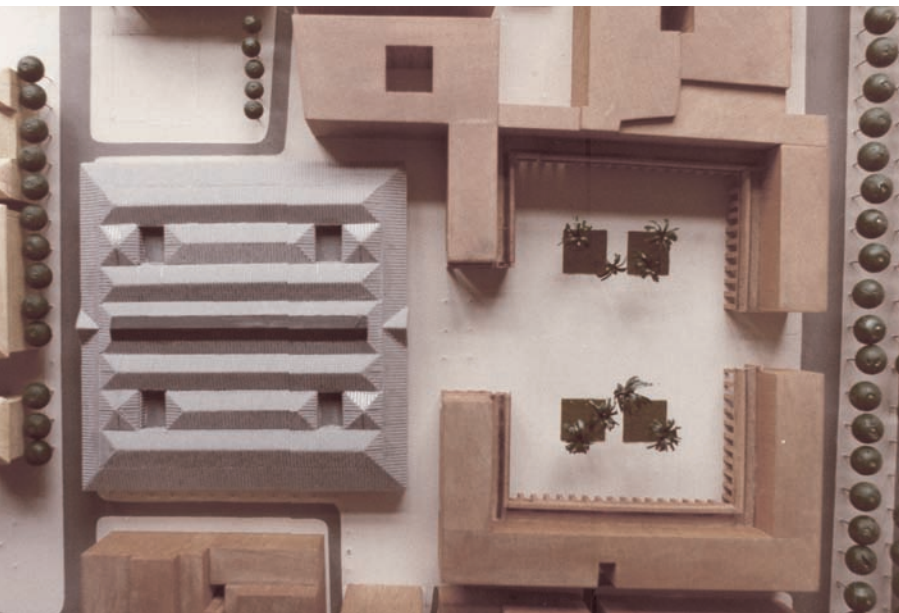
Ordenación del Pont Vell de Santa Coloma

Nacido en Santa Coloma de Gramenet en 1973, David Martínez García observaba este poco hospitalario puente justo entrado el siglo XXI y pensó en transformarlo en una rambla metropolitana que sirviera de nexo de unión, de cosido de la calle principal de la localidad con el paseo que conecta con la Meridiana, según el proyecto que concibió en 2001. “Imaginaba el puente como un símbolo de la recuperación para las personas del espacio urbano deprimido, en este caso en el contexto de la recuperación del río Besòs, que todos recordamos cuando era una alcantarilla a cielo abierto. Tomé como referencia los puentes italianos clásicos y más concre-

El trabajo de final de carrera de Eduard Gascón fue un proyecto de mercado en la plaza de la Gardunya. Lo planteó en 1984 en el marco del programa de estudios “Del Liceu al Seminari”, que se realizó en la ETSAB a partir del proyecto urbanístico municipal del mismo nombre lanzado unos años antes para revitalizar y coser el Raval con el Eixample. Lo hizo con Francesc Mitjans como tutor principal. El hoy autor, entre muchos otros, del futuro Nou Palau Blaugrana, recuerda que su trabajo de final de carrera provocó cierto lío. “Partí de la idea de recuperar la plaza de la Boqueria para la ciudad, ya que, antes de que se construyera la estructura del mercado en 1840, era un espacio bastante similar al de la plaza Reial. Estaba convencido de que era mejor recuperar un espacio de calidad arquitectónica con un perímetro de columnas neoclásicas que por sí mismas ya conformaban una plaza”, explica.

De esa manera, la Rambla hubiera tenido una conexión directa con un espacio abierto, ciudadano, como es una plaza. “Situé el mercado encima del aparcamiento de la Gardunya que ya existía y en el que destinaba una primera planta subterránea para la carga y descarga. Seguía un criterio historicista y dibujé unas cubiertas inclinadas con una estructura metálica. Tendría dos alturas, en la planta el mercado del producto fresco y en el primer piso un gran supermercado”.

Décadas después de la propuesta de Gascón, se produjo cierto debate en el sector sobre la posibilidad de trasladar la Boqueria a la plaza de la Gardunya. Lo curioso es que hoy, al cabo de treinta y tres años del trabajo de fin de carrera, la Gardunya está en proceso de culminar su nueva configura-

partes. En primer lugar, abría una zona de espacios comerciales, de tiendas. En segundo lugar, proponía cubrir la Ronda parcialmente con un sistema de piezas prefabricadas sin pilares, en las que también se podría desarrollar actividad económica. Y, en tercer lugar, ubicaba un centro de interpretación del río Besòs que explicara su historia. El proyecto incluía también una estructura que permitía a las personas acceder a la ribera del río”, recuerda. La idea que animaba todo el proyecto era la de humanizar una zona que se había convertido en una simple carretera de conexión. “Por el contrario, en todos estos años en el Pont Vell apenas se ha intervenido de una forma ambiciosa, y únicamente se ha ganado algo más de espacio para los peatones”, concluye David Martínez.

Una biblioteca muy central

Más que nacional o provincial, el proyecto firmado en 2013 por Pau Bajet era el de una biblioteca central en el mismísimo centro de Barcelona: la plaza de Catalunya, exactamente en la inmensa pastilla urbana que ocupa El Corte Inglés. Un programa que le vino sugerido por Eduard Bru, su tutor y catedrático de la ETSAB, con una idea rompedora: “¿Por qué no colocamos un catalizador cultural en el centro de la ciudad confrontándolo al poder capitalista que representa el resto de la actividad urbana?” Una reflexión que no anduvo alejada de algunas propuestas para ubicar la entonces proyectada Biblioteca Provincial en el edificio del Banco de España de la misma plaza. “Se trataba de un gran edificio de cerca de 30.000 metros cuadrados, construido a partir del concepto renacentista de la biblioteca como gran espacio representativo del conocimiento; a ello le añadía, por mi parte, la voluntad de que fuera rompedor. La estructura era de hormigón pulido, lo más parecido a la piedra, desarrollada con elementos prefabricados y con unas medidas a escala humana”, explica.

En contraposición al edificio de El Corte Inglés y a su fachada opaca, Bajet proponía cerrar externamente la biblioteca con una fachada a modo de celosía que permitiera ver el interior desde la plaza, aunque no desde el paseo de Gràcia o Fontanella. El visitante se encontraría con un gran atrio y un sistema de rampas con las paredes forradas de estanterías y libros: “Dejando de lado el aspecto tradicional de las bibliotecas clásicas con compartimentos y plantas, diseñaba un único espacio que se pudiera recorrer de forma continua, sin plantas. Desde el momento en que entrabas ya se podría distinguir el techo. Con todo, se generaban zonas más recogidas: contrastaba la monumentalidad general de la construcción con el carácter más doméstico de otras áreas de dimensiones reducidas”.

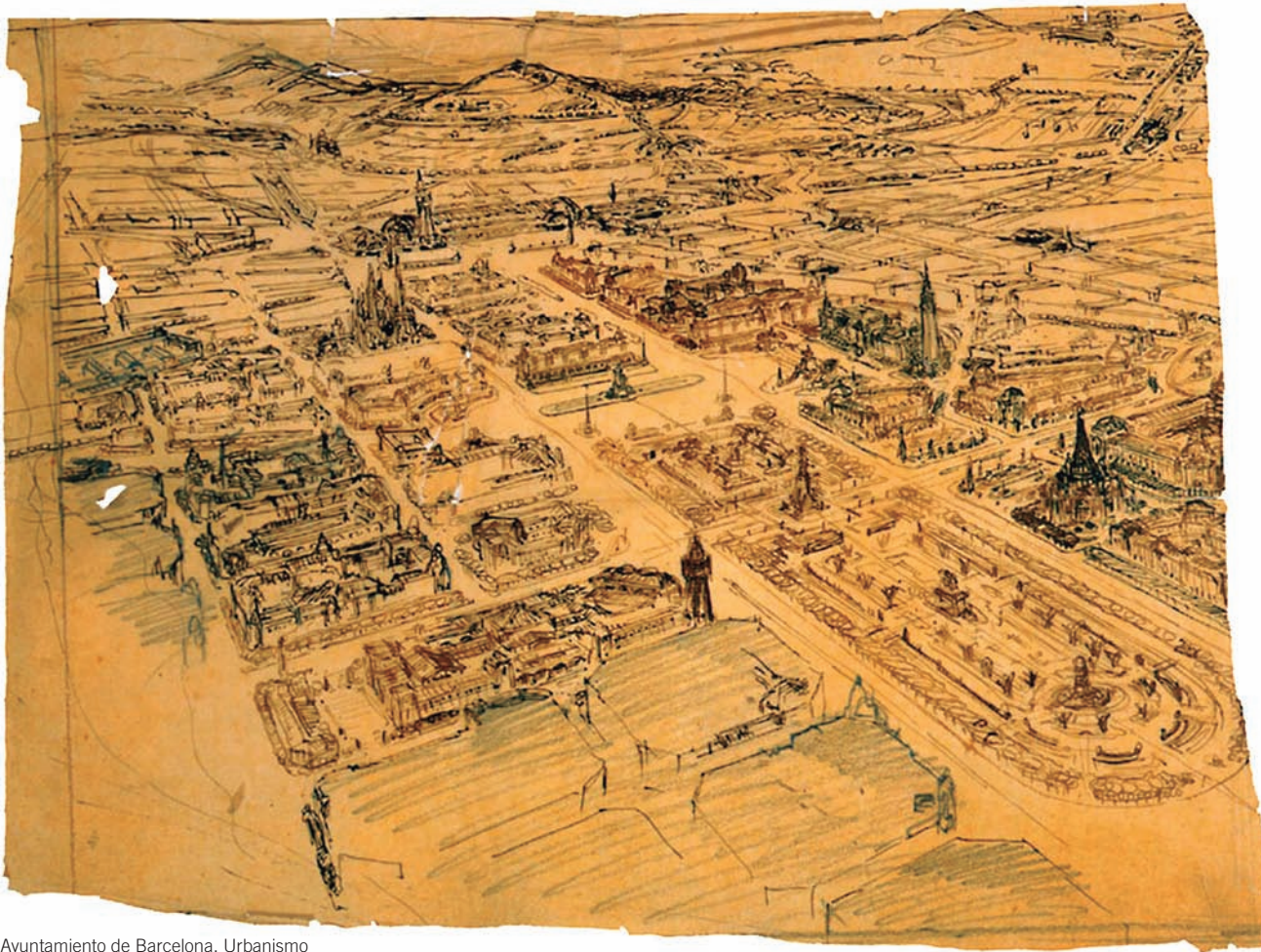
Nadie discute que la plaza de Catalunya es el resultado de diferentes operaciones en el tiempo que le han dado un aspecto global bastante disperso y discutible. Años después de aquella propuesta, Bajet, que después de colaborar en Inglaterra con David Chipperfield abrió su propio despacho en Barcelona, considera que su proyecto contribuía a mejorar ese conjunto deslavazado que constituye hoy por hoy la plaza de Catalunya. ■

Mercado en la plaza de la Gardunya, de Eduard Gascón; jardines en los terrados del Eixample, de Eva Prats, y ordenación del puente de Santa Coloma, de David Martínez.

tamente el Ponte Vecchio de Florencia. Se podría decir que fue un proyecto arquitectónico con un marcado componente urbanístico”, explica Martínez.

De hecho, ese ha sido principalmente su ejercicio profesional desde entonces: fue responsable de los servicios urbanísticos del Ayuntamiento de Badalona hasta 2011, cuando se integró en esta misma área de la corporación barcelonesa, donde permanece actualmente con el encargo de relanzar el distrito 22@. “El programa que desarrollé tenía tres

La propuesta del plan de enlaces firmada por Léon Jaussely aprovechaba el diseño de la plaza de Les Glòries de Cerdà para las conexiones con los municipios de los alrededores. Jaussely fue el primer extranjero que ganó un concurso urbanístico en Barcelona. Su propuesta incluía una enorme plaza cívica rectangular entre la Meridiana y las calles de València, Marina y Sardenya.

Ayuntamiento de Barcelona. Urbanismo

Texto: **Aleix Porta** Periodista

La Barcelona de los proyectos frustrados

¿Cómo hubiera sido la otra Barcelona? Aquella imaginada pero frustrada por razones financieras, políticas o por el cambio de modas, la que se quedó archivada a la espera de un mejor momento o la de los proyectos finalistas de concursos que, a fin de cuentas, no resultaron ganadores. La visitamos a continuación.

La ciudad que no llegó a ser es el tema del estudio *La Barcelona desestimada. L'urbanisme de 1821 a 2014* (Àmbit, 2017), de la doctora en historia del arte Carme Grandas. El libro realiza un amplio y variado repaso de centenares de concursos de arquitectura y de proyectos singulares desde el primer tercio del siglo XIX (solares desamortizados alrededor de La Rambla) hasta la actualidad (la plaza de Les Glòries Catalanes o la planificación de dieciséis accesos urbanos al parque de Collserola, conocida como Les Portes de Collserola). En el presente artículo veremos algunos de los proyectos rehusados por razones diversas y cómo hubiera sido esta Barcelona alternativa.

Empezamos en el parque más grande de la Barcelona moderna, tal y como Josep Fontserè lo había diseñado. Su objetivo era construir un espacio dedicado a la industria y la ciencia allí donde había habido un fortín. En forma de herra-

dura, debía tener un marcado carácter simétrico, igual que los jardines franceses. En medio se erguiría un enorme palacio circular dedicado a la industria, que acogería muestras y ferias, y se abriría una enorme plaza entre el palacio y una fuente con una pequeña cascada –fuente que acabó siendo una de los pocos elementos que se salvaron del proyecto original, junto con el depósito de aguas, el umbráculo y el edificio del Museo de Geología. Había una propuesta para construir la cascada considerablemente más grande, lo que, sin embargo, hubiera puesto en peligro la financiación del palacio. Fontserè llevó la idea de derribo hasta el extremo: no permaneció en pie ni un solo edificio del antiguo cuartel.

El traslado del zoológico al Park Güell podría haber sido un rotundo acierto cuando Nicolau M. Rubió i Tudurí lo propuso en los años sesenta del siglo pasado, época en que los animales se hallaban en un estado de abandono desga-

Archivo Contemporáneo Municipal de Barcelona

Proyecto de Nicolau M. Rubió i Tudurí para trasladar el parque zoológico a la vertiente occidental del Park Güell, fechado en los años sesenta del siglo pasado.

rrador. En su imaginación, el zoo ocupaba la ladera oeste del parque, entre las avenidas del Coll de Portell y la del Santuari de Sant Josep de la Muntanya. Los animales ganaban en espacio y salubridad, y la Lavandera de Gaudí, con su brazo levantado justo frente a la jaula de los tigres, regalaría una estampa maravillosa a los visitantes.

La Dreta de l'Eixample y El Guinardó, céntricos

Salimos por la avenida Meridiana en dirección al centro de la ciudad que preveía el Plan Cerdà, la plaza de Les Glòries Catalanes. Este es uno de los mayores aciertos del ingeniero de Osona, del que supo sacar provecho Léon Jaussely, el primer extranjero ganador de un concurso urbanístico barcelonés con su plan de enlaces de 1905. El objeto del concurso era planificar la unión del Eixample con los municipios del llano. Jaussely también planificó algo que nunca llegaría a construirse: una enorme plaza rectangular entre la Meridiana y las calles de València, Marina y Sardenya. Hubiera parecido Washington o París, con edificios barroquizantes de gran escala, entre ellos el ayuntamiento.

Otra ventaja del plan de Jaussely era una red de transporte público que permitiría alcanzar cualquier punto de la ciudad en tranvía y acceder rápidamente a la Estación Central, situada en la calle de la Indústria e imaginada como un centro neurálgico rebosante de vida. Desde aquí se podría haber ido a pie hasta un ninfeo construido al pie del Turó de la Rovira. Jaussely quería llenar Barcelona de avenidas con finales espectaculares. El monumento de la macrorrotonda ubicada en la intersección de la Diagonal, la Meridiana y la Gran Vía no hubiera tenido nada que envidiarle al Arco de Triunfo parisino. Sin embargo, en los años sesenta del siglo pasado construyeron ahí un escaléxtric de hasta cuatro ramales... Y la historia posterior ya la conocemos.

Verdaguer y Guimerà, honrados como es debido

Vale la pena que nos paremos en el monumento de Jacint Verdaguer, Diagonal arriba desde Les Glòries. Escoger el

proyecto ganador no fue tarea fácil, pues se presentaron al concurso público casi cuarenta propuestas. En muchas de ellas el poeta aparecía sentado, presidiendo un conjunto de figuras alegóricas relacionadas con su obra, con la patria catalana y sus visiones religiosas como temas recurrentes. La escultura que se acabó escogiendo y que se inauguró en 1924, la que todos conocemos, representa a Verdaguer de pie; ya por aquel entonces, a finales del periodo modernista, tenía un estilo anticuado.

Àngel Guimerà, quien asistió con entusiasmo a la inauguración de este monumento, hubiera tenido el suyo un tanto más moderno en la plaza de John F. Kennedy, en el límite superior de la calle de Balmes. Sus autores, Rubió i Tudurí y Puig i Cadafalch, emplearon referentes arquitectónicos más propios de los años treinta: una terraza en forma de proa –inspirada en el monumento a Otto von Bismarck de Mies van der Rohe en Bingen– un enorme obelisco tal y como marcaba la moda del momento –Piazza del Popolo de Roma, monumento a la República de París...– y esculturas relacionadas con los dramas de Guimerà. Un águila imperial y una *senyera* habían de coronar dignamente la plaza. Calle de Balmes arriba, nos imaginaríamos, al divisar el conjunto, que nos teníamos que empotrar sin remedio contra el barco del capitán Said de *Mar y cielo*...

De la plaza de Catalunya al frente marítimo

El centro de la ciudad es uno de los espacios que han originado un mayor debate arquitectónico y estético. Antes de adentrarnos en él podemos descansar imaginariamente bajo los soportales que Pere Falqués diseñó para la plaza de Catalunya en 1891. A la plaza le ha resultado difícil configurarse como tal; Cerdà no la había previsto y durante largo tiempo fue un simple agujero en el tejido urbano, con huertos, casitas y talleres. Falqués imaginó que los carruajes la cruzasen por carriles en aspa, que los tranvías la rodeasen y que los peatones la cruzasen por soportales y glorietas. Lluís Mumbrú propuso la construcción de una cascada artificial con motivo de la Exposición Universal de 1888, que tendría nueve metros de ancho y estaría coronada por unos acuarios que suscitarían gran interés. La perspectiva del agua y el roquedal nos haría creer que estábamos en el Lake Valley Park, el efímero parque de recreo del pantano de Vallvidrera.

La plaza de Catalunya se localizaría fácilmente gracias a un rascacielos: la Torre Sellés Miró –nombre de su impulsor–, que introduciría lo mejor de la arquitectura norteamericana de los años veinte. Se erguiría cien metros por encima de la calle, con veintisiete plantas destinadas a hotel y oficinas, sobre la manzana entera de Bergara y Pelai.

El centro de la ciudad podría haber sido, asimismo, un buen lugar para la obra de Gaudí. Al bajar por La Rambla nos topáramos con alguno de los veinte quioscos que había diseñado en 1880 por encargo de Enric Girossi, y que nunca fueron construidos por falta de recursos. Eran de hierro y cristal, y tenían una interesante doble función: floristerías por un lado y urinarios por el otro. No obstante, la huella más relevante del arquitecto de Reus podría haber sido el monumento a Jaime I, en la plaza del Rei, cuya primera piedra se puso el 27 de junio de 1908. Gaudí concibió tres arcadas de estilo gótico que abrían la plaza del Rei hacia la vía Laietana bajo de la capilla de Santa Àgata.

Tenemos la suerte de que Barcelona se giró hacia al mar en el mismo momento del derribo de las murallas, con propuestas que engalanaban el frente marítimo. Además de los faroles de la plaza del Rei (estos sí pueden admirarse), Gaudí diseñó otros para el paseo conocido hoy como de Colom, con más de veinte metros de altura, y que ya eran eléctricos en 1878, además de un precioso embarcadero en el Port Vell.

Justo enfrente de la entrada de mar del parque de la Ciutadella, y en conexión con los demás institutos científicos allí existentes por un puente extendido sobre las vías del tren, debería haberse edificado el Instituto Oceanográfico de Cataluña, proyecto de Antoni Falguera presentado en 1919. Era un edificio de gran tamaño destinado a convertirse en un referente mundial de las ciencias marítimas y de la divulgación del Mediterráneo. El pequeño embarcadero propio con una escalinata entre templetos, el puerto cerrado y el faro se convertirían en un espacio público de categoría.

Islas y canteras

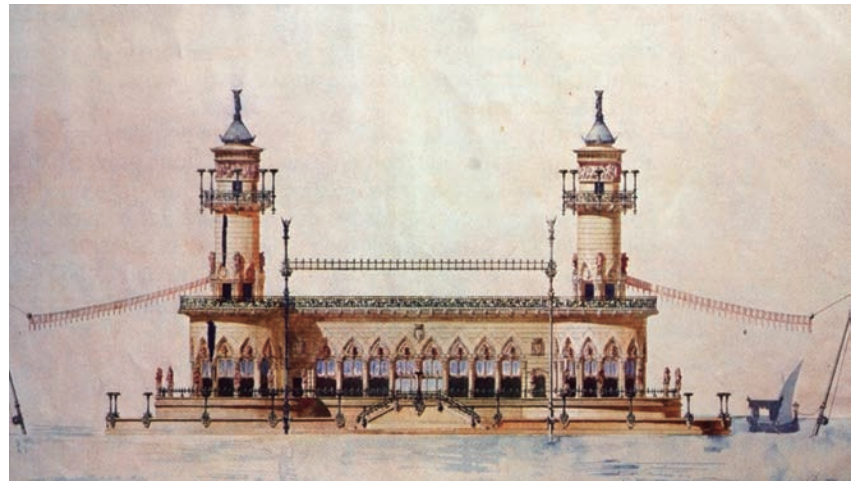
Y desde aquí hasta el Besòs podríamos haber disfrutado de unas supermanzanas en primera línea de mar, diseñadas por Bonet i Castellana en 1965 para el conocido como Plan de la Ribera. Se trataba de unas auténticas islas ganadas a las aguas, sobre las que se alzarían seis metros, y de quinientos metros de lado; sin coches, pues la intención del arquitecto era, según sus escritos, eliminar la mezcla incoherente del “hombre andando a tres quilómetros por hora con la riada de vehículos tratando de alcanzar los ochenta”. Un ejemplo de frente marítimo y de calidad de vida.

Bonet i Castellana participó también en el diseño de las canteras de la ladera marítima de Montjuïc. Se trataba de una serie de bloques y calles –ideados con Oriol Bohigas y Josep M. Martorell– que vencían la escarpada ladera y formaban un barrio de cuatro mil viviendas. ¡Otro grupo de privilegiados, junto con los residentes en las manzanas-islas! A diez minutos del centro pero sin ruidos, y con el mar entrando en el comedor, por así decirlo.

Por lo lejos que se hubiese encontrado y por sus dimensiones, nos habría tomado demasiado tiempo visitar el matadero que se quería levantar para satisfacer las crecientes necesidades alimenticias de la Barcelona de finales del siglo XIX: situado en el Camp de la Bota, en una superficie de 2,9 hectáreas –como veintiséis manzanas del Eixample–, firmaba el proyecto Josep Domènech i Estapà, que realizaba un modernismo menos retorcido que el de su primo, Lluís Domènech i Montaner. Es mejor dejarlo a un lado y dirigirnos, en cambio, a la zona donde sí se construiría, no mucho más tarde y sin tantas pretensiones, el nuevo matadero de Barcelona, junto a la futura plaza de Espanya.

La revolución urbana de la plaza de Espanya

La Exposición Internacional de 1929 fue un revulsivo para esta zona. La plaza de Espanya diseñada por Ferran Romeu en 1922 tenía tres virtudes que debían hacer de ella algo muy especial: su dimensión con grandes espacios para vianantes, una monumental fuente central y la armonía de las seis fachadas de ocho pisos de altura. Los rascacielos que Rubió i Tudurí diseñó para la avenida de la Reina Maria Cristina conducirían la mirada hacia el Palacio Nacional, un

Real Catedral Gaudí

ecléctico edificio de hierro y líneas neoárabes un tanto extrañas diseñado por Benet Guitart. Aunque sin duda alguna los ciudadanos apreciarían más el Palacio de la Luz, de Lluís Girona, un gran pabellón de hierro y cristal que por la noche se iluminaría hermosamente. Tres proyectos, una vez más, desestimados.

Durante la muestra internacional se expuso la maqueta de una parte de lo que más adelante acabaría convirtiéndose en la conurbación de Barcelona. La diseñó el propio Rubió i Tudurí, quien la bautizó como “La ciudad futura”, y consistía en unos enormes rascacielos que seguían el Llobregat hasta pasado Martorell. Numerosas carreteras pasarían por debajo de los rascacielos para facilitar una rápida movilidad.

La ciudad del reposo

¿Cansados de andar de aquí para allá? No me extraña. Por suerte, Barcelona ha imaginado fantásticas propuestas para el deleite y el descanso, como el ya mencionado Lake Valley Park de Vallvidrera.

En Pedralbes, Francesc Cambó encargó en 1915 un parque inmenso de 300 hectáreas al padre del paisajismo, Jean Claude Nicolas Forestier. El estilo era afrancesado, cómo no, semejante a unos pequeños jardines de Versalles, aunque públicos. De haberse llegado a un acuerdo de compraventa de los terrenos con Eusebi Güell y sus herederos, los propietarios más afectados por el proyecto, este se hubiese podido llevar a cabo en la parte alta de la Diagonal. Sin embargo, esa posibilidad no se concretó.

Como colofón, ascendemos imaginariamente hasta el que hubiera sido el restaurante del funicular de Sant Pere Màrtir, obra ecléctica de 1918 firmada por Fèlix Cardellach y Tomàs Brull, situado en una torre de la estación terminal del ferrocarril; durante el ascenso ya divisaríamos el curso entero de la Diagonal, así como la imponente Torre de Collserola que habría construido setenta años más tarde Norman R. Foster, y todo el Baix Llobregat. Y, para acabar de descansar, iríamos en tranvía desde la plaza de Espanya hasta la Ciudad del Reposo y las Vacaciones del GATCPAC, una macroárea de ocio y reposo ideada en los años treinta para la segunda línea de litoral desde Gavà hasta Sitges. ■

Estudio de un embarcadero para el puerto de la ciudad, elaborado por Gaudí cuando aún cursaba la carrera en la Escuela de Arquitectura de Barcelona.

Fundació Museu d'Història de la Medicina de Catalunya

Texto: **Michele Catanzaro** Doctor en física y periodista

Clandestinas e insumisas: mujeres y ciencia en la Barcelona moderna

La ciencia oficial en Barcelona ha sido cosa de hombres hasta hace muy poco. Así lo documenta, por ejemplo, la galería de académicos ilustres del Paraninfo de la Universidad, donde solo aparece un nombre de mujer: la filósofa del siglo XVII Juliana Morell. Pero bajo la superficie se descubre que las mujeres han plasmado la vida científica y técnica de la ciudad de muchos modos: a menudo como clandestinas, desde espacios menos hostiles que el académico; o como insumisas, cuestionando los componentes patriarcales de los paradigmas científicos.

Si bien en los años veinte y treinta del siglo pasado la mujer logra un papel sin precedentes en el mundo de la ciencia barcelonesa, la irrupción del franquismo supone un nuevo retroceso que no se revertirá hasta los años setenta. Bajo la dictadura, no obstante, las mujeres hallan vías insólitas para hacer ciencia. El fin del franquismo y la concienciación ideológica marcan un cambio fundamental: se multiplican las matriculaciones femeninas en las facultades de ciencias y los nombres de científicas destacadas. Pero el impacto del cambio va mucho más allá, porque también modifica la consideración social de la ciencia y la salud.

Frederic Ballell / AFB

Hacia los años veinte del siglo pasado la presencia de las mujeres en el mundo de la ciencia comienza a ser habitual; abundan las fotografías de laboratorios con mujeres, si bien en segundo plano y sin identificar. La imagen muestra a un grupo de asistentes a una conferencia del célebre doctor Josep Agell, fundador de la Escuela de Directores de Industrias Químicas, en el laboratorio de esta entidad, en 1916. En la página anterior, una de las primeras investigadoras catalanas, Teresa Bracons, miembro del equipo del doctor Ferrer i Cajigal, creador del Museo Anatómico Patológico de la Facultad de Medicina, en una imagen de 1930. Bracons aparece sentada al lado de Ferrer i Cajigal, en el centro.

El impacto de las mujeres en la ciencia en la Barcelona moderna (desde finales del siglo XIX hasta hoy) va más allá de algunas investigadoras famosas. Conviene fijarse en las pacientes de las clínicas del Eixample; en las prostitutas del Barrio Chino y su papel en las políticas de salud pública; en las aficionadas a la astronomía; en las trabajadoras de los laboratorios; en las “señoritas del Museo” de Ciencias Naturales bajo el franquismo; en los colectivos interesados en la legalización del aborto durante el postfranquismo...

“Las mujeres no pudieron entrar en el ámbito académico durante muchos siglos: en España necesitaron la autorización paterna hasta 1910. Pero también es cierto que la historia ha ignorado sus contribuciones: no es hasta los años noventa cuando la historia de la ciencia empieza a preguntarse qué pasa con el conocimiento femenino”, observa Mònica Balltandre, investigadora del Centro de Historia de la Ciencia de la Universidad Autónoma de Barcelona (CEHIC-UAB). “Las contribuciones de las mujeres son más que notables a partir del siglo XIX. Pero se produce un fenómeno de invisibilización: a menudo las mujeres tenían otra manera de cultivar la ciencia, dadas las limitaciones con las que se enfrentaban”, coincide Pedro Ruiz Castell, investigador del Instituto de Historia de la Medicina y de la Ciencia López Piñero de la Universidad de Valencia.

“En Cataluña tenemos un déficit historiográfico de atención sobre este tema. Es una asignatura pendiente”, afirma Alfons Zarzoso, conservador del Museo de Historia de la Medicina de Cataluña. “El Dr. Miquel Fargas se convirtió en el padre de la ginecología catalana gracias a artículos, por

ejemplo, como el que se basa en un millar de ovariectomías. Sabemos muy poco sobre las mujeres que sufrieron esas intervenciones. ¿Quiénes eran? ¿Por qué se operaron? ¿Eran necesarias esas operaciones? ¿Cómo se pagaron la estancia en la clínica?”, se pregunta Zarzoso.

Otro ejemplo son las campañas sanitarias contra las enfermedades venéreas que se llevaron a cabo desde finales del siglo XIX hasta las cuatro primeras décadas del siglo XX. “En todas las campañas, las mujeres, y especialmente las prostitutas, son identificadas como causantes del problema. Este colectivo queda desdibujado, anonimizado”, explica el conservador del Museo de Historia de la Medicina.

Hay que buscar de otro modo

“No siempre ha habido una voluntad de invisibilizar. El problema es que las mujeres no aparecen tanto [como los hombres] en las fuentes. Pero existen modos de tirar del hilo: detrás de esta aparente inexistencia, había actividad y valor”, afirma Emma Sallent del Colombo, investigadora de la Universidad de Barcelona y presidenta de la Sociedad Catalana de Historia de la Ciencia y de la Técnica. “No es que los historiadores sean ciegos; es que hay que buscar de otra forma”, indica Oliver Hochadel, investigador de la Institución Milà i Fontanals (CSIC), en Barcelona.

“Es preciso fijarse en papeles supuestamente subalternos, pero realmente importantes: esposas que ayudan a los maridos investigadores, coleccionistas, conservadoras de museos, profesoras de secundaria, activistas... O en organizaciones, como ateneos, asociaciones de astronomía, grupos de excursionistas...”, detalla el investigador. Hochadel

Dominio público / Wikimedia

Manifestación de mujeres en la Ciutatadella a favor de la educación laica, el 10 de julio de 1910, organizada por el grupo barcelonés de militantes feministas y librepensadoras vinculado a la escritora Ángeles López de Ayala, la trabajadora anarquista Teresa Claramunt –a quien vemos al lado de estas líneas en Sevilla, con el fotógrafo Antonio Ojeda y sus hijos– y la también escritora y carismática espiritista Amalia Domingo, a la derecha.

Archivo Antonia Fontanillas

Dominio público / Wikimedia

apunta que la investigación, a principios del siglo xx, aún no estaba tan institucionalizada como ahora: muchos perfiles que hoy se caracterizarían como de aficionados realizaron contribuciones fundamentales para el avance de la ciencia.

“Sabemos que las mujeres asistieron a menudo, como organizadoras o participantes, en las actividades de los ateneos, las tertulias de los salones aristocráticos o los banquetes de sociedades científicas. Esta cultura oral tuvo un papel importante, pero ha quedado invisibilizada”, explica Agustí Nieto, investigador de ICREA de la Universidad Autónoma de Barcelona.

“También se hace ciencia en espacios que no son el laboratorio”, insiste la historiadora Mònica Balltondre. Uno de los primeros ámbitos en que ello se hizo patente, a principios del siglo xx, fue la pedagogía, una disciplina más tolerante respecto de la participación femenina. “Tenemos constancia de que un gran número de mujeres asistían a congresos, pero no realizaban investigación en los laboratorios, sino en las aulas de las escuelas”, añade Balltondre. Un ejemplo fue María de la Rigada, una pedagoga andaluza que enseñó, entre otras, en la Escuela Normal Superior de Maestros de Barcelona. De la Rigada fue pionera en introducir en las aulas medidas objetivas de lo que entonces se consideraba la inteligencia de los niños. “Estos test representaban

una forma de superar la vieja clasificación subjetiva de los niños en listos y tontos”, explica la investigadora del Centro de Historia de la Ciencia.

La vía de los aficionados

El mundo del amateurismo es otra de las vías de acceso de las mujeres a la ciencia. “[En 1890,] en el Reino Unido nació la British Astronomical Association como alternativa a la Royal Astronomical Society: la suscripción era muy cara, sus comunicaciones eran demasiado técnicas y... las mujeres no se podían apuntar”, explica Pedro Ruiz Castell.

En 1910 y 1911, nacen en Barcelona la Sociedad Astronómica de Barcelona y la Sociedad Astronómica de España y América, ambas fundadas por el astrónomo Josep Comas i Solà. “Muchas mujeres acudían a las conferencias de estas sociedades. Comas i Solà cuenta con mujeres colaboradoras: por ejemplo, su mujer le hace de asistente durante los eclipses de 1900 y 1905, y en el grupo que forma en el Observatorio Fabra en 1920 figura la matemática Assumpció Ferrer”, añade el investigador de la Universidad de Valencia.

“La estrategia de participación de las mujeres en la ciencia depende también de su situación. Quien es de una casa burguesa puede leer, estar al día y participar en debates. En otros colectivos, en cambio, las mujeres no persiguen una carrera científica, sino que la ciencia les sirva para lograr una mayor autonomía, para hacerse dueñas de su propio cuerpo”, observa Hochadel. “La categoría de clase no debe menospreciarse respecto a la de género”, subraya Nieto.

La explosión del espiritismo

En este marco de clase y género a la par, se entiende la explosión del espiritismo en Barcelona, en las primeras décadas del siglo xx. Hoy el espiritismo es una especie de superstición, pero en aquellos años se veía justamente lo contrario: una teoría científica plausible, que planteaba una alternativa racional y moderna a la religión. Según Balltondre, “el espiritismo se presentaba como un conocimiento científico para intentar averiguar si el alma era inmortal. Durante años se intentó llevar a cabo la comunicación con los espíritus con pruebas y controles científicos”. El movimiento vivió un momento álgido antes de quedar arrinconado.

Las investigaciones de esta historiadora han revelado que el espiritismo fue un fenómeno mayúsculo en Barcelona, arraigado con fuerza en los barrios de obreros cualificados y profesionales liberales, como el Raval, Gràcia y Sant Andreu. “Eran grupos que habían desconectado de la religión católica y veían en el espiritismo una alternativa moderna, solidaria de los movimientos anticlericales y de los intentos de secularizar la sociedad”, señala.

Las mujeres tienen un papel central en el espiritismo. En primer lugar, por tradición, las médiums suelen ser mujeres. “Las médiums empiezan a tener cierto poder en las sociedades espiritistas y un lugar en el espacio público: dan charlas, escriben en revistas. A través de los espíritus transmiten su visión de la moral y del progreso de la humanidad”, explica Mònica Balltondre. Una de las más carismáticas, Amalia Domingo, funda incluso una revista, *La Luz del Porvenir*.

En segundo lugar, el espiritismo se esfuerza por despostrar a la Iglesia del control de los colegios. Entre sus reivin-

dicaciones destacan la igualdad de oportunidades educativas de ambos sexos y la coeducación.

En tercer lugar, el espiritismo promueve un movimiento obrero de mujeres. “Las mujeres trabajadoras no eran bien vistas a mediados del siglo XIX: se consideraban casi unas prostitutas, alguien a quien el marido no podía mantener”, indica la historiadora de la UAB. Los intentos de los anarquistas de formar grupos de mujeres trabajadoras habían fracasado. Quien lo logra de nuevo es Amalia Domingo. Junto con la trabajadora textil anarquista Teresa Claramunt y la escritora libertaria y masona Ángeles López de Ayala, funda en 1890 la Sociedad Autónoma de Mujeres, que más tarde se llamará Sociedad Progresiva Femenina. En palabras de Balltandre, “el movimiento de mujeres librepensadoras que existe en Barcelona a finales del siglo XIX es pionero en España: es difícil decir si eran las primeras feministas, pero seguramente sí que eran las primeras de todo el estado que realizaban demandas femeninas”.

Los colectivos alternativos

La ciencia es un tema de debate candente entre otros colectivos contrahegemónicos en las primeras décadas del siglo XX, desde los naturistas hasta los herboristas. Uno de los más activos es el anarquista. En sus revistas, por ejemplo, se debatió en profundidad la contracepción. Entre 1930 y 1937 la revista anarquista *Estudios* mantuvo una animada sección de “Preguntas y respuestas” en torno a temáticas de salud. En esta sección se produjo un vivo debate entre dos médicos y los lectores sobre el método Ogino de control de los nacimientos. Finalmente, uno de los médicos pidió la ayuda de los lectores para llevar a cabo una estadística sobre el método. En general, los militantes anarcosindicalistas tenían una actitud recelosa hacia los expertos, a los que consideraban como parte del engranaje contra el que luchaban.

Hacia los años veinte y treinta, la presencia de las mujeres en el mundo de la ciencia comienza a ser difícil de esconder. “Tenemos muchas fotografías de equipos de laboratorios en las que, a partir de la segunda o tercera fila, se ven mujeres. ¿Quiénes eran? ¿Dónde se formaron?”, se pregunta el conservador del Museo de Historia de la Medicina de Cataluña, Alfons Zarzoso. Entre 1924 y 1939 opera en la Universidad de Barcelona un Museo de Anatomía Patológica. “En él trabajaban mujeres que eran más que técnicas, puesto que realizaban trabajos de investigación”, comenta la presidenta de la Sociedad Catalana de Historia de la Ciencia y de la Técnica, Emma Sallent.

Incorporación progresiva a los estudios superiores

Este papel cada vez más explícito de las mujeres se debe a su incorporación progresiva a los estudios superiores a partir de 1910. Mientras la doctora Abreu (una de las primeras médicas de Barcelona, que se licenció a principios de siglo) debía acudir a la universidad acompañada para no tener problemas, el libre acceso de las mujeres a los estudios superiores fue una de las banderas de la Mancomunitat, primero, y de la República, después (“aunque, sin duda, había también un esfuerzo publicitario sobre este tema”, observa Emma Sallent).

En las primeras décadas del siglo XX “hay más crecimiento de matriculación en facultades científicas, sobre todo

Fundació Museu d'Història de la Medicina de Catalunya

Fondo Brangulí / Arxiu Nacional de Catalunya

Integrantes del Instituto de Fisiología de la Facultad de Medicina de Barcelona, hacia 1925; entre ellos, en segunda fila, Antonia Papiol, Montserrat Farran, Maria Bosch y Josefa Barba. Esta última, licenciada en Farmacia y Derecho, fue una personalidad emblemática de la investigación de su tiempo. Debajo, la doctora Maria Lluïsa Quadras-Bordes, en su consulta ginecológica del Instituto Electrológico y Radiológico de Barcelona, en 1921.

en Farmacia, que en otras, como Derecho”, apunta Alfons Zarzoso. Una personalidad emblemática de estos años es la investigadora barcelonesa Josefa Barba. Licenciada en Farmacia y Derecho, se especializó en la Residencia de Señoritas de Madrid —el grupo femenino de la Residencia de Estudiantes, la de Dalí, Lorca, Buñuel... Gracias a becas de la Junta de Ampliación de Estudios (que formaba parte de la Institución Libre de Enseñanza) y de la Fundación Maria Patxot, en los años treinta realizó estancias de investigación en el Reino Unido y en la Universidad Johns Hopkins, en Estados Unidos. Barba era una mujer que rompía las convenciones de su tiempo: por ejemplo, viajaba sola y no quiso tener hijos.

Però no todas las mujeres con estudios superiores eran progresistas. Las hermanas Maria Lluïsa y Victòria Quadras-Bordes, por ejemplo, mostraron iniciativa empresarial y lograron papeles hegemónicos en instituciones médicas, pero eran ideológicamente conservadoras, recuerda Zarzoso. En todo caso, apunta, “durante los años treinta se registra en Barcelona una modernidad inequívoca y avanzada” que situó a la ciudad a niveles más modernos que el de muchas otras urbes europeas.

El franquismo contra las mujeres

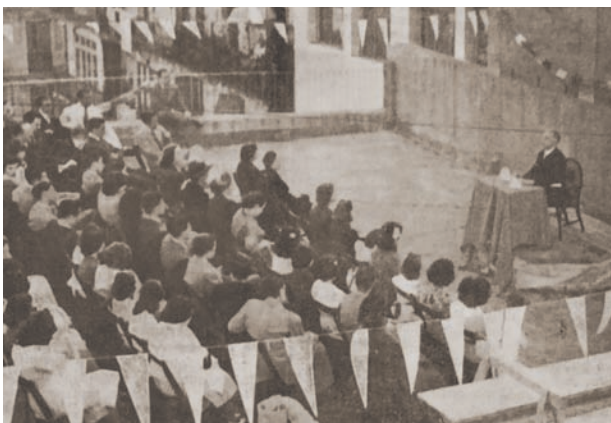
El investigador explica que “el franquismo supuso una especie de colapso de la mujer, del que no se recuperaría hasta los años setenta”. Durante la Guerra Civil, Josefa Barba se marcha a Estados Unidos, donde proseguirá una larga carrera que la llevará a publicar en revistas como *Science*.

Estudiantes y personal docente del Instituto de Segunda Enseñanza para la Mujer en una visita al Observatorio Fabra, el 5 de marzo de 1911, atendiendo a las explicaciones del director del centro, el astrónomo Josep Comas i Solà.

Debajo, inauguración de los locales de Aster, Asociación Astronómica de Barcelona, el 3 de junio de 1949; en la imagen se aprecia una abundante presencia femenina.

Frederic Ballell / AFB

Aster

En 1939, el Museo de Anatomía Patológica de la Universidad de Barcelona cierra repentinamente. “Algunos de los hombres implicados continúan en la profesión médica. Las mujeres se dedican a sus labores”, ironiza Emma Sallent. “Después de la guerra, las mujeres se confinan en la pediatría y la obstetricia, unas disciplinas relacionadas con la mujer como madre y esposa, o el mundo de los análisis clínicos, en el que trabajan aisladas, sin relación con los pacientes y invisibilizadas socialmente”, explica Zarzoso.

Sin embargo, durante la dictadura se abren en el mundo de la ciencia algunas oportunidades proscritas en espacios más politizados. “Algunas organizaciones hacen como de espacio de refugio. Son unas pequeñas burbujas de libertad”, señala Hochadel. Un ejemplo: Aster, Agrupación Astronómica de Barcelona, fundada en 1948, como modelo alternativo a la Asociación Astronómica de España y América, ya muy profesionalizada. “La Agrupación Astronómica de Barcelona (Aster) está relacionada con una sociabilidad alternativa; representa un espacio en el que las mujeres

tienen cabida”, observa Ruiz Castell. La presencia de mujeres en la junta es mínima, pero hay un número importante de socias, especialmente en algunas comisiones, como la de bólidos. Las mujeres también realizan diversas donaciones para la construcción de la cúpula del observatorio de la Asociación. Una parte del éxito de esta entidad se debe a las famosas fiestas que organizaba después de las conferencias. Algunas quejas sobre la supuesta promiscuidad de estos actos revelan la presencia de mujeres en estas ocasiones, apunta el investigador de la Universidad de Valencia.

Otra oportunidad inesperada tiene que ver con la depuración de investigadores y técnicos llevada a cabo por el franquismo, lo que más adelante se denominaría el *atroz desmoche*, tomando en préstamo una expresión de Pedro Laín Entralgo. “Es horroroso considerarlo, pero esto hizo un poco de espacio para las mujeres”, dice Hochadel.

“Las señoritas del museo”

En el caso del Museo de Ciencias Naturales de Barcelona, había mujeres trabajando desde los años veinte. En 1916 no se menciona a ninguna mujer en el anuario del museo, pero un año más tarde ya son una decena. A menudo empezaban como secretarias, pero luego realizaban cursos de botánica y subían de categoría. Con el tiempo, este colectivo llegará a tener una cuarentena de miembros, hasta el punto de que alguien les pondrá un mote: “Las señoritas del museo”.

“Cuando depuraron a algunos de los hombres, se quedaron las mujeres, que sabían cómo funcionaba el museo, cómo manejar las colecciones. No había mucho espacio, pero algunas aprovecharon este pequeño lugar para desarrollar una carrera impresionante”, explica Hochadel. Destacó entre ellas Roser Nos, una científica valenciana que se estableció

de joven en Barcelona. A diferencia de muchas de las *señoritas*, Nos no entró en el Museo para llevar a cabo tareas administrativas, sino como becaria, dada su formación en Ciencias Naturales. Entre 1947 y 1961 trabajó en el Museo de Zoología, después en el Parque Zoológico hasta 1978 y finalmente, llegó a dirigir el museo hasta 1989.

La recuperación de los años setenta

El fin del franquismo y la concienciación ideológica de las mujeres españolas marcaron un cambio macroscópico en la relación entre la mujer y la ciencia. En los años setenta arranca una tendencia exponencial de matriculación femenina en las facultades de ciencias. A partir de este momento se multiplican los nombres de científicas destacadas. Pero el impacto de este cambio va más allá: modifica la manera de ver la ciencia, y muy especialmente la salud.

“Durante el franquismo se consideraba el sexo básicamente como reproducción, no placer. En los años setenta las mujeres comienzan a reivindicar el derecho al propio cuerpo, a la sexualidad y a la educación sexual”, explica Sara Fajala, archivera del Colegio de Médicos de Barcelona. Unos años antes la estudiante de Medicina Assumpció Villatoro coincidió con profesores de ginecología de tradición franquista, pero que mostraban distintas actitudes. El catedrático con el que se especializó, Víctor Cònill Serra, que era católico practicante, se había dado cuenta de que la planificación familiar era una necesidad. En cambio, otro catedrático, Jesús González Merlo, inicialmente no había aprobado estas ideas.

Desde los años sesenta, Santiago Dexeus ofrecía en su clínica un servicio de planificación de forma privada y oculta. En los años setenta surge en Barcelona un movimiento de médicos en apoyo de la difusión de la planificación familiar, formado mayoritariamente por hombres (el mismo Dexeus, Ramon Casanellas, Eugeni Castells, Josep Lluís Iglesias Cortit, Xavier Iglesias Guiu...), del que forma parte Assumpció Villatoro. Muchas de sus ideas se plasman en la colección de libros *La Gaia Ciencia*, creada por la escritora Rosa Regàs, para la que Villatoro escribe un volumen sobre el aborto (*Qué es el aborto*, de 1977) antes de su legalización en 1985.

En 1976, un grupo de feministas, entre las que se encuentran algunas enfermeras, crean el colectivo DAIA (Mujeres por el Autoconocimiento y la Anticoncepción). “Consideraban que el feminismo era fuerte como reivindicación, pero que no se ponía manos a la obra”, explica Fajula. El grupo asesoraba a mujeres en un piso de Barcelona y se vio desbordado de consultas sobre aborto. Las integrantes del DAIA, favorables a la educación sexual y al derecho al aborto como última solución, asesoraba a las mujeres sobre cómo abortar con seguridad por canales clandestinos o en el extranjero. El grupo estuvo operativo hasta 1984.

Los primeros centros de planificación familiar

En 1976 se abrió el primer centro de planificación familiar en Madrid, y en 1977, el primero en Cataluña, en El Prat de Llobregat. Los primeros centros eran iniciativas de mujeres arraigadas en sus barrios, militantes feministas o del PSUC, como Carmina Balaguer y Maruja Pelegrín. “En estos centros operaban las consejeras, mujeres que podían tener estudios o que se habían formado de manera autodidacta con libros

Fondo Arxiu Municipal del Prat

Fondo Arxiu Municipal del Prat

Manifestación en defensa de los derechos al divorcio y al aborto, organizada por la Coordinadora Feminista del Baix Llobregat al principio de la Transición. Debajo, el equipo del Centro de Planificación Familiar del Prat de Llobregat, segundo de su tipo en todo el territorio español. Lo fundaron en 1977 las militantes de izquierdas Carmina Balaguer y Maruja Pelegrín, que en la imagen aparecen en pie, las dos primeras por la derecha.

como *Nuestros cuerpos, nuestras vidas*, traducido al castellano en 1982. Pero también se implicaban doctoras como la misma Assumpció Villatoro, o Rosa Ros i Marta Palau que realizaban la supervisión médica y aplicaban una forma de medicina preventiva”, explica Fajula. Muchos de estos centros comenzaron a producir datos y estadísticas sobre cómo las mujeres vivían la sexualidad y qué métodos anticonceptivos usaban. Los centros perdieron progresivamente la filosofía de “mujeres para mujeres” cuando pasaron a formar parte del servicio médico público, apunta la investigadora.

En una época como la actual en que teóricamente no existe ninguna barrera explícita para el acceso de las mujeres a la ciencia, el relato de la carrera de obstáculos que han tenido que seguir para llegar hasta aquí parece algo de otro mundo. No obstante, las historiadoras creen que de este proceso se pueden extraer lecciones útiles para la gente de nuestros días: que ningún avance es definitivo, que siempre hay un peligro de vuelta atrás. “El capítulo del derecho a la planificación familiar está cerrado, pero el derecho al aborto se tambalea”, recuerda Fajula al respecto. Por su parte, Balltandre añade otro matiz: “Todavía existen muchos campos de la investigación y de la tecnología en los que la mujer casi no tiene ningún papel. ¿Cuántas *apps* hay que recojan las necesidades de las mujeres? ¿Cuál es la presencia femenina en Silicon Valley?”, se pregunta. ■

La psicóloga infantil Milicent Shinn (1858-1940) fue la primera mujer que recibió el doctorado de la Universidad de California, Berkeley, en 1898. En la foto aparece con Ruth, su sobrina, sobre quien realizó sus observaciones en torno a la psicología de los recién nacidos.

Investigación en la cuna

Milicent Shinn convirtió el espacio doméstico en un laboratorio sobre la psicología de los recién nacidos. Gracias a sus estudios llegó a ser la primera mujer doctorada por la Universidad de California, en 1898.

La aparente ausencia, casi total, de las mujeres del mundo de la ciencia hasta las últimas décadas se debe en parte a las barreras objetivas que encontraron para acceder a él. Pero, según los historiadores, se debe también a un proceso de invisibilización de su labor; y yendo aún más a fondo, a una concepción demasiado restringida de la ciencia, que solo se ciñe al mundo académico, institucional y oficial. Sin embargo, la ciencia va mucho más allá de este círculo e implica otros espacios (no solo el laboratorio, sino

también el taller, la cocina, la tienda, la fábrica, etc.) y a otros actores (no solo a los investigadores académicos, sino también a los técnicos, los pacientes, los activistas, los comunicadores, etc.). Si se mira la ciencia con perspectiva histórica, se descubre que tales espacios y actores han tenido siempre un papel fundamental en la construcción del conocimiento científico.

Es precisamente en los lugares menos institucionales y en los papeles menos académicos donde las mujeres han encontrado menor resistencia para hacer ciencia. Un ejemplo extraordinario de este hecho lo aporta Milicent Shinn. Esta ama de casa californiana convirtió el espacio doméstico en un laboratorio para evaluar científicamente la psicología de los bebés. En concreto, creó una red de una cincuenta de madres observadoras que construyeron entre todas el mayor conjunto de observaciones directas del desarrollo de los bebés. Después de graduarse en la Universidad de Berkeley en 1878, Shinn se dedicó a cuidar de sus padres y sus hermanos en el pueblo de Niles, cerca de San Francisco. En 1890 empezó a tomar notas sobre su sobrina recién nacida. Hacía pocos años que Charles Darwin había animado a los científicos a investigar el desarrollo de los niños, en concreto a observar a los bebés como “objetos de historia natural” y “llevar el argumento de la infancia al dominio científico”.

Información inaccesible para los hombres

Pronto Shinn se dio cuenta de que su detallado diario constituía una información excepcional, inaccesible a la mayoría de los investigadores hombres, que no ponían los pies en las habitaciones de los niños. En 1891 ya había contactado con diez madres más de California para llevar a cabo observaciones sobre sus bebés de forma coordinada. La red crecería en años sucesivos al amparo de la Association of Collegiate Alumnae (ACA), una organización de exalumnas de las universidades más prestigiosas de EE. UU.

En 1893, Shinn presentó los primeros resultados de sus observaciones en el encuentro anual de la National Educational Association, en Chicago, y publicó los dos primeros volúmenes de las observaciones sobre Ruth (que acabarían siendo cuatro en total). Sus conclusiones desmentían la concepción predominante, según la cual los niños desarrollaban primero los sentidos y después la razón. Por el contrario, Shinn establecía que una serie de capacidades complejas guiaba el desarrollo psicológico de los bebés.

Mientras algunos científicos apreciaron su trabajo, otros cuestionaron su legitimidad. El psicólogo James Mark Baldwin argumentó que una madre no podía ser una observadora científica y otros sostuvieron que las mujeres estaban cegadas por su adoración por los niños. Shinn respondió que una mujer no sería capaz de mantener con vida a un niño sin observaciones objetivas sobre sus comportamientos.

La investigadora, que obtuvo el doctorado con estos estudios, plasmó sus resultados en el ensayo de 1907 *El desarrollo de los sentidos en los tres primeros años de la infancia*. En 1910 se retiró de la dirección de la ACA, que había conseguido entretanto, para dedicarse a cuidar de su madre y sus sobrinos. Sin embargo, durante toda la vida mantuvo correspondencia con las madres de su red. **M.C. ■**

Texto: Gerardo Santos Periodista. Fotos: Arianna Giménez

Las salas de cine se reinventan

Fue un sábado 29 de abril de 1967 cuando Roberto Lahuerta Melero fue al cine por primera vez desde que llegase cuatro años antes, con su familia, procedente de Ainzón, Zaragoza. De sus exhaustivas crónicas sobre las salas barcelonesas se destila un recuerdo nostálgico, de infinito agradecimiento a todos los elementos de aquel paisaje. Un retrato que nace en el cine Turó, donde asistió a un programa doble (*La ciudad no es para mí* y *La carga de la policía montada*), pero que se podría aplicar a buena parte de los antiguos teatros reciclados en cines, que se constituyeron en espacios de ocio y cultura asequibles para las clases populares.

Durante las décadas siguientes, los cines históricos –esos de barrio, y otros del centro, más encopetados, dedicados a los estrenos– se verían repetidamente enfrentados al reto de la supervivencia: los gustos y las costumbres de la ciudadanía en materia de entretenimiento experimentarían cambios enormes, y el cine como estilo de ocio e incluso de vida lucharía por adaptarse a las nuevas realidades. A lo largo de esta lucha, y más allá de la avasalladora comercialidad que todo lo invade, se han creado unos circuitos alternativos que han facilitado nuevas experiencias cinéfilas y el mantenimiento de lo mejor de las tradicionales, y que incluso, en algunos casos, han sabido recuperar el enraizamiento local de los antiguos cines de barriada. Veamos el fenómeno en las páginas siguientes de la mano de algunos de sus principales protagonistas.

Filmoteca de Catalunya

Octavi Martí, subdirector de la Filmoteca de Catalunya y comisario de la exposición que se presenta en ella sobre el Cercle A. A la derecha, asistentes a la proyección del film *Repulsion* de Roman Polanski, la primera película en versión original que se pudo ver en el cine Publi cuando, en 1967, se hizo cargo de su programación el Cercle A, convirtiéndola así en la primera sala de arte y ensayo de España.

En uno de los libros de Lahuerta Melero –*Barcelona tuvo cines de barrio* (editorial Tempora, 2015)– se evocan los viejos cines en términos como estos: paredes de madera y/o de terciopelo, una señora mayor en la taquilla, butacas incómodas que chirrían, el agua del grifo de los urinarios con ese sabor a cloro, todo el mundo merendando o cenando entre el público –“el placer de comer un bocadillo y fruta entre película y película es uno de los que todavía echo en falta”–, comentarios en voz alta más o menos ingeniosos sobre lo que se proyectaba, y los vestíbulos como improvisadas guarderías llenas de los hijos que se aburrían en las pelis de los mayores. Esos cines fueron un elemento importante de la identidad de los barrios de Barcelona en un tiempo en que, además de los toros y el fútbol, la sociedad no disponía de muchos más medios de entretenimiento.

Los cines de barrio funcionaban como salas de reestreno, con programas dobles de películas que ya habían saltado de las salas de estreno. Eran tiempos en que se podía entrar a la hora que fuese, a media película, y esperar a que volviese a empezar la sesión para ver el fragmento que se te había escapado antes. Los grandes cines de estreno como el Urgell o el Novedades, con más de dos mil butacas, disponían de la exclusiva para la provincia e, incluso, para toda Cataluña. El director adjunto de la Filmoteca de Catalunya, Octavi Martí, recuerda que los fines de semana llegaban autobuses de todo el país para asistir a la proyección, por ejemplo, de *West Side Story*. Esa exclusiva comportaba que muchas películas se eternizasen en los cines, ya que siempre tenían público, con lo que se bloqueaba la programación de nuevos estrenos.

Ese mismo año 1967 en que Roberto Lahuerta Melero pisaba el cine Turó por primera vez para ver *La ciudad no es para mí*, Pere Fages y Antoni Kirchsner decidían llevar adelante la idea del Cercle A: programar películas de arte y ensayo, en versión original, en las salas de toda la vida.

Contactaron con Jaume Figueras, que trabajaba de publicista para CB Films. “Tenían amistad con él y sabían que era muy bueno como empresario”, recuerda Octavi Martí, que también es el comisario de la exposición “La quadratura del Cercle A”, presentada en la Filmoteca de Catalunya –que se puede visitar hasta el día 11 de febrero– con motivo del cincuenta aniversario de su nacimiento.

Los tres socios realizaron un estudio de mercado para detectar las salas mejor situadas. La primera en la que se fijaron fue el cine Publi, emplazado en el espacio hasta hace poco ocupado por el Bulevard Rosa; hasta entonces solo se proyectaban películas para niños y documentales, y con ellos se convirtió en la primera sala de arte y ensayo de España. Les dejaron llevar la programación nocturna y en 1967 la inauguraron con *Sueños*, de Ingmar Bergman, a la que siguieron títulos como *Noches de vino tinto*, de José María Nunes, o *Repulsion*, de Norman Polanski, primera película en versión original y al mismo tiempo el primer gran éxito del Cercle A.

De ahí pasaron a programar cine de autor en varias salas cuyo nombre –excepto el Publi– contenía una A: Alexis, Aquitania, Arcadia, Arkadín, Ars, Atenas, Capsa, Casablanca, Maldà. En el cine Atenas, producciones británicas de contenido social; en el Alexis, las películas más arriesgadas intelectualmente (era el de dimensiones más reducidas); en los Casablanca, cine predominantemente para jóvenes; en el Ars, programas dobles con una película antigua y una moderna; en cuanto al Arcadia, más burgués, situado en la calle Tuset, “ponía más películas de Éric Rohmer con historias de matrimonios en crisis”, resume Octavi Martí.

Consiguieron dotar de identidad a cada una de las salas, de manera que el espectador podía acudir a ellas sin saber qué ponían, pero confiado en que, fuera lo que fuera, le gustaría. Hacia los ochenta estrenaron una película china, la

El director Ventura Pons en el despacho de su productora. En 2014 se lanzó a la aventura de comprar un local, el Texas, y de dotarlo de una programación y una identidad.

primera por estas tierras en infinidad de años. Se llamaba *El sorgo rojo*: “Completamente desconocida y difícil de vender, atrajo, sin embargo, a diez mil espectadores. Este era el peso del club de fans del Círculo A. No estaba mal, aseguraba la producción”, explica Martí.

Además, innovaron en la manera de publicitar las películas, sobre todo gracias a los conocimientos en publicidad de Jaume Figueras. Para atraer a más público a *El marido de la peluquera* (1990) cuando ya llevaba un año y medio en cartel, decidieron invitar al director (Patrice Leconte) y a la actriz principal (Anna Galiena) y poner una silla de peluquero en la entrada del cine. Afeitaban gratis a todo el mundo que compraba una entrada.

El surgimiento de un nuevo espectador

Con todo ello, el Círculo A contribuyó decisivamente a la creación en Barcelona de un nuevo espectador de cine. Para Octavi Martí se trataba, de hecho, de “todo un club de espectadores con una manera propia de asistir a las proyecciones. Un público que leía subtítulos sin problemas y que entendía que el cine tiene un valor intelectual que lo sitúa más allá del puro entretenimiento”. Y que se acostumbró a que le diesen una hoja con críticas y información sobre la cinta en una época en que no se impartían cursos de cine en facultades o escuelas.

Sentado en un sofá de esos que hacen que las rodillas te queden más elevadas que las caderas, Ventura Pons responde a las preguntas a veces con pocas palabras, a veces explayándose. Enciende cigarrillos que se le consumen entre los dedos y bebe café como si fuese agua. Cuando se le pregunta por el estreno de su primera película –*Ocaña, retrato intermitente*–, se explaya con la respuesta: “La estrené hace cuarenta años, en junio de 1978, a los pocos meses de que desapareciera la censura. La rodamos clan-

destinamente y se convirtió en un fenómeno que creció como una bola de nieve al entrar en la selección oficial del festival de Cannes”. La estrenó el Círculo A. Ocaña compró flores y decoraron la *première* con mantones de Manila: “La película parece hecha ahora, porque su mensaje es actual”, asegura el cineasta barcelonés. Y cierra su recuerdo con esta frase: “El cine fija las cosas; el teatro, no”.

Hace pocos años, en 2014, Ventura Pons se lanzó a la aventura de comprar un cine y dotarlo de una programación y de una identidad. Cuando le pregunto por la razón de que a estas alturas de su carrera, con la vida solucionada, se meta en tal empresa, Pons responde emitiendo titulares: “Lo que me llevó a reabrir los cines Texas fue el compromiso que tengo con la vida. Mi vida es el cine y el cine es mi vida”. La explicación más prosaica es que cuando se enteró de que cesaban a Ricard Almazán como programador de los cines Verdi al cabo de veinticinco años de realizar esa función, a Ventura Pons se le encendió la bombillita: “Hablé con Almazán, ahora capitán Texas, y nos pusimos a buscar cines”.

El cineasta, dramaturgo y escritor explica con naturalidad el elemento base de su oferta cinematográfica: “No hemos inventado nada; ofrecemos reestrenos como los que se hacían cuando yo era pequeño, *second run* de las películas, como los llaman en inglés. Y las tres B de nuestros abuelos: bueno, bonito y barato; a tres euros la entrada, ya me dirás. Todo ello hace que la gente vuelva al cine”. Y detiene su discurso para apuntar que, aunque vendan muchas entradas, “lamentablemente, el oro se lo lleva Montoro”.

Pons lleva cuarenta años dirigiendo películas, obras de teatro y escribiendo algunos libros. Mientras hablamos muestra cierta prisa por acabar la entrevista. Sin embargo, cuando esta concluye efectivamente, se olvida del reloj y nos invita a curiosear junto a él en un cuartito del local de su

productora donde guarda guiones originales con sus anotaciones y tachaduras manuscritas –algunas del censor, apunta–, y correspondencia familiar amarillenta de caligrafía cuidada.

Pons recuerda cómo ha cambiado la oferta y el consumo de cine en la sociedad barcelonesa: “Hasta los años setenta se podían distinguir las películas por la productora: la Metro, la Fox, la Warner... –enumera con los dedos–. Pero ahora son todas iguales. Además, han desplazado al público del centro de las ciudades con sus ofertas de cine en los grandes complejos comerciales de la periferia. *Fast cinema*”.

La proliferación de centros dotados con una oferta holística de entretenimiento para una tarde de consumismo en familia es un fenómeno que procede en buena parte de Estados Unidos. Una sociedad, la norteamericana, que va a casi todas partes en coche, que no está a gusto en la intemperie porque hace más frío que aquí, y que está mucho más dispuesta a poblar centros comerciales cerrados, a veces incluso subterráneos, que una sociedad mediterránea más dada a pasear, a estar en la calle. Ese modelo de negocio se empieza a instaurar en Barcelona a partir de los años ochenta y resulta decisivo para entender el cambio brindado por el éxito de las multisalas en el consumo de cine.

La propuesta del Círculo A duró años, hasta 1992. Las razones del final, para Octavi Martí, se encuentran en el propio éxito del proyecto: “Otros empresarios también vieron que aquello era negocio y se sumaron a programar en versión original, pero no todos tenían criterio ni sabían vender lo que llevaban entre manos”. Los tres del Círculo A no eran propietarios de las salas y no fueron tan ambiciosos, de modo que se vieron desbordados por los empresarios que sí lo eran cuando estos entraron en su terreno: “Les empezaron a robar los autores que ellos habían conseguido popularizar”, asegura Martí. Una vez más, los circuitos comerciales tradicionales –de discurso cultural hegemónico– volvieron a engullir un proyecto alternativo, fagocitándolo de acuerdo con la lógica de mercado: “Como fenómeno global, las humanidades han perdido mucho peso dentro de la cultura general. La gente ya no se siente acomplejada si no ha visto una película famosa –remata Octavi Martí desde un despachito de la Filmoteca de Catalunya–; grosso modo, la curiosidad ha desaparecido”.

El televisor, el vídeo y el criterio comercial

Aunque el fenómeno de los cines de barrio o salas de reestreno no sea muy remoto en el tiempo, ha desaparecido tal y como se produjo hasta los años ochenta. La ebullición de salas S y X después de la dictadura, así como la recuperación de otras películas censuradas, amortiguó un tanto la caída de espectadores; pero la rápida evolución tecnológica, las modas, la universalización de los televisores –y del vídeo doméstico, que permitía pausar una película para ir al lavabo...– y, como remate, el dominio de una industria que prioriza el rendimiento económico sobre la calidad cinematográfica o la implicación social de lo que se proyecta, acabó con aquellos cines de barrio. Con ellos se perdió la oportunidad de acudir a una sesión doble y encontrarte con los vecinos, los amigos o los compañeros de clase, así como aquello tan habitual en otros tiempos de comentar la peli a lo largo de toda la semana. La tele cubrió esas necesidades.

Según datos de 2016 del Observatorio de Datos Culturales de Barcelona, dependiente del Instituto de Cultura del Ayuntamiento, en Barcelona había ese año 173 salas de cine –veinte menos que en 2010–, que acogieron a más de 6 millones de espectadores –frente a los 7 millones y medio de 2010– y llegaron a recaudar más de 42 millones de euros en taquilla, cifra que seis años antes había sido de casi 55 millones. Cada día va menos gente al cine.

Phenomena, una experiencia híbrida

Nacho Cerdà, director del cine Phenomena, recuerda que antes uno se podía pasear por los barrios de Barcelona y “tipificar cada cine en función de si eran de estreno, de reestreno o de arte y ensayo. Cada uno tenía su oferta y ahora parece que todo se ha homogenizado en esos centros comerciales donde prácticamente el cien por cien de la oferta es cine comercial”.

A la manera del Círculo A –programando en varias salas, sin ser propietarios de ninguna–, Nacho Cerdà comenzó a organizar sus sesiones Phenomena en diciembre de 2010 en diferentes cines de Barcelona. Recuperando grandes clásicos, que han conformado una cultura pop cinematográfica en el imaginario icónico moderno, empezó a ganar popularidad hasta que, en 2014, inauguró su propia sala de cine: “El sueño húmedo de cualquier director, o de cualquier aficionado al cine: abrir esa sala en la que puedes llevar a cabo tu programación ideal”.

Defensor de la sala única, donde todo el público se junta a oscuras, durante casi dos horas, para ver la misma historia en la pantalla grande, a Cerdà no le gusta, por ejemplo, que se obligue a los espectadores a salir por la salida de emergencia; él considera que lo han de hacer por la misma entrada principal: “La experiencia del cine no ha de acabar hasta que sales a la calle”, sentencia. Lo que le enamora del

El vestíbulo del Phenomena, que combina el concepto de cine de barrio con el de gran sala de estrenos. En la página anterior, Xavier Escrivà, que desde 2010 dirige la sala Maldà en compañía de Natàlia Regàs. Escrivà inició su larga relación con el local de Ciutat Vella como espectador, cuando estaba empleado en las Galerías Maldà, y más tarde, a principios de los años ochenta, como acomodador.

proyecto es que la gente vaya a su cine y se relacione entre ella, hablando, tomando una copa: en resumen, realizando “esa especie de acto social que se ha ido perdiendo para dar paso a la alienación de las multisalas”.

En Phenomena se proyectan desde producciones realizadas en los años treinta hasta otras de rabiosa actualidad. Se combinan así, para Cerdà, dos conceptos de cine que a priori serían antagónicos: el de la pequeña sala de barrio y el del gran local de estrenos. Desde hace un tiempo, en Phenomena pasan más *blockbusters* que antes. Ayudan a sufragar las películas más minoritarias, las que son “las niñas de mis ojos”, confiesa. “Por un lado cintas de los años setenta que vienen a ver veinte personas, y por el otro *Star Wars*”.

Todavía con la mirada puesta en el pasado, Cerdà no considera que su oferta juegue con la nostalgia cinéfila: “No, ese argumento lo he oído algunas veces y no lo comparto. El cine es antiquísimo, podría uno pensar que el acto de ir al cine ya es nostálgico, pero no. Aquí solo queremos transmitir la experiencia de la gran pantalla, del terciopelo, de la sala única, de la alfombra roja”. Asegura que muchas veces entra en la sala para asistir a la proyección como una persona más del público: “Me encanta descubrir las reacciones de la gente a esa experiencia colectiva que es ver una película en el cine, y no en casa”.

Para Cerdà, “la pervivencia –ríe al pronunciar la palabra, como para desdramatizarla– de algunos cines como nosotros o los Verdi, los Girona, los Renoir, los Texas, e incluso los Floridablanca, ha permitido que continúen existiendo personas que entienden el cine así, como una filosofía”, y detalla que lo que diferencia a estos locales de las multisalas es, de nuevo, la confianza: “Ahora ya no solo se trata de ir al cine, sino que se va también por otras razones. Estos locales tienen muchos seguidores fieles que no acuden solo por una película en concreto, sino, en general, para ver qué dan”.

No es tarea fácil. Nacho es consciente del gasto y el desgaste derivados de llevar un cine: “Parece mentira la de trabajo que podemos sacar adelante entre ocho personas bien organizadas. Hay que negociar con las distribuidoras, mantener una programación atractiva, atender al público y a sus necesidades y, por supuesto, cubrir los gastos de mantenimiento del espacio. Ya te digo que, si quisiera ganar dinero fácil, me dedicaría a algo menos complicado”, asegura, sin un ápice de arrepentimiento por la aventura emprendida tres años atrás.

La ardua vida del Maldà

Xavi Escrivà lo tiene todo preparado para la sesión de las tres y diez de la tarde: en esta ocasión se trata del film documental *Kedi (Gatos de Estambul)* –“el Ciudadano Kane de los documentales de gatos”, según la publicación *Indie-Wire*, tal y como destaca el cartel. En cuanto empiece la proyección, activará el cronómetro que lleva colgado del cuello. Al cumplirse una hora, dieciséis minutos y cuarenta y siete segundos, Xavi sabrá que empiezan los títulos de crédito y que estos durarán dos minutos y medio, con lo que la proyección del film terminará cuando su cronómetro marque una hora, diecinueve minutos y catorce segundos.

“Antes, con las bobinas de 35 milímetros, hacían falta dos personas trabajando en la sala, uno arriba para cambiar las bobinas y otra abajo, atendiendo al público”, explica Escrivà, y se desvía del tema recordando aquella doble marca redonda y negra situada al final de una escena en las cintas antiguas, que era un chivato para que el operario supiese cuándo debía proceder al cambio. Ahora, como las películas le llegan a sus cines Maldà en disco óptico Blu-ray o en unos discos duros externos, ya no se requieren dos personas para un pase; solo están presentes Xavi y su cronómetro de marca Geonaute.

Trabajador allá por finales de los setenta en la antigua

La cooperativa Zumzeig, en los alrededores de la estación de Sants, es a la vez cine y bistró. Sobre estas líneas, la taquilla y el vestíbulo; en la página siguiente, Anna Brufau, socia cooperativista, justo antes del comienzo de una proyección.

tienda de muebles de las Galeries Maldà (en la calle del Pi), Xavi Escrivà no se perdía ninguna sesión de cine de los viernes, cuando salía de trabajar en las galerías. A principios de los ochenta le ofrecieron el puesto de acomodador –“qué bien, veré muchas pelis, y además gratis”, pensó. Más adelante el operador se marchó y Xavi se sacó el título necesario para convertirse en el sumo comandante, en el responsable de la proyección, y ocupó el puesto a mediados de los noventa. Más tarde se coronaría y empezaría a ocuparse de la programación. Ir al cine, pues, le cambió la vida: “Cada viernes, cuando mis amigos iban a ver las películas de Bud Spencer y Terence Hill, yo venía aquí a ver a Visconti, a Fellini o a Bergman –recuerda-. Mis amigos alucinaban, pero es que las películas que ellos frecuentaban a mí no me atraían nada. El otro cine, en cambio, aunque al principio no lo entendía, ya me llegaba”.

Escrivà se ha dedicado a mantener una sala de cine durante los peores años que ha vivido (y vive) la exposición cinematográfica en nuestro país. Empezó cuando la gente dejaba de ir al cine porque ya tenía televisor en casa, a lo que siguió el auge de los multicines, el envejecimiento del público que aún acudía a las salas de reestreno (o cines de barrio, como el suyo), la decadencia de los circuitos independientes, el proceso de gentrificación de un barrio como el del Maldà –Ciutat Vella–, con la consiguiente desaparición de sus vecinos más jóvenes y, más recientemente, la crisis de 2008 y la subida del IVA del cine al 21 % –productos de lujo–, lo que supuso un revés definitivo para los locales pequeños como el suyo. Aun así, el Maldà, inaugurado en 1945, sigue vivo: “Las distribuidoras se llevan el 50 % del importe de una entrada, el 21 % se va con el IVA, y sumando lo que hay que pagar a la SGAE ya llegamos al 75 %. Con el 25 % restante hay que pagar la luz, los impuestos, a los tres trabajadores que somos...”, enumera Xavi Escrivà, mientras una gota de preocupación se le desliza por la sien.

La pervivencia del Maldà se decide año tras año, después de repasar el balance y asegurarse de que puede mantenerse abierto, al menos, doce meses más: “Hace cuatro años, los meses de septiembre, octubre y diciembre nos machacaron; tuvimos unas pérdidas enormes. Entonces lanzamos la campaña ‘Salvem el Maldà’ con la emisión de carnets de

patronos y otros descuentos, y salimos adelante”, recuerda.

El problema del Maldà tiene que ver con la evolución de su clientela. Hace años, asegura su gerente, acudían al cine tanto jóvenes como mayores, pero ahora el cliente tipo ha envejecido: “Nuestros usuarios son en su mayoría –hasta un 80 % del total– mujeres de entre cuarenta y setenta años. El público no se rejuvenece y eso es un problema”. Xavi insiste en que mencione en el artículo las sesiones Maldanins, pensadas para que padres y madres lleven a sus hijos al cine. No hay otro futuro para estas salas que recuperar a los más jóvenes.

La fidelidad del público le levanta el ánimo a Xavi; cuando explica cómo habla con la gente sobre las películas que proyecta traer, o sobre las que querrían que trajese, se le iluminan las facciones y se deja llevar por su plácida locuacidad: “En cuanto apago el proyector y bajo de la cabina, comentamos la obra entre todos”. Y de nuevo aparece el fenómeno de la confianza: “Hay mucha gente que viene sin saber qué vamos a poner, pero confiados en que, sea lo que sea, les gustará. Es algo muy satisfactorio”, concluye.

Zumzeig, herramienta cultural y social

Programar no es nada fácil. Anna Brufau es socia colaboradora de la cooperativa Zumzeig, una sala de cine y bistró en el entorno de la estación de Sants que, además de ofrecer una selección cuidadísima de cine de autor, pretende convertirse en herramienta social y cultural del barrio. “Nuestra sala ha de trabajar con la industria, pero queremos llevarlo siguiendo otros caminos”, asegura Brufau. Un objetivo que no es nada fácil de conseguir porque, según explica, para proyectar una película hay que pagar unos 200 euros de media en concepto de derechos de emisión y estar respaldado por una empresa distribuidora que asuma los costes de comunicación y publicidad, además de subvenir al resto de gastos regulares. Ello hace que solo aquellas personas con dinero y una infraestructura detrás puedan permitirse mostrar las películas que les venga en gana.

Los filmes que se programan en Zumzeig permanecen en cartel más que en el resto de salas: “El cine independiente necesita más tiempo –asegura Brufau–. Muchas de las películas que traemos no están respaldadas por una campaña de comunicación y acaban funcionando más bien por el boca a boca. De modo que, si hacen falta tres meses para que venga más gente a presenciarla, la mantenemos todo ese tiempo”. Práctica que choca de frente con la lógica del negocio de la proyección cinematográfica, que les hace pasar por el aro: “Apenas cuatro o cinco de las distribuidoras que operan en Barcelona son independientes, y las demás, las comerciales, lo que quieren es que el público asista de manera intensiva a sus proyecciones; si un título no funciona en los primeros diez días, lo sacan de pantalla y listos”, señala Anna.

Cada semana se estrenan unas quince películas en España. De ellas, explica Brufau, solo una o dos interesarían para su pase en el Zumzeig: “Y aún puede ser que la distribución de estos uno o dos títulos la haya asumido alguna empresa grande, sobre todo si han presentado en algún festival importante, como Cannes; en tal caso, posiblemente la distribuidora no tendrá interés en colocarla en nuestra sala”. Según Brufau, cada vez es más fácil ver este tipo de pelícu-

las en los festivales que en las salas de cine. Y los festivales abundan, progresivamente especializados. Uno de ellos es el CineMigrante, que cuando se celebra en Barcelona colabora con la Filmoteca de Catalunya y con el propio Zumzeig. Creado en 2010 en Buenos Aires como espacio político y cultural, “surgió de la necesidad de mostrar que el lenguaje cinematográfico también se ve, hoy en día, interpelado por el fenómeno migratorio”, apunta Martina Bernabai, miembro del proyecto.

CineMigrante apuesta, igual que Zumzeig, por la creación de espacios comunes, sobre todo en un contexto histórico “en que las migraciones y su gestión por parte de las instituciones representan un desafío para la construcción de nuevas sociedades”.

La especialización, sin embargo, no es la clave para un proyecto como Zumzeig, que trabaja por convertirse en una suerte de centro cultural para los barrios de Sants y Hostafrancs con el mismo objetivo de fondo de CineMigrante: trascender el cine para llegar a ser una instancia de reflexión cinematográfica, pero también política y de incidencia. “La especialización es contraria a la idea de proximidad –asegura Brufau–. Por supuesto, queremos que venga gente de toda Barcelona, pero trabajamos para tejer redes de cooperación con otras entidades del barrio; procuramos que exista trasvase de públicos, de artes y de ideas entre asociaciones y, sobre todo, luchamos para que se rompa el prejuicio de la mayoría de los vecinos del barrio no están preparados para seguir sin dificultades estas películas”.

El trabajo en comisiones les ayuda. Existe un grupo nuclear que se dedica a programar y diferentes comisiones que disponen del tiempo y la tranquilidad para trabajar otros aspectos importantes del proyecto que precisan de ideas

frescas y creativas, como la comisión que estudia la línea pedagógica a seguir para combatir el estigma esnob del cine independiente, o la de barrio, enfocada a tejer relaciones con entidades y vecinos.

Esa filosofía, *hacer barrio*, es la que el colectivo Zumzeig ha procurado darle al proyecto en el último año, desde que funcionan como cooperativa. Su propietario, Esteban Bernatas, abrió Zumzeig en 2013, y tres años más tarde les cedió el uso a los actuales cooperativistas y se retiró a vivir a París. Preguntado por sus referentes a la hora de montar la sala, Bernatas apunta a la “excepción cultural” que existe en Francia, en comparación con España: “Allí es como si la cultura formase parte de un bien común que hay que proteger ante un implacable neoliberalismo”. Brufau, en esa línea, asegura: “No queremos ser tan solo una sala de cine; desarrollamos actividades de centro cultural y pasamos las películas que pasamos no por el rendimiento económico que podamos obtener, sino porque nos sentimos obligados a ello”. Preguntado por si se inspiró en el estilo francés para montar Zumzeig, Bernatas aventura que, en lo referente al tipo de programación elegido, quizá sí, pero la idea de introducir un bar en la sala es más bien de origen berlinés. “Aunque, pensándolo mejor –Bernatas había visitado su sala de cine semanas antes de responder a esta pregunta–, diría que ahora Zumzeig sobre todo es *santsenc* [del barrio de Sants]”. Buena señal. ■

Texto: **Anna Ballbona** Periodista. Fotos: **Albert Armengol**

Naomi Klein y Ada Colau

Aprendiendo a ir más allá del no

El segundo debate del ciclo organizado por Barcelona en Comú con el título genérico de “Derecho y defensa de lo común” reunió en el mes de noviembre a la aclamada activista Naomi Klein, autora de la tesis-denuncia sobre la “doctrina del shock”, y a la alcaldesa de la ciudad, Ada Colau.

La periodista y activista Naomi Klein (Montreal, Canadá, 1970) habla con un aplomo que transmite convencimiento y profundidad. Da la impresión de haber meditado bastante sobre numerosas situaciones vertiginosas que podrían conducir al inmovilismo si alguien no estuviera dispuesto a darles la vuelta. Este alguien es Naomi Klein, como demuestra en su último libro *Decir no no basta* (publicado en castellano por Paidós, y en catalán por Empúries con el título *No n’hi ha prou amb dir no*) y como puso de manifiesto en el acto que tuvo lugar en Barcelona este noviembre. Fue su única conferencia en España dentro de la gira para presentar su nuevo libro. Activista aclamada y refe-

rencial para los nuevos movimientos progresistas mundiales, tomó parte en una conversación con la alcaldesa de Barcelona, Ada Colau. El debate, con el título “Hacer frente a las políticas de la confusión y el miedo: la justicia social como reto global”, se inscribía en un ciclo organizado por Barcelona en Comú sobre la participación en los procesos de transformación política y económica.

“Hay pocos lugares en el mundo en los que se piense en alternativas. Sabemos que no es perfecto ni es una utopía. El papel que reivindican Barcelona en Comú y el liderazgo feminista es muy importante para hacer desaparecer esta sensación de desesperanza. Estáis creando, desde el

terreno, una resistencia”, proclamó Klein, ante unas Cotxeres de Sants llenas y con gente en el exterior.

Decir no no basta diagnostica el ahora mismo sin ambages y sin ahorrar críticas a partidos de izquierda narcotizados. Klein alarma y revoluciona. Facilita el marco necesario para comprender una realidad sulfurosa y los shocks –en algunos momentos parecen electroshocks– que los gobiernos al servicio de oligarquías aplican sobre la ciudadanía. En otros libros ya había dado cuerpo a la idea de la doctrina del shock, impactos como una guerra o una catástrofe utilizados para lanzar un ataque total contra el ámbito público y hacer volar por los aires las regulaciones que deberían proteger a la ciudadanía. En este volumen tira aún más de este hilo, explicando los motivos del ascenso de la “marca Trump”, “el oligarca chic”. Qué terreno abonado lo catapulta (descontento, clases debilitadas –aunque no sean bajas–, incomparecencia de la rival, medidas sociales no realizadas en la etapa Obama...), en qué maniobras se asienta (“caos y desestabilización”) y cómo está vaciando y vaciará la Casa Blanca de todo sentido público (imponer un capitalismo salvaje y descarado, explotar el petróleo a manta...).

En la descripción del “multimillonario amoral”, cuando refleja sus paradojas y falsedades abismales, Klein no ahorra crudeza. Mira el problema de arriba abajo: su “vandalismo climático” en un momento en que “el reloj del clima da la medianoche”, el menosprecio de mujeres y negros y su búsqueda de chivos expiatorios (alfombra roja para la extrema derecha), la carrera feroz hacia el ínfimo coste de todo, los halagos de los sindicatos a Trump cuando este no ha hecho más que engañarlos; el sueño de un planeta dividido entre zonas verdes y rojas (inspirándose en la “ventana abierta a la distopía” que vio en el Bagdad ocupado por los norteamericanos, en 2003, Klein dibuja un mundo con unas pocas zonas verdes seguras, solo al alcance de los ricos riquísimos, y donde el resto queda hundido en las zonas rojas, a merced de todo, como las ruinas de Bagdad).

Democracias con poca democracia

Pero hay momentos en que a la doctrina del shock le sale el tiro por la culata y la gente conserva la memoria y reacciona. Pasó en Argentina, en el movimiento del 15-M... “Muchas cosas que están pasando ahora, como el 15-M o el proceso soberanista, las está liderando la ciudadanía y esta ha hecho que lleguemos al poder municipal”, recordó, durante la conversación, Colau, que hizo referencia a su activismo. “Las principales decisiones no las está tomando la gente ni tan solo las instituciones, sino que se toman en lugares opacos. Eso precisamente lo denunció el movimiento antiglobalización, en el que muchos nos politizamos, donde descubrimos a Naomi. Entonces ya se visualizó aquella falta de democracia en las democracias formales.” Y después vino “el empoderamiento ciudadano” contra “el expolio y la mercantilización de la vivienda”, que ha sido “especialmente salvaje en el estado español”. ¿Y ahora, desde el Ayuntamiento? “Llegamos con toda la voluntad del mundo de hacer frente a la especulación, de garantizar el derecho a la vivienda, pero tenemos recursos limitados, existe una especulación sin rostro...”, expresó la alcaldesa. Y es necesaria “una alianza más amplia, de más ciudades, de las instituciones con la ciudadanía para

cambiar las reglas del juego... Si no, sigue siendo la lucha de David contra Goliat”.

Klein anima a dar el gran salto y a convertir el no en un sí: invierte la perspectiva de un panorama general en que todo es distopía para transformarlo en la posibilidad de soñar utopías, entendidas como nuevas realidades imaginadas desde las bases, desde movimientos diferentes que unen fuerzas. Hay que dejar de ir a la contra, teniendo claro que el adversario es el mismo para toda una serie de plataformas (cambio climático, feminismo, sindicatos, defensa de los derechos de la gente de color, movimientos prorrefugiados...), e identificando las causas de todas las formas de trumpismo que hay en el mundo. Comprobado “el límite de la política de los compartimentos estancos”, inspirándose en el *Manifiesto para el gran salto. Un llamamiento para un Canadá basado en el cuidado de la Tierra y de los unos por los otros*, sugiere dar un salto, como parte “de un cambio en el ambiente político actual, porque muchas personas se dan cuenta de que el futuro depende de nuestra capacidad para superar las divisiones dolorosas y unirnos, y tomar el liderazgo a favor de quienes tradicionalmente han sido más excluidos de la sociedad”.

No desfallecer ante la negación de derechos

La conversación tuvo lugar el 9 de noviembre, cuando el país se encontraba en pleno shock por la violencia policial del 1 de octubre, los encarcelamientos de los líderes de la ANC y de Òmnium y de parte del Gobierno de la Generalitat y la suspensión del autogobierno a través del artículo 155. También estaba vivo el golpe del atentado de la Rambla, en verano. “Barcelona lleva meses bajo situaciones de estrés durísimas”, afirmó Colau sobre este conjunto de hechos. Y sobre la actuación del Gobierno español: “Estamos en un estado de excepción. Además de intervenir, de reprimir a personas indefensas, es un escándalo que esto se esté utilizando para amenazar al conjunto del estado; se dirige un mensaje a toda la población”. Tomando, precisamente, los argumentos de Klein, avisó: “Esta estrategia del shock se utiliza para cosas que van mucho más allá”. Para la alcaldesa, el reto es “cómo le hacemos frente para defender nuestra cohesión social”, más allá de las opiniones sobre el encaje o no de Cataluña dentro de España. Y Klein, fruto de su experiencia estudiando sociedades en pleno shock, ponía el colofón, un consejo: “Es crucial no desfallecer en un momento en que se niegan los derechos de las personas. Con Trump todos los ojos están puestos en su espectáculo. Rajoy lo ejemplifica con su propio espectáculo”.

Una cosa está clara. La mirada de Klein siempre se mantiene alerta: “Puede haber una complacencia sobre Trump. Pero lo que está pasando en Europa es en muchos aspectos más preocupante. Que yo sepa, Trump no ha metido en la cárcel a ningún representante de un gobierno estatal; quiere construir un muro, pero decenas de miles de personas no se ahogan en la costa de Estados Unidos”. Se requiere un salto para salvar todos los muros, aunque parezca difícil: “El shock nos pone a prueba, no sabemos cómo evolucionarán las cosas. Tenemos ejemplos de sociedades que hacen cosas increíbles cuando se ven puestas a prueba”. ■

Text: Jordi Amat

Periodismo gris

Periodistes, malgrat tot. La dificultat d'informar sota el franquisme a Barcelona (1939-1966)

Autor: Jaume Fabre

Edita: Ayuntamiento de Barcelona
409 páginas
Barcelona, 2017

Desde hace unos años uno de los cambios más atractivos de la historiografía de la cultura catalana ha sido el redescubrimiento de la edad de oro de nuestro periodismo. Ya sean simposios o reediciones, antologías o exposiciones, el mejor periodismo escrito en la prensa catalana entre la Primera Guerra Mundial y la Guerra Civil española ha entrado en el canon. Los motivos de esta reconsideración son múltiples: el interés por la lengua viva que los autores usaron en crónicas y reportajes, la clarividencia de sus análisis políticos o la libertad con que contemplaron su realidad más inmediata. Pero este mundo, que también corre el riesgo de idealizarse, reventó con la victoria franquista.

¿Y a partir de entonces, qué? Tras un asesinato –el de Josep Maria Planes–, el exilio, la clausura de cabeceras y la imposición de la censura y de un control autoritario de la profesión y la información, ¿qué? Un fusilado: Francisco Carrasco de la Rubia. Represión, coerción y depuración. A finales de 1939 las nuevas plantillas de los diarios

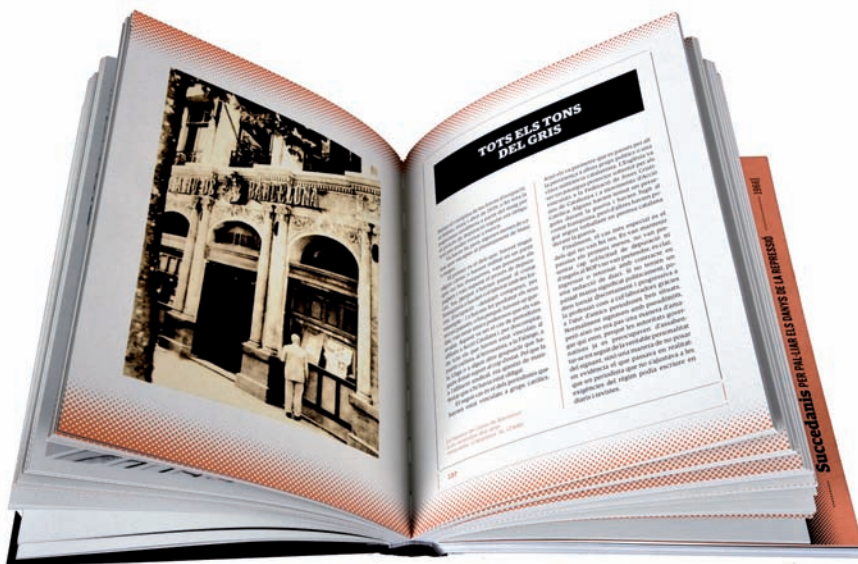
estaban formadas. Este nuevo mundo turbio, estrecho y sumiso, pero al fin el nuevo mundo del periodismo local, es el que Jaume Fabre (Barcelona, 1948) ha reconstruido en el interesantísimo *Periodistes, malgrat tot* [Periodistas, pese a todo], una obra que es fruto de la investigación de toda una vida, prologada por el historiador Borja de Riquer y que está salpimentada con algunos momentos de confesión autobiográfica del propio autor.

Veterano profesional de la prensa, Fabre es uno de los periodistas que mejor conocen su ciudad. Fue coautor con su *hermano mayor* –Josep Maria Huertas Claveria– de la monografía clásica sobre los barrios, su tesis doctoral sobre la Barcelona de 1939 es espléndida y desempeñó un papel determinante en la salvaguarda de la memoria de su gremio (a través de la dirección de la revista *Capçalera* y sobre todo con el estudio de 1996 *Periodistes uniformats: diaris barcelonins dels anys 40*). Su nuevo libro, que elude condenas morales (“no es fácil juzgar las conductas humanas ni sus consecuencias fuera del contexto en que se adoptaron”), vuelve al mundo periodístico de la posguerra.

Más que la condena o reivindicación de algunos personajes o el análisis de los textos paradigmáticos (que en parte se hace al final, explicando algunos términos que sirvieron como sucedáneos para incrustar una catalanidad banal en páginas y ondas radiofónicas), lo que Fabre sobre todo explica de manera amena y metódica es cómo la profesión –periodistas, fotoperiodistas,

humoristas gráficos...– se rearticuló en aquellas circunstancias tan miserables. A través de decenas de breves biografías (de figuras devoradas por el olvido, laceradas o pintorescas, o de quien solo nos suena el nombre, como Sempronio, Manuel del Arco o María Luz Morales) y de la descripción de las asociaciones, legislaciones o escuelas de periodistas, traza un mapa de una época gris elaborado con palabras e imágenes –insisto, también con imágenes. Porque uno de los atractivos de la edición es la plasmación visual de una investigación sistemática en la hemeroteca, que permite certificar a menudo que lo que era una leyenda urbana en las redacciones (vale para una aparente nota de sociedad menor) partía de una realidad impresa un día determinado.

Los hilos de los que el libro tira son múltiples. Uno de ellos anuda casi toda la reconstrucción. Fabre descubre los vínculos del nuevo periodismo precisamente con un tiempo pasado situado en los márgenes de la edad de oro: el del personal de medios carcas, lerrouxistas o conservadores, secundarios antes, pero que ocuparon los puestos de mando cuando el franquismo creó su realidad que pretendía controlarlo todo. Quizás lo más valioso de *Periodistes, malgrat tot* es descubrir cómo se produjo el relevo de aquellas viejas generaciones y, a través de algunas pocas plataformas –quizás *El Correo Catalán* más que ninguna otra–, se crearon las condiciones para la aparición de la edad de plata de esta historia: la de los jóvenes comprometidos a quienes les tocaría explicar la Transición. ■

Antonio Lajusticia

Text: Kiko Amat

Un taxi llamado exceso

Taxi

Autor: Carlos Zanón
Ediciones Salamandra
Barcelona, 2017
364 páginas

Taxi es la cuarta novela de Carlos Zanón. Con ella ha cumplido una de las obligaciones fundamentales de todo autor, que es adentrarse en lo inexplorado. Zanón solía ser prudente: sus novelas eran discretas, perceptivas, normales solo en apariencia. Su género era (nominalmente) la novela negra, que narraba en una Barcelona proletaria sin los habituales clichés del género. El estilo era esquelético pero nada derivativo. Se cuidaba de eructar, rapear o dar voces. Entregaba lo que se esperaba de él.

Con *Taxi* todo eso ha cambiado. Se trata de un animal poco común: la buena novela excesiva. En literatura, por norma general, el exceso no conviene. La contención y el vigor lo son todo. Zanón ha ignorado esta receta. Se ha vuelto estridente, incontinente, desahogado. Incluso salaz. *Taxi* chillaba, masculla, canturrea la Velvet, encadena citas y metáforas, se auto-

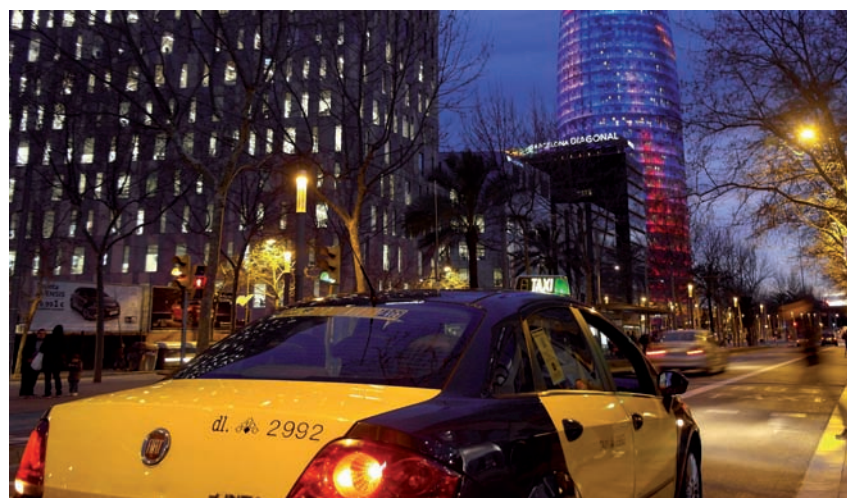
compadece y opina de lo lindo. La voz de Sandino, el adúltero y errabundo taxista, dañado pero noble, que conduce su taxi esquivando malandros y enamorándose de MILFs pijas, peripatético como Ulises, narcisista como Jagger, grandilocuente como Marinetti... Su voz, decía, borbotea incesante como la labia de un cocainómano a las cinco de la mañana. Al borde del llanto. Con un calentón.

Tal exuberancia sería desaconsejable en la mayoría de novelas. Y sin embargo, Zanón mantiene la suya a flote. ¿Cómo? Fácil: siendo muy bueno y teniendo mucho que decir. Sandino se contonea como una popstar prosopopéyica, pero la escritura posee la hondura, el bagaje y la consistencia de un viejo iceberg ártico. *Taxi* está lleno de ornamento, sí, pero no es delito, pues los cimientos son sólidos. Es como una canción del “muro de sonido” de Phil Spector: sobran violines y arpas, pero debajo hay excelencia. La decoración, en *Taxi*, no oculta la ausencia de energía o ideas. Un chillón abrigo de proxeneta sobre un bello traje a medida.

Harry Crews decía que en literatura el talento no iba mal, pero que lo que importaba era el coraje. A Zanón le sobra. Habla de padres e hijos y abuelas, de Horta y El Guinardó, de la burguesía (“la belleza y el éxito como normas y no como excepciones al feísmo de [...] su barrio y su gente”) o de “la parte baja de la clase media” (“jamás iniciaron o evitaron guerras, pero han ido a todas y han perdido la mayoría y se han pasado de bando a la primera ocasión para comer caliente en casi todas. Ni épica ni galones”). En

cuanto hinca el azadón en su zona y linaje, su talento brota como un géiser: “Recuerda cuando de chaval subía con sus colegas a este mismo cementerio. Cuando se dejaban caer a la cola del grupo María José y él para besarse entre las tumbas, magrearse, las manos bajo aquellos jerséis a veces hechos por abuelas o comprados en Marga en un tres por dos. Ese aroma a acné, cigarrillos, sexo y colonia de bebé, llevado y traído por una brisa como aquella, salada, espesa, de un estío que nunca era como uno imaginaba, dentro de una ciudad que no parecía haberlos tenido jamás muy en cuenta ni a ellos ni a sus padres”. Es el mejor Zanón.

¿Y qué hacemos con los elementos, digamos, alborotados, de la novela? Aceptarlos, me parece a mí. *Taxi* es un contrato. Como leer a los surrealistas: uno accede a topar con relojes derretidos y unicornios priápicos. En *Taxi* uno acepta el canalleo, el ligoteo, el rockismo y los raptos líricos, porque se incluyen en el paquete. Otros autores magníficos tienen estilos protuberantes, totalitarios (incluso, a ratos, molestos): David Gates, Mark Richard, el Céline de *Muerte a crédito...* Carlos Zanón es así, hoy. Ha escrito un libro imperfecto, muy suyo, que funciona y reverbera y emociona a pesar de los acoples. *Taxi*, de hecho, se parece al *Sandinista!* de The Clash que lo inspira: desearías que lo hubiesen dejado en doble, no triple, álbum; que hubiesen eliminado lo sobrante. Pero, por otro lado, jaleas el arrojo, la curiosidad, la aventura; el gozo y el pathos y la rabia que desprende. Y cuando lo terminas, se queda contigo. Quizás para siempre. ■

Vicente Zambrano

Texto: **Francesc Ginabreda**

Historias dibujadas que cruzan fronteras

Desde hace un tiempo, la literatura de no ficción ya no solo la integran las páginas ilustres de autores como Capote, Mailer, Carrère o Caparrós, sino también las páginas ilustradas de las novelas gráficas, que han hecho posible el binomio riguroso y socialmente comprometido formado por el periodismo y el cómic. *Un regalo para Kushbu* es el ejemplo más cercano que tenemos en el tiempo y el espacio de esta hibridación de géneros.

Un regalo para Kushbu

Varios autores

Coedición: Astiberri Ediciones y Ayuntamiento de Barcelona
Barcelona, 2017
131 páginas

Una de las principales características de Barcelona es su condición cosmopolita, integradora y multicultural, que hace equilibrios entre la recepción turística y la acogida migratoria; entre el ocio y la actividad económica, por un lado, y la solidaridad y la responsabilidad social por otro. La diversidad, sin embargo, presenta un reto complejo: promover la igualdad de derechos y oportunidades de aquellas personas que llegan en busca de un futuro mejor y que, solo por su procedencia o aspecto físico, fácilmente pueden ser estigmatizadas.

Esta objetivación paternalista no hace otra cosa que reforzar la primera

pedra del engranaje de la exclusión: el prejuicio. Las herramientas de inclusión social y laboral son los mejores activos que les podemos ofrecer, y afortunadamente funcionan con garantías gracias al trabajo en red y la colaboración de las entidades y los organismos públicos.

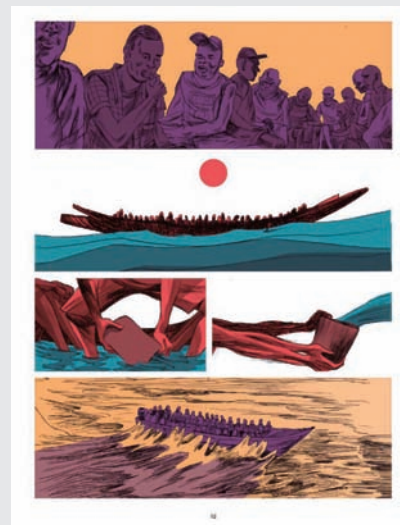
La fundación Mescladís es una de dichas entidades, y trabaja con personas y asociaciones vinculadas al activismo, la educación, el arte y la cultura. Desde su punto de encuentro, el Espacio Mescladís impulsa un proyecto que genera sus propios recursos a través de diversas iniciativas de economía social y solidaria, de formación y acompañamiento en el mercado laboral a personas con especiales dificultades para acceder a un puesto de trabajo.

En diciembre este proyecto incrementó sus dimensiones con la publicación de una novela gráfica insólita: *Un regalo para Kushbu. Historias que cruzan fronteras*, producida por Mescladís y la

asociación Al-liquindoi. Un libro que ha acabado juntando nueve vidas a través de nueve historias anónimas, tan parecidas a las de tantas personas pero tan poco escuchadas.

Es un ejercicio que hace más presente la conciencia colectiva que todos tenemos el deber de asumir, de compartir, porque sus historias podrían ser nuestras, porque no hace tantos años fueron las de nuestros abuelos. No olvidar el pasado y no ignorar el presente; la memoria no ha de ser caprichosa. “Soy hombre, nada de lo que es humano me es indiferente”, decía el comediógrafo latino Terencio. *Un regalo para Kushbu* nos recuerda exactamente eso: los protagonistas de estas historias son personas reales, obligadas a huir de su país, que llegan a un lugar desconocido buscando una vida más fácil, más justa, más humana.

La particularidad de esta novela gráfica que cruza fronteras, tanto en

sentido figurado como literal, es que ha sido dibujada a diez manos por los ilustradores Tyto Alba, Cristina Bueno, Sagar Forniés, Miguel Gallardo, Martín López Lam, Andrea Lucio, Susanna Martín, Marcos Prior, Sonia Pulido y Manu Ripoll. También cuenta con fotografías de Joan Tomás y con un guión del escritor Gabi Martínez. El cómic, que nace del proyecto Diálogos Invisibles desarrollado por Martín Habiague, Jessica Murray y Joan Tomás (presentado en el DOCfield Barcelona), explica las peripecias de estas nueve personas y nos hace partícipes de sus miserias y esperanzas, de su lucha particular contra el abuso y la discriminación, la persecución y la guerra.

En una época condicionada por las migraciones masivas y los silencios también masivos y generalizados de una gran parte de países que presumen de ser democráticos tras sus fronteras, *Un regalo para Kushbu* se convierte en un

testimonio del apoyo y la solidaridad que han encontrado sus protagonistas para hacer frente a la exclusión: Farida, procedente de Afganistán; Raju, de la India; Basanta y Kushbu, de Nepal; Dilara, de Uzbekistán; Ilyas, de Marruecos; Bubakar, de Níger; Soli, de Nigeria; y Camilo, de Colombia. En la contraportada del libro, Elvira Lindo afirma que “tenemos que poner rostro y nombre a los que buscan refugio” sencillamente porque “es una obligación moral”. “Queremos acoger” no solo tiene que ser un grito, sino una realidad.

Un regalo para Kushbu es otro ejemplo del auge consolidado de la novela gráfica como expresión literaria en este siglo, sobre todo en lo referente a las historias con un alto componente de denuncia social basadas en hechos reales. Con el referente icónico indiscutible de *Maus*, la crónica dibujada y el ejercicio de memoria histórica que le acompaña se ha convertido en otro

modo de representar la no ficción periodística. Atisberri, junto con Norma, Sinsentido y Planeta Cómic, es una de las editoriales punteras en la publicación de obras de este género, en el que sobresalen autores como Joe Sacco, Guy Delisle, Marjane Satrapi, Rutu Modan o el valenciano Paco Roca. *Un regalo para Kushbu* sigue la línea de *Los vagabundos de la chatarra* (2015), el cómic escrito por Jorge Carrión e ilustrado por Sagar Forniés que nos brinda la oportunidad de pasear por la Barcelona de *Ciutat morta* a través del periodismo gráfico.

Pero Barcelona no es solo la reflejada en *Ciutat morta*; es también la ciudad refugio que desde hace muchos años ha demostrado sus virtudes democráticas e integradoras. El compromiso social y cultural de Mescladís continúa dando sentido a una percepción que, a pesar de las injusticias, sigue más viva que nunca. ■

Texto: Pau Joan Hernández

El distrito subterráneo

En el subsuelo del Eixample se encuentran las mismas calles que en la superficie, pero mucho más estrechas. En ellas se reflejan la vida exterior y la de las casas.

Idefons Cerdà escribió que el alcantarillado de la ciudad se parece al sistema arterial de algún ser misterioso de dimensiones colosales. La frase resume muy bien la doble visión que todos solemos tener cuando pensamos en el alcantarillado: por un lado, una imagen mítica que nos remite a Jean Valjean recorriendo las alcantarillas de París, el Fantasma de la Ópera navegando en la oscuridad hacia su isla subterránea o la persecución en el subsuelo de Viena en la película *El tercer hombre*; por otro, una visión pragmática e higienista que nos hace imaginar el subsuelo como un ordenado mecanismo hidráulico del tamaño de una ciudad, exento de cualquier tipo de aliciente aventurero. Como acostumbra a suceder, la realidad se encuentra a medio camino entre estas dos visiones extremas.

Un descenso a las alcantarillas empieza con sensaciones auditivas y olfativas que no esperamos y que nos sorprenderán. El sonido, de entrada, cambia de un modo tan radical que desconcierta: las galerías están hechas de secciones de hormigón que las aíslan del exterior y eso hace que, al bajar por un pozo de registro, tan pronto como nuestros oídos quedan por debajo del nivel de la calle, los ruidos del tráfico desaparezcan y nos quedemos como aislados en un mundo poblado por sonidos de agua corriente y vibraciones de convoyes de metro que corren unas calles más allá. En segundo lugar, nos sorprende el olor: mineral, ácido, como de cisterna antigua, no necesariamente desagradable.

En el subsuelo del Eixample, que es el que he podido conocer, se encuentran las mismas calles que en la superficie, aunque mucho más estrechas. Tienen un canal central, naturalmente, llamado cubeta, y acera a un lado o a los dos –las banquetas–, y a él llegan los pequeños albañales, los tubos por los que desaguan los edificios, y los túneles laterales –mucho más grandes– que conducen hasta las bocas de alcantarilla de las aceras, lo bastante anchas para que pase una persona para su limpieza. En las esquinas están los nombres de las calles, negro sobre blanco.

La vida de la calle y de las casas se reflejan en el subsuelo: si una lavadora, en un piso, empieza a aclarar la ropa, aquel tramo de alcantarilla se llena de agua jabonosa, y a primera hora de la mañana no es prudente bajar, porque los vecinos se levantan, se duchan, y el nivel del agua puede llegar a subir mucho en pocos minutos. Y, hablando del nivel del agua, la mayoría de los vecinos del Eixample no sospe-

Oriol Malet

chan que la Diagonal es un río impetuoso que recoge las aguas de los torrentes de Collserola y que llega a su caudal máximo en el cruce con el paseo de Sant Joan, bajo el monumento a Verdaguer, donde parte de la corriente se desvía hacia depósitos de contención que permitirán aprovechar el agua para el riego. En el fondo del pozo a donde se precipita esta agua, un lugar de difícil acceso y peligroso, los operarios de mantenimiento encontraron un día unos desconcertantes grafitis, tanto como la bicicleta que tiempo después encontraron aparcada en una banqueta de otra calle del barrio.

Los vecinos tampoco sospechan que las corrientes de las alcantarillas se precipitan en cascadas escalonadas al llegar a la calle Aragó, ya que el alcantarillado tiene que salvar por debajo la línea de tren que por allí discurre, heredera de la antigua zanja ferroviaria. Allí el ruido de la cascada se mezcla con el del río de la Diagonal, y se les suma de vez en cuando el estrépito del tren que pasa a pocos metros.

El alcantarillado, además, recuerda a la ciudad su geografía perdida: la red ha de seguir por fuerza las cuencas fluviales del llano y, de este modo, la configuración del subsuelo conserva la memoria de las siete colinas sobre las que se erige la ciudad y que hoy, perdidas bajo calles y edificios, quizás solo los folcloristas recuerdan: el monte Tàber, el monte Carmel y la Creueta del Coll, y los cerros de la Rovira, el Putxet, Monterols y la Peira. ■

<http://lameva.barcelona.cat/bcnmetropolis>
<http://twitter.com/bcnmetropolis>

**Ajuntament
de Barcelona**

